

सरकारी वकीलको कार्य सम्पादनसँग सम्बन्धित विषयगत नजीरहरूको सार संक्षेप

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय दोस्रो पञ्चवर्षीय रणनीतिक योजना

परिदृश्य (Vision)

व्यावसायिक, प्रभावकारी र जनविश्वास प्राप्त संस्थाको रूपमा स्थापित भई कानूनको शासन प्रवर्द्धन गर्नु महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको परिदृश्य हुनेछ।

परिलक्ष्य (Mission)

फौजदारी मुद्दाको अनुसन्धानमा नेतृत्वदायी भूमिका, स्वच्छ र प्रभावकारी अभियोजन तथा सुदृढ प्रतिरक्षा प्रणाली एवम् व्यावसायिक कानूनी राय प्रदान गर्ने संस्थाको रूपमा विकास गर्नु महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको परिलक्ष्य हुनेछ।

मूल्यहरू (Values)

- स्वच्छ सुनुवाइ
- कानूनको शासन
- कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूको अवलम्बन
- मानव अधिकार र वैयक्तिक स्वतन्त्रताको सम्मान, संरक्षण र प्रवर्द्धन
- सार्वजनिक हितको संरक्षण
- पीडित मैत्री र न्यायमा सहज पहुँच
- व्यावसायिक स्वायत्तता र उन्मुक्ति
- उत्तरदायित्व र जवाफदेहिता
- निरन्तर सुधार र सिकाई
- नैतिकता र सदाचार
- लैंगिक मैत्री र विविधताको सम्बोधन
- समावेशिता

प्रकाशन सहयोग

Empowered lives.
Resilient nations.

सरकारी वकीलको कार्य सम्पादनसँग सम्बन्धित विषयगत नजीरहरूको सार संक्षेप

प्रकाशक

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, नेपाल
रामशाहपथ, काठमाडौं

सरकारी वकीलको कार्य सम्पादनसँग सम्बन्धित
विषयगत नजीरहरूको सार संक्षेप

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, नेपाल
रामशाहपथ, काठमाडौं

प्रकाशकः महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, नेपाल
रामशाहपथ, काठमाडौं

तयारी समूह

सहन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठी
सहन्यायधिवक्ता श्री ध्रुवमणि त्रिपाठी
उपन्यायधिवक्ता श्री सोमकान्त भण्डारी
शाखा अधिकृत श्री रमेश भट्टराई
शाखा अधिकृत श्री सविता शर्मा

सम्पादन/संयोजन

सह न्यायाधिवक्ता श्यामकुमार भट्टराई

प्रकाशन मिति: २०७४ मंसिर

प्रकाशन संख्या: १००० प्रति

प्रकाशन सहयोग: कानूनी शासन तथा मानव अधिकार संरक्षण सबलीकरण
कार्यक्रम (RoLHR / UNDP)

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय

पत्र संख्या :-

चलानी नं. :-

रामशाहपथ काठमाडौं

मिति :-

मन्तव्य

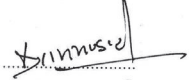

नेपालको संविधानले नेपाल सरकारवादी हुने फौजदारी मुद्दा चल्ने-नचल्ने निर्णय गर्ने अन्तिम अधिकार महान्यायाधिवक्तालाई दिएको छ । यो अधिकार मातहतका सरकारी वकीलले प्रयोग गर्न सक्ने गरी प्रत्यायोजन भए अनुसार सरकारी वकीलहरूले प्रयोग गर्दै आएको अवस्था छ । उक्त अधिकार अन्तर्गत सरकारवादी भएका मुद्दा चल्ने वा नचल्ने निर्णय गर्ने, चल्ने निर्णय भएकोमा मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष अभियोगपत्र दायर गर्ने, नचल्ने निर्णय भएकोमा स्वीकृतिका लागि माथिल्लो तहमा पठाउने, सरकारको हक हित निहित मुद्दामा नेपाल सरकारको तर्फबाट बहस पैरवी र प्रतिरक्षा गर्ने र सरकारको निर्णयलाई कानूनी राय दिने लगायतका जिम्मेवारी सरकारी वकीलले निर्वाह गर्दै आएका छन् ।

मुद्दा मामिलामा नेपाल सरकारको प्रतिरक्षाका लागि अड्डा अदालत समक्ष उपस्थित हुँदा सरकारी वकील पर्याप्त अध्ययन गरी तयारीका साथ उपस्थित हुनु पर्दछ । सरकारी वकील आफ्नो व्यावसायिक कामका लागि निरन्तर अध्ययन तथा अनुसन्धानमा संलग्न रहनु पर्ने हुन्छ । सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त तथा कानून र न्यायक्षेत्रमा विकसित नवीन अवधारणाप्रति सरकारी वकील जानकार हुनु पर्दछ । न्याय सम्पादन प्रक्रियामा सरकारको प्रभावकारी प्रतिरक्षा गरी अदालत एवम न्यायिक निकायलाई सहयोग गर्ने भूमिकामा सरकारी वकील प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत हुन सक्नु पर्छ ।

उपर्युक्त जिम्मेवारी पूरा गर्न सरकारी वकीलले आफ्नो क्षमता विकास गर्नु अपरिहार्य छ । यसै उद्देश्यलाई पुरा गर्न महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयले सरकारी वकीलको कार्य सम्पादनसंग बारम्बार जोडिने महत्वपूर्ण नजीर संकलन गरी सार संक्षेप सहित प्रस्तुत नजीर संग्रह प्रकाशन गरेको छ । यो प्रकाशनले सरकारी वकीलको कार्य सम्पादन थप सहज बनाउने अपेक्षा गर्दछु । यस नजीर संग्रह प्रकाशनका लागि खट्ने सम्बद्ध सबैमा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत पुस्तक प्रकाशन गर्न सहयोग गर्ने कानूनी शासन तथा मानव अधिकार संरक्षण प्रणाली सबलीकरण कार्यक्रमलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

२०७४ मंसिर

(बसन्त राम भण्डारी)
महान्यायाधिवक्ता

☎: ४-२६२३९४, ४-२६२६९५, ४-२४०२१०, ४-२१२०४७, फ्याक्स :- ४-२६२५८२, ४-२१८०५१

एक्सवेन्ज :- ४-२१८०९७, ४-२१८०९९, ४-२६२४९४, ४-२६२५०६

इमेल: info@attorneygeneral.gov.np, वेबसाइट: www.attorneygeneral.gov.np

विषयसूची

१) भ्रष्टाचार.....	१
२) नागरिकता.....	११
३) सवारी ज्यान.....	१९
४) राष्ट्रिय निकुञ्ज.....	२७
५) वैदेशिक रोजगार.....	३५
६) भूमिसम्बन्धी	४०
७) कर्तव्य ज्यान.....	५३
८) जबरजस्ती करणी.....	७१
९) मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार	९०
१०) लागु औषध.....	१०७
११) डाँका.....	११८
१२) ठगी.....	१२५
१३) बहुविवाह.....	१३९
१४) वनपैदावार	१४८
१५) अन्य.....	१५६

भ्रष्टाचार

१. प्रदिप अधिकारी वि. नेपाल सरकार

ने.का. प.२०६७, अंक ४, निर्णय नं. ८३४०

- अभियोग लागेको व्यक्तिले सो अभियोगबाट उन्मुक्ति पाउँन वा सजायमा कमी वा छुट पाउने जिकिर लिएमा सो कुराको प्रमाण पुऱ्याउने भार पनि निज उपर नै हुन्छ। खल्तीबाट घुसको रकम वरामद भएको अवस्थामा घुस रिसवत लिएको होइन भनी जिकिरसम्म लिएको तर त्यसलाई कुनै वस्तुनिष्ठ प्रमाण पेश गरी प्रमाणित गर्न नसकेकोले वरामद भएका नोटहरू प्रतिवादीको जानकारी र सहमति बेगर निजको अज्ञानतामा नै निजको खल्तीमा राखिएको वा जबरजस्ती राखिएको भनी अनुमान गर्न नमिल्ने
- गर्नु पर्ने काम यथासमयमा नगरी घुसको माग गरेकाले अधिकार प्राप्त निकायबाट नोटहरू लिएर घुसबापत प्रतिवादीलाई दिएका क्रियाहरू आरोपित कसूरका लागि गरिने अनुसन्धान प्रक्रियाका अङ्ग हुन् र कानून अनुकूल नै सम्पन्न भएकाले अभियोजन पक्षको नियत र अनुसन्धान कारवाहीमा दूषित मनसाय र कानूनी त्रुटि समेत देखिन नआएकोले त्यसको आधारमा एकत्रित प्रमाणहरू आरोपित कसूर प्रमाणित गर्नका लागि प्रमाणको रूपमा ग्रहणयोग्य देखिन्छन्। घुसको रकम, रङ्गे हात पक्राउ परेको स्कुल दर्ता गर्ने क्रममा घुस, रिसवत मागी लिएको अवस्थामा त्यस्तो रिसवत लिने राष्ट्रसेवक कर्मचारी कानून बमोजिम सजायको भागी हुने।

२. राधाप्रसाद घिमिरे वि.नेपाल सरकार

ने. का. प.२०६४, अंक १, निर्णय नं. ८३५२

- आफूले नियमित रूपमा गर्नु पर्ने कार्य र पूरा गर्नु पर्ने पदीय जिम्मेवारी स्वाभाविक रूपले कर्तव्यनिष्ठ भै इमानदारीपूर्वक निर्वाह गर्नु पर्नेमा Malafied intention राखी रोक्का रहेको जग्गालाई रोक्का छैन भनी उल्लेख गरिदिएको कारणबाट रमादेवी गौतमको नाममा हस्तान्तरण भएको जग्गा र सो जग्गा कृषि विकास बैंकको सूचना पत्र बमोजिम आफैले सकार गरेको स्थितिबाट रमादेवी गौतमलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी हुन गएको अवस्थामा निजको कार्यबाट उत्पन्न परिणाम समेतका आधारमा निजको कार्य वदनियतपूर्ण रहे भएको मान्नु पर्ने।

३. शैलेन्द्रकुमार शर्मा वि. नेपाल सरकार

ने. का. प. २०६७, अङ्क ६, निर्णय नं. ८४०३

- सत्यापनको व्यहोरा हातैहात ल्याई अदालतमा दाखल गरेकै कारणले पेश गरेको सत्यापनमा उल्लिखित व्यहोरा सत्य मान्न नसकिने ।
- व्यक्तिगत रूपमा आफ्नो तर्फबाट पेश गरेको लिखत प्रमाण हुन्छ र त्यही लिखतका सम्बन्धमा एउटा कार्यालयले अर्को कार्यालयलाई सोधी कार्यालयमा जवाफ आएको हुन्छ भने त्यस्तो अवस्थामा व्यक्तिगत रूपमा आफैँले ल्याएको प्रमाणपत्र (प्रतिलिपि) भन्दा कार्यालय स्तरीय रूपमा पेश भएको प्रमाणपत्रलाई विश्वसनीय मान्नु पर्ने ।
- कार्यालयतगत रूपमा पेश भएको लिखित प्रमाणलाई व्यक्तिगत रूपमा पेश भएको लिखतभन्दा तुलनात्मक रूपमा बढी ठोस, वस्तुनिष्ट एवं विश्वसनीय मान्नु पर्ने देखिँदा व्यक्तिले साथैमा ल्याई पेश गरेको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपिको प्रमाणलाई ग्राह्य गर्न नमिल्ने ।
- भ्रष्टाचार मुद्दामा पेश गरेको प्रमाणपत्र नक्कली ठहरे पछि त्यसबाट कुनै लाभ प्राप्त नगरे पनि बहुवा पाउने उद्देश्यले नै उक्त प्रमाणपत्र पेश गरेको मान्नु पर्ने हुनाले प्रतिवादीको बदनियत स्पष्ट रूपमा देखिन आएको हुँदा यस्तो अवस्थामा नक्कली प्रमाणपत्रको लिखत पेश गरेकै आधारमा भ्रष्टाचार भए गरेको पुष्टि हुने ।

४. रामजीप्रसाद रौनियार वि. नेपाल सरकार

ने. का. प. २०६७, अङ्क ९, निर्णय नं. ८४६३

- लाभको पदधारण गरेका प्रतिवादी नेशनल ट्रेडिङ्ग लिमिटेडको सञ्चालक भएको र संस्थाको नीति निर्माण गर्ने गरिमामय पदमा आसीन सञ्चालकले सञ्चालक भई कामकारवाही गर्दाका अवस्थामा खराब बदनियतका साथ लिने खाने उद्देश्यले नक्कली तथा वास्तविक भन्दा बढी रकमको वील बनाई पेश गरी भुक्तानी लिएको कार्यबाट आफ्नो पदीय हैसियत, जिम्मेवारी र ओहोदाको मर्यादा विपरीत गैरकानूनी रूपमा अख्तियारको दुरुपयोग गरी नेशनल ट्रेडिङ्ग लिमिटेडलाई आर्थिक नोक्सानी र आफूलाई गैरकानूनी आर्थिक लाभ पुऱ्याई भ्रष्टाचारको कसूर गरेको प्रमाणित भएको तथ्य स्थापित हुने ।

५. नेपाल सरकार वि. राजेन्द्र डाँगी समेत

ने. का. प २०६७, अङ्क ९, निर्णय नं. ८४६५

- बैंकबाट ऋण लगानी गर्दा सो ऋण साँवा व्याजसहित उठ्न सक्छ वा सक्दैन भन्ने सन्दर्भमा ऋणीको हैसियत, ख्याति हेरिनु उपयुक्त हुने भए पनि शतप्रतिशत मार्जिनमा खोलिने प्रतीतपत्रमा सो खोल्ने कम्पनी वा फर्मको हैसियत वा क्षमता हेरिनु आवश्यक देखिदैन। बैंकमा पूरा रकम जम्मा गरेर प्रतीतपत्र खोलिने भएकाले बैंकलाई नोक्सान पर्नसक्ने सम्भावना नभएको अवस्थामा बैंकका कर्मचारीहरूले फर्मको क्षमता एवं हैसियत जाँच गरिरहन आवश्यक नपर्ने।
- एक पटक खोलिसकिएको प्रतीतपत्रलाई आवश्यकताअनुसार मनासिब माफिकको कारण एवं आधारमा संशोधन गर्न एवं रकम थपघट गर्न सकिने।
- प्रतीतपत्रबमोजिमको कार्य नगरी विदेशी विनिमयको अपचलन गरेको अवस्थामा सो कसूरलाई सम्बोधन गरी त्यस्तो कार्य गर्ने अभियुक्तहरूलाई कानूनबमोजिम सजायको समेत व्यवस्था गरेको अवस्थामा प्रतीतपत्रको शर्तबमोजिमको काम नगरी विदेशी मुद्राको अपचलन गर्ने कार्यलाई विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐनअन्तर्गतकै कसूर मान्नुपर्ने।
- पुनरावेदकले जिकिर लिए जस्तो प्रतीतपत्र संशोधन गरी रकम भुक्तानी दिने कार्य गर्दा बैंकका कर्मचारीले भ्रष्टाचार गरे भनी भने तापनि प्रतीत पत्र संशोधन गर्न पाउने नै देखिएको र बैंकले जहिले पनि लिखत कागजहरू हेरी कागजकै आधारमा पक्षसँग सम्बन्ध कायम गर्ने देखिएको हुँदा प्रतीतपत्र बमोजिमको सामान आयो भन्ने जस्ता वस्तुगत कुराहरूमा बैंकले ध्यान दिएन भनी आरोपित गर्नु न्यायोचित नहुने।

६. नेपाल सरकार वि. चिरञ्जीवी बाग्ले समेत

ने. का. प २०६७, अङ्क १२, निर्णय नं. ८५१९

- आर्थिक ऐनले आयकर प्रयोजनका लागि गरेको व्यवस्था र त्यसरी आयकर तिरेको अवस्थामा स्वयं घोषणा गरिएको सम्पत्तिको स्रोतको बारेमा कुनै पनि प्रयोजनका लागि छानबीन नगरिने भनिएको कुरालाई आधार बनाई आयकर बाहेक अन्य कुनै

पनि प्रयोजनका लागि समेत सम्पत्तिको स्रोत खोज्न नसकिने गरी विस्तार गर्न नसकिने ।

- जग्गा जमिनको मूल्य समयक्रममा परिवर्तन हुनु स्वाभाविकै देखिन्छ । जहाँसम्म विवादित कित्ता जग्गाहरूको मूल्य र त्यसको स्रोतको पहिचान गर्ने सन्दर्भ आउछ, त्यो स्वभावतः खरिद वा प्राप्त गरिएको समयको मूल्यमा आधारित हुनु पर्ने ।
- आधिकारिक निकायमा रीतपूर्वक रजिष्ट्रेशन दस्तुर समेत बुझाई पारित गरी लिएको लिखतलाई अप्रमाणित दावीकै भरमा अन्यथा संज्ञा दिन नमिल्ने ।
- न्यायोचित अनुमान शून्यताको उपज नभई त्यसलाई कुनै न कुनै तथ्यले समर्थन गरेकै हुनु पर्ने ।
- अनुसन्धानका क्रममा आएका कुराहरू र प्रतिवादीले प्रमाण पुऱ्याउने गरी आएका कुरा बाहेक अन्य प्रमाणहरूको खोजी गर्ने कार्य पुनरावेदन तहबाट हुन पनि सक्दैन । संकलित तथ्य एवं प्रमाणहरूबाट प्रमाणित हुनु पर्ने र एकिन गरिनु पर्ने विषयमा कोरा अनुमानबाट निक्यौलमा पुग्न सकिँदैन। न्यायोचित अनुमानको जिकिर लिनेले त्यसका स्पष्ट आधारहरू खुलाउन सक्नु पर्ने ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित Income and Employment Generation in Nepal मा उल्लेख भएका विषय समग्र राष्ट्रिय क्रियाकलाप र तथ्याङ्कमा आधारित भएकाले त्यो तथ्याङ्क सबै संस्थाका लागि निरपेक्ष रूपमा आधार बनाउन मिल्ने विषय बन्दैन । त्यसलाई आधार बनाउनु पर्ने भन्ने दावी गर्दा आफ्ना क्रियाकलाप र त्यसलाई Support गर्ने लिखत, अभिलेख वा वैज्ञानिक र वस्तुगत विवरणहरूसँगको तादाम्यता देखिनै पर्ने ।
- एकासगोलमा रहेका बाबु छोरा बीच एकबाट आर्जित सम्पत्ति अकीको नाममा राख्ने वा रहने प्रक्रिया अत्यन्त स्वाभाविक मानिन्छ । त्यत्तिकै भरमा एकको आपराधिक क्रियामा अकी पनि संलग्न थियो भनी स्वतः अनुमान गर्न नमिल्ने ।
- वैध रूपमा नै आय आर्जन गर्न सक्ने हैसियतमा रहेका आफ्ना बाबुले आर्जन गरेको सम्पत्ति छोराको नाममा राख्दा छोरालाई सो आयको वैधता अवैधताको जानकारी हुन्छ नै भनी मान्न नसकिने ।

७. पदमनाथ पोखरेल वि. नेपाल सरकार

ने.का प. २०६८, अङ्क ४, निर्णय नं. ८५९०

- एको नामबाट अर्को लागि ओ.आई.टी. जस्तो टेलिफोन लाइन जडान गर्ने कार्यमा बढ्दैनत देखिएको र जानी जानी उनाउ व्यक्तिको नामबाट ओ.आई.टी. टेलिफोन जडान गर्ने आदेश गरेको कार्यबाट नेपाल दूर सञ्चार संस्थानलाई आर्थिक क्षति हुन गएकोले जानीजानी टेलिफोन जडान गर्ने आदेश दिएको देखिएको हुँदा उक्त कार्यमा बढ्दैनत रहेको थिएन भन्नु नमिल्ने ।
- राष्ट्रसेवक कर्मचारीले आफूलाई प्राप्त अधिकारको दुरुपयोग गरी आफू वा अरु कसैलाई गैरकानूनी रूपमा लाभ पुऱ्याउने र सरकारी स्वामित्व भएको सार्वजनिक संस्थानलाई गैरकानूनी रूपमा हानि नोक्सानी पुऱ्याउने गरी गरेको कार्य तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२) तथा १३ मा भएको भ्रष्टाचारजन्य कसूरको परिभाषा अन्तर्गत पर्ने ।

८. नेपाल सरकार वि. रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत

ने. का. प. २०६८, अङ्क ६ निर्णय नं. ८६३०

- जुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको हो त्यस्तो सम्पत्ति आर्जन गर्दा हालको मूल्य तिरिने नभई तत्काल प्रचलित मूल्य नै लगानी भएको हुन्छ । तत्समयको आयस्रोतका आधारमा आर्जित सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भए नभएको कुरालाई नै ऐनले कानूनी र गैरकानूनी आर्जन छुट्याउने मापदण्ड मानेको हुँदा त्यस्तो सम्पत्ति आर्जन गर्दा स्रोत कति थियो र कति लगानी गरेको हो भन्ने कुराबाटै कसूर निर्धारण हुने र विगो कायम गर्नुपर्ने ॥प्रकरण नं.१५॥
- अभियोग दावीमा स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा किटान नभएको अवस्थामा अदालतले न्यायिक विवेक प्रयोग गरी त्यस्तो वर्गीकरण गर्नुको विकल्प नभएकोले सो कुरामा प्रश्न उठाउनु उचित हुन नसक्ने ।
- अनुसन्धानको प्रक्रियामा रहन गएका भनिएका र सम्बन्धित अदालतबाट मौकैमा सुपरिवेक्षण भएका प्राविधिक प्रकृतिका अति सूक्ष्म विषयहरूलाई जुनसुकै तहसम्म उठाइएकै कारणबाट मुद्दाको विषयवस्तु भित्र अन्तर्निहीत रहेका मुख्य कानूनी र तथ्यगत प्रश्नहरू ओभरलमा परेको वा तिनको सान्दर्भिकता कम भएको सम्झन र अर्थ गर्न नमिल्ने ।

- बकसपत्रबाट सम्पत्ति प्राप्त गर्न सामान्यतया बकसपत्र पाउँनेले दातालाई निजको व्यवहारमा कुनै तरहले सहयोग पुऱ्याएको वा सेवा गरी रिभाएको हुनु पर्ने स्थिति र अवस्थाको विद्यमानता अपरिहार्य हुने ।
- देवानी मुद्दामा सम्पत्ति हस्तान्तरणको क्रियाबाट कसैको हक गए नगएको कुरालाई मुख्य रूपमा हेर्ने गरिन्छ । साथै सम्पत्ति प्राप्त गर्ने कुरामा प्राप्तकर्ताको निजी ज्ञान, सीप वा प्रयासले सो सम्पत्ति प्राप्त गरेको हो, होइन र अन्य कसैलाई बण्डा गर्नु पर्ने नपर्ने विषयमा सम्म निर्णय निरोपण हुने गर्दछ । तर बकसपत्र प्राप्त गर्ने कार्य कानून विपरीत हुँदैन भन्ने कुराको आडमा गैरकानूनी आर्जनलाई लुकाउने माध्यमको रूपमा यस्तो व्यवहारलाई सदैव मान्यता दिइनु पर्दछ भन्ने तर्क न्यायोचित हुन नसक्ने ।
- विगत लामो अवधिको कृषि आयको दावी लिइएको स्थितिमा प्रतिवादीका के कुन जग्गामा के कुन सालमा के कस्तो प्रकृतिको बाली लगाइएको थियो, त्यसबाट के कति परिमाणमा उब्जनी भएको थियो र निजले सोबापत के कति रकम प्राप्त गरेको हो भन्ने कुरा हाल आएर ठोस रूपमा एकिन गर्ने कार्य सजिलो नभए तापनि स्रोत देखिन्छ भने त्यसबाट आय प्राप्त हुने कुरालाई सहजै इन्कार गर्न न्यायोचित नहुने ।
- न्यायिक प्रक्रियामा प्रमाण बुझ्ने तथा प्राप्त प्रमाण ग्रहण गर्ने सम्बन्धमा निश्चित कानूनी आधार र न्यायिक मापदण्डहरू रहेका छन् । त्यसको विपरीत जुनसुकै प्रक्रियाबाट मिसिलमा समावेश हुन आएका कुरालाई प्रमाणको रूपमा मान्न र त्यसको आधारमा कुनै पनि न्यायिक निष्कर्षमा पुग्न सम्भव नहुने ।
- शपथपत्रको माध्यमबाट विदेशमा सम्पत्ति पाएको भनी जिकिर लिने पक्षले त्यस्तो सम्पत्ति आफ्नो मुलुकमा के कुन मितिमा, के कुन माध्यमबाट आएको, जम्मा भएको, सटही भएको हो सो सबै कुराको कारोवार (Transaction) प्रमाणित हुने आधार सहित पुष्टि गर्नु पर्ने ।
- अमूर्त रूपमा कसैलाई उच्च जीवनशैली बिताएको भनी आरोप लगाउनु मात्र पर्याप्त हुँदैन । यस्तो आरोप प्रमाणित हुनका लागि निश्चित वस्तुगत आधारहरूको उपस्थिति पनि अपरिहार्य हुन्छ भन्ने कुरामा विमत हुन सक्दैन ।
- गैरकानूनी आर्जन वा भ्रष्टाचारको सन्दर्भमा उच्च जीवन यापन गरेको भन्ने प्रश्न उठ्छ भने निःसन्देह रूपमा त्यसको प्रत्यक्ष सम्बन्ध अन्य कुरामा भन्दा मौद्रिक वा आर्थिक गतिविधि वा क्रियाकलापसँग जोडिएको भौतिक विषयसँग रहेको मान्नु पर्ने ।

- अस्वाभाविक तथा उच्च जीवनस्तर यापन गरेको भनी ऐनमा प्रयुक्त भएको उक्त वाक्यांशले कुनै राष्ट्रसेवकले प्राप्त गर्ने वैध आयस्रोतको तुलनामा अमिल्दो वा नसुहाउने तथा धान्न नसक्ने जीवनस्तर यापन गर्ने वा गरेको कुरालाई ईङ्गित गरेको सम्झनु पर्ने ।
- हाल साथमा नरहेको (Non-possession) भन्ने सम्मकै आधारमा विगतमा अस्तित्व प्रमाणित भई राष्ट्रसेवकको आयको तुलनामा अमिल्दो र अस्वाभाविक तथा निजको जीवनस्तर उच्च बनाउने स्रोतहरूको खोजी गर्न नमिल्ने ।
- कर फछ्यौट वा लगतकट्टा प्रयोजनको लागि मौकामा कर कार्यालयमा पेश गरेको विवरण मौजुद हुँदाहुँदै सोको विपरीत हुने गरी पछिबाट पेश गरिएका लेजर वा वासलात बमोजिमको कारोवारको अङ्कलाई मान्यता दिन नमिल्ने ।
- खाताको रकम ब्याज वापतको भएकोले त्यसको स्रोत दिनु पर्ने होइन भनी जिकिर लिनको लागि त्यसको मूलधन वैध थियो भन्ने तथ्य पुष्टि गर्न सक्नु पर्ने हुन्छ । तत्काल खातामा नरहेको कारणले मूलधन उपर दावी भएन भन्दैमा ब्याज स्वतः वैध भएको भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।

९. चक्रबहादुर कार्की समेत वि. नेपाल सरकार

ने. का. प. २०६८, अङ्क ९, निर्णय नं.८६८३

- प्रचलित कानून तथा बैंकले तयार गरेको निर्देशिका बमोजिम धितो स्वरूप पेश गरेको जग्गा सम्बन्धित व्यक्तिको नाउँमा दर्ता छ, छैन ? जुन उद्योगको नाममा ऋण माग गरेको हो सो उद्योग दर्ता छ, छैन ? बुझी जग्गा दर्ता र उद्योग दर्ता भएको देखिए धितो दिएको जग्गा रोक्का गर्न सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा पठाई मालपोत कार्यालयबाट रोक्का गराई जग्गाको स्थलगत मूल्याङ्कन समेत गरी जग्गाको प्रकृति समेत हेरी जाँची जग्गाधनी प्रमाणपूजा, चारकिल्ला प्रमाणित, नक्सा लगायतका ऋण माग गर्दा भर्नु पर्ने फाराम, पुऱ्याउनु पर्ने प्रक्रिया पूरा गरेपछि लगानी गरेको ऋण असूल हुने भएपछि मात्र ऋण लगानी गर्नु पर्ने ।
- आफू बैंकको प्रबन्धक भएको अवस्थामा ऋण लगानी गर्दा बैंकको निर्देशन पालना नगरी, पेश भएको धितोको वारेमा छानबिन नगरी, प्रचलित कानूनी व्यवस्थाको विपरीत हुने गरी लापरवाही गरी नक्कली कागज र काल्पनिक ऋणीका नामबाट ऋण प्रवाह गरी आफूलाई फाइदा बैंकलाई नोक्सान पुऱ्याएको कार्य भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिमको कसूर देखिने ।

१०.नेपाल सरकार वि. जयप्रकाशप्रसाद गुप्ता समेत

ने. का. प. २०६८, अङ्क ११, निर्णय नं. ८७२२

- खुद खर्च भै जाने विविध शीर्षकको रकमलाई आयमा समावेश गर्न कुनै कानून र विवेकसम्मत आधार नदेखिने ।
- स्वयं प्रतिवादीले जिकिर लिन नसकेको विषयमा कुनै निजी संस्था विशेषले पछिबाट लेखेको पत्रका भरमा त्यस्तो रकमलाई आयमा समावेश गर्न नमिल्ने ।
- परियोजना प्रस्तावमा उल्लिखित लागत अनुमानित भएकाले त्यस्तो प्रस्तावमा केही घटबढ हुनु अस्वाभाविक हुँदैन । तर स्वलगानीको कति पनि अंश लगानी नगरी परियोजना निर्माण गरेको भन्न नमिल्ने ।
- सार्वजनिक जिम्मेवारीको पदमा रहेका व्यक्तिहरूलाई राज्यले भन्सार छुटको सुविधा दिई खरिद भएको गाडी आफूले प्रयोग नगरी अन्यत्र भाडामा लगाई आय प्राप्त गरेको भन्ने कुरा प्रथमदृष्टिमा नै कानूनसम्मत नदेखिने ।
- गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने मुद्दामा यो यस वैधानिक स्रोतबाट आय आर्जन गरेको हो भनी पुष्टि गर्ने दायित्व प्रतिवादीउपर रहने ।
- सार्वजनिक पदीय हैसियतका कारण राज्यले विशिष्ट व्यक्तिलाई भन्सार छुट दिई प्रदान भएको सुविधा जे जुन प्रयोजनका लागि दिइएको हो सोहीअनुरूप प्रयोग हुनु कानूनसम्मत र वाञ्छनीय हुन्छ । सार्वजनिक पदीय हैसियतलाई दिइएको सुविधाको गाडी व्यापारीले जस्तो भाडामा लगाएर आय आर्जन गरेको कुरा कानूनसम्मत मान्न नमिल्ने हुँदा आयको स्रोत नै कानूनसम्मत नभएको आर्जनलाई मान्यता दिन नमिल्ने ।
- आयस्रोतका सम्बन्धमा सरकारी कार्यालयले पठाएको तलवी विवरणका आधारमा आयको मान्यता प्राप्त हुन्छत्यसरी नै व्ययका सम्बन्धमा आर्जित सम्पत्ति, शिक्षा, स्वास्थ्यमा भएको खर्च र बैंक स्टेटमेण्टबाट प्रमाणित भएको कारोवारको अङ्कलाई मान्यता प्रदान गर्नुपर्ने ।
- वैध स्रोतबाट हासिल हुन सक्ने आयको तुलनामा आर्जित सम्पत्ति उच्च र अमिल्दो देखिन्छ । जीवनयापन र रहनसहनमा गरिएको खर्च अस्वाभाविक देखिन्छ, आर्थिक कारोवार स्वाभाविक देखिँदैन भने सार्वजनिक पदको दुरुपयोग गरी गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको भन्ने अनुमान स्वतः पुष्टि हुने ।

११. नेपाल सरकार वि. खुमबहादुर खड्का समेत

ने.का.प. २०६९, अङ्क ५, निर्णय नं. ८८३२

- निक्षेपबाट बढेबढाएको ब्याज रकमलाई सम्पत्तिको मान्यता दिई विगो कायम गर्न तथा आय स्रोतका रूपमा छुट्टै मान्यता प्रदान गर्न नमिली निक्षेप रकमको स्रोत पुष्टि भएमा सोबाट बढेबढाएको ब्याजको पनि स्वतः स्रोत पुष्टि हुने तथा स्रोत पुष्टि नभएको विगोको रूपमा रहने सम्पत्ति तथा सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत स्वतः गैरकानूनी भई जफतसम्म हुने ।
- जाँच अवधिमा खरीद गरिएका जग्गा विक्रीबाट प्राप्त रकमलाई आयको रूपमा जिकिर लिइन्छरमान्यता पनि दिइन्छ भने त्यस्तो जग्गा खरीदको स्रोत पनि पुष्टि गर्नुपर्ने ।
- विदेश जाँदा वैदेशिक भ्रमणवापत प्राप्त भएको रकम नै सटही गरेको भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन । भ्रमण गर्ने व्यक्तिको सामर्थ्य र आवश्यकता अनुसार विदेशमा गर्न सकिने खर्चको अनुमान गरी आफूसँग भएको रकम सटही गरिने हुँदा जे जति रकम आधिकारिक निकायबाट भ्रमण भत्ता वापत प्राप्त भएको हुन्छ त्यसैलाई आयको आधार मान्नु पर्ने ।
- आयस्रोत प्राप्त भएको भन्ने कुरा पुष्टि हुने आधिकारिक र वस्तुनिष्ट प्रमाणको अभावमा राहदानीमा उल्लेख भएको वैदेशिक मुद्रा सटही गरेको विवरणलाई आयको मान्यता प्रदान गर्न नमिल्ने ।
- ब्यक्तिका साथमा रहेको सुनचाँदी चल सम्पत्ति हो। त्यस्तो सम्पत्तिलाई विक्री गर्दा प्राप्त हुने मुनाफा आयस्रोत हुन सक्दछ, तर सम्पत्ति स्वयं भने आयको स्रोत हुन नसक्ने ।
- सम्पत्ति र आयस्रोतको भिन्नता सम्बन्धी सामान्य अवधारणागत विषयमा अनभिज्ञरही सुन चाँदीलाई स्रोतको रूपमा गणना गरेको विश्लेषण प्रथम दृष्टिमा नै त्रुटिपूर्ण देखिएकोले कायम रहन नसक्ने ।
- घरसारमा लिएको कर्जा भाखाभिन्न तिर्नु बुझाउनु पर्ने र आर्जन वा सम्पत्तिबाटै कर्जा तिरिने हुँदा ऋण लिएको रकम सधैंका लागि आयस्रोत भैरहन्छ भन्न तर्कसम्मत हुँदैन । घरसारमा ऋण लिएको भनिएको लिखत मितिबाट कर्जा बुझाउने म्याद समेत बाँकी नरही समाप्त भैसकेको र साहूको नालेस नपरेको अवस्थामा घरसारको ऋण निष्क्रिय मान्नुपर्ने ।

- कानूनबमोजिम भाखा नाघि सकेको घरसारको भनिएको ऋण आयस्रोत कायम हुन नसक्ने ।
- निक्षेपबाट प्राप्त भएको ब्याज बढेबढाएको सम्पत्ति हुँदा बढेबढाएको सम्पत्तिको छुट्टै स्रोत दिई रहनु पर्ने अवस्था पर्दैन । आधारभूत सम्पत्ति अर्थात निक्षेप रकमको स्रोत पुष्टि भएमा त्यसबढाएको ब्याजको पनि स्वतः कानून अनुरूपको आर्जन हुने र निक्षेप रकमको स्रोत पुष्टि गर्न नसकेमा त्यसबाट बढेबढाएको सम्पत्ति पनि स्वतः गैरकानूनी हुने ।
- खातामा जम्मा गरेको निक्षेपको स्रोत भने पुष्टि गर्नु नपर्ने केवल खाताबाट प्राप्त ब्याज मात्रै आयस्रोतको रूपमा गणना हुनुपर्ने भन्ने तर्क कानूनसम्मत हुन नसक्ने ।
- कानूनले नै सार्वजनिक पद धारण गरेको मानिने राष्ट्रसेवकका साथमा रहेको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्ने दायित्व निजउपर राखी सो गर्न नसकेमा गैरकानूनी आर्जन मान्नु पर्ने गरी स्पष्ट व्यवस्था गरेको अवस्थामा कानूनको सिधा प्रावधानको बलपूर्वक व्याख्या गरी अन्यथा अर्थ गर्न वा निकाल्न नमिल्ने ।
- उच्च पदीय हैसियत अर्थात प्रतिष्ठाको आडमा वा पेशागत आधारमा गरिने अपराध अपराधशास्त्रमा श्वेतगिरी अपराध (White Colour Crime) को रूपमा परिचित भएको देखिन्छ ।
- यस्ता अपराधहरू उच्च पदस्थ कर्मचारी तथा राजनीतिक पदाधिकारीहरूबाट पदीय अधिकारको दुरुपयोगको उपजको रूपमा हुने भएकोले यस्ता अपराधलाई नैतिकताको प्रतिकूल गम्भीर अपराधको रूपमा लिनु पर्ने ।
- जतिसुकै जेहेनदार र सार्वजनिक जीवनमा सम्मानित ओहोदामा रहेको भए पनि कदाचित कानून उल्लंघन गरी अपराध जगतमा प्रवेश गर्दछ भने ढिलो चाँडो कानूनको साङ्गोभिन्न पर्ने निश्चित प्रायः हुन्छ । कानूनमा बाँधिने र कानूनसंगत व्यवहार गरी अनुशासित जीवनयापन गर्नु नै सार्वजनिक जिम्मेवारी बोकेका राष्ट्रसेवकहरूसँग अपेक्षित कुराहरू हुन् । यसलाई सम्बन्धित सबैले हृदयंगम गर्नुपर्दछ भन्ने सन्देश ग्रहण गर्नु विशेष रूपले महत्वपूर्ण हुने ।
- अमित्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर परिभाषित नभएको स्थिति हुँदा सन्दर्भहरूको आधारमा निर्धारण गर्नुपर्ने प्रकृतिको देखिन्छ । त्यसलाई स्पष्ट गर्ने मापदण्डको अभावमा व्यक्तिको वैधानिक र औपचारिक आयस्तरको आधारमा मात्र निर्धारण गर्नुपर्ने ।

नागरिकता

१. अशोक कुमार शाह वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६७, अङ्क ४, निर्णय नं. ८३४९

- नेपालमा स्थायी बसोवास गर्ने कुनै व्यक्तिले कुनै कालखण्डमा नेपालको नागरिकताको प्रमाणपत्र नलिएको मात्र कारणबाट निज विदेशी नागरिक हुने भनी सम्झन नमिल्नुका साथै त्यसको कुनै कानूनी आधार नहुने ।
- नेपालमा स्थायी बसोवास भएको हरेक व्यक्तिले नागरिकताको प्रमाणपत्र लिनै पर्ने कुनै कानूनी प्रावधान रहेको नपाइँदा पिताले तत्कालको अवस्थामा नागरिकताको प्रमाणपत्र नलिएको मात्र कारणबाट निज स्वतः गैरनेपाली नागरिक वा विदेशी नागरिक रहेको भनी सम्झन नमिल्ने ।
- नेपालको स्थायी बासिन्दा नभएको अथवा विदेशी नागरिक रहेको भनी जिकिर लिने पक्षले नै निज कुन विदेशी राष्ट्रको नागरिक हो भनी तथ्यपूर्ण रूपमा स्थापित गर्नुपर्ने ।
- प्रत्येक निर्णयकर्ताले प्रचलित नेपाल कानून तथा तथ्य र प्रमाणहरूको आधारमा मात्र निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । नभएको तथ्य र प्रमाणको आधारमा गरिएको निर्णय स्वेच्छाचारी एवं न्यायिक मनको अभावमा गरिएको निर्णय मान्नुपर्ने हुन्छ, र यस्तो निर्णय बदरयोग्य हुने ।

२. वि. नेपाल सरकार गृह मन्त्रालय पृथ्वी विक्रम सिंह समेत

ने.का.प. २०६७, अङ्क ६, निर्णय नं. ८४०१

- आमाको जन्म नेपालमा भई निजका सन्तानको जन्म समेत नेपालमा भएको भए पनि नेपाल नागरिकता ऐन, २००९ को प्रारम्भमा नै उल्लिखित भएको अनिवार्य व्यवस्था अर्थात् नेपालको नागरिक हुनको लागि नेपाल राज्यको अधिवासी (Domicile) हुनुपर्ने ।
- कुनै देशको आदिवासी कोही व्यक्ति हो, होइन भन्न त्यो व्यक्ति उक्त देशको स्थायी बासिन्दा हो, होइन वा त्यस व्यक्तिले सो देशलाई आफ्नो स्थायी बसोवास भएको देश मानेको छ, छैन, एवं कुनै व्यक्ति अर्को देशमा पेशा व्यवसाय वा अध्ययन अध्यापनको उद्देश्यले गएपनि उसको भित्री विचारमा उसले यदि म फलानो देशमा

बसोवास गर्ने व्यक्ति हुँ भनी मानेको र त्यस देश मै बसोवास गर्ने मनसाय राखेको अवस्था छ छैन सो विचार गर्नुपर्ने ।

- वंशजको नाताले नागरिकता प्राप्त गरेका र नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० अनुसार प्राप्त गरेकोमा सो ऐनको दफा ३ मा वंशजको नाताले नेपालको नागरिकता प्राप्तको लागि सोही दफाको उपदफा (१) मा सो ऐन प्रारम्भ भएपछि जन्मेको कुनै व्यक्तिको बाबु निजको जन्म हुँदा नेपालको नागरिक रहेछ त्यस्तो व्यक्ति वंशजको नाताले नेपालको नागरिक हुनेछ भनी व्यवस्था गरिएकोले पिता भारतीय नागरिक भएको भन्ने कुरो स्वयं स्पष्ट गरेकाले सोही ऐन अनुसार वंशजको नाताले नेपालको नागरिक हुन नसक्ने ।

३.सरोजनाथ प्याकुरेलसमेत वि. नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा म.प. को कार्यालय

ने.का.प २०६८, अंक १, निर्णय नं. ८५३६

- मतदान गर्ने र संविधानसभा वा विधायिका अर्थात् संसद र स्थानीय निकायमा उम्मेदवार बन्ने अधिकार नागरिकलाई मात्र प्राप्त हुन्छ । लामो समयदेखि बसोवास गर्दै आएको भए पनि नेपाली नागरिक भन्ने परिचय गराउने प्रमाण नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र हो । संविधानसभा वा संसद वा स्थानीय निकायहरूमा उम्मेदवार बन्ने वा मतदान गर्ने दुवै अधिकार Political Right हो । Political Right केवल नागरिकलाई मात्र प्राप्त हुने ।
- नागरिक भनी चिनाउने नागरिकताको प्रमाणपत्रको अभावमा सम्बन्धित व्यक्ति खास देशमा लामो समयदेखि बसोवास गरि आएको हो भन्ने चिनाउने अन्य जुनसुकै परिचयपत्रको आधारमा मतदान गर्ने अधिकार प्राप्त हुँदैन । त्यसरी बसोवास गरेको भन्ने प्रमाण वा नागरिकता प्राप्त गर्न सक्ने भन्ने योग्यताले नागरिकताको प्रमाणपत्रलाई Substitute वा Replace गर्न सक्तैन । नागरिक र राजनीतिक अधिकार प्रयोग गर्ने अधिकार नागरिकले मात्र प्राप्त गर्दछ । त्यस्तो अधिकार प्रयोग गर्न नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको हुनु पर्ने ।
- नेपाली नागरिक हुन योग्यता पुगेको सबैले नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र लिने पर्छ भनी बाध्य गर्न नसक्ला तर कसैले नेपालको नागरिकको हैसियतले यो देशमा आफ्नो Voting Right मार्फत् Political Right Exercise गर्ने हो भने आफूलाई परिचय गराउन नागरिकताको प्रमाणपत्र लिनुपर्ने ।

- मतदाता नामावली सम्बन्धी ऐन, २०६३ को उपदफा (१) मा “नागरिकताको प्रमाणपत्र” भन्ने शब्दावली स्पष्ट हुँदा हुँदै नागरिकताको प्रमाणपत्रलाई नै Substitute गर्ने गरी अन्य कागजात विधायिकाले थप्न सक्तैन। मतदाता नामावलीमा नाम दर्ता गर्न नागरिकताको प्रमाणपत्रको अपरिहार्यतालाई कायमै राखी नागरिकताको प्रमाणपत्र केही गरी अस्पष्ट वा द्विविधाजनक देखिएमा नागरिकताको प्रमाणपत्रको Corroboration र Verify को लागि मात्र जग्गाधनी प्रमाणपूजा लगायत उपदफा (१) र (२) मा उल्लेख भएका अन्य कागजपत्रहरू नाम दर्ता अधिकारीले माग गर्न सक्ने।
- संविधानले परिकल्पना गरेको संवैधानिक सर्वोच्चताको सिद्धान्तलाई व्यवहारमा कार्यान्वयन गर्नका लागि धारा १०७ द्वारा यस अदालतलाई प्रदत्त असाधारण अधिकारको Pivotal Role रहेको छ। यस अदालतको उक्त असाधारण अधिकारलाई विधायिकाले बनाएको कुनै पनि कानूनले नियन्त्रण वा सीमित गर्न नसक्ने।
- मतदाता नामावलीका विषयमा निर्वाचन आयोगले गरेको कामकारवाहीउपर कुनै अदालतमा कुनै प्रश्न उठाउन सकिने छैन भनी मतदाता नामावली सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २५ मा उल्लेख भएको व्यवस्थाले संविधानको धारा १०७ द्वारा यस अदालतलाई प्रदत्त असाधारण क्षेत्राधिकारलाई उपेक्षा (Ignore) गर्ने, अनादर गर्ने, निस्तेज तुल्याउने वा कुनै पनि रूपबाट सीमित वा नियन्त्रित गर्न नसक्ने।

४. सबिना दमाई समेत वि. नेपाल सरकार प्र. म. तथा म.प.को कार्यालयसमेत

ने.का.प. २०६८, अंक २, निर्णय नं. ८१५७

- नागरिकताको प्रमाणपत्र संविधान र कानूनले नागरिक हुन योग्यता पुगेको व्यक्तिलाई मात्र प्रदान गरिन्छ। संविधान र कानूनले नागरिक हुन तोकेको योग्यता नपुगेको व्यक्ति जतिसुकै लामो अवधि बसोवास गरेको भएपनि नागरिक बन्न नसक्ने।
- प्रत्येक व्यक्तिको लागि नागरिकताको प्रमाणपत्र महत्वपूर्ण हुन्छ। नागरिक नभई कसैले पनि यो देशको राजनीतिक अधिकार प्रयोग गर्न नपाउने।
- तोकिएको अधिकारीले संविधान, कानून र मानव अधिकारसम्बन्धी Covenant नबुझे वा कानूनको गलत तर्क र अर्थ गरेर कुनै नागरिक नागरिकताको प्रमाणपत्र पाउँनबाट बञ्चित हुन सक्दैन। नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गर्न कठिनाईको सामना गर्न पर्ने कुरा स्वीकार्य नहुने।

- बाबु वा आमामध्ये कुनै एक मात्र नेपालको नागरिक भए पनि त्यस्तो व्यक्तिले नेपालको नागरिकता प्राप्त गर्नसक्ने ।

५. सन्तोष ओझा वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६९, अंक १२, निर्णय नं. ८९३७

- एउटै अपराधको सम्बन्धमा अलगअलग कानून अन्तर्गत कारवाही हुन सक्ने अवस्था देखिएमा सोही अनुसार मुद्दा चलाउनु र सजाय गर्नु समेतलाई दोहोरो खतराको सिद्धान्त विपरीत भएको मान्न नसकिने ।
- आफ्नो साथमा रहेको सरकारी छाप दस्तखत भएको आफ्नै नामको एस.एल.सी. को लब्धाङ्कपत्र र चारित्रिक प्रमाणपत्रमा आफ्नो जन्ममिति सच्याउने कार्य गरी पहिलो कसूर गरेकोमा सोही प्रमाणपत्रहरूमा सच्याइएको जन्ममितिलाई आधार मानी नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्तिका लागि सम्बन्धित निकायमा आवेदन फाराम समेत पेश गरेको कार्यबाट मुलुकी ऐन कीर्त कागजको १ र २ नं. तथा नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ विपरीतको कसूर ठहरिने हुँदा उक्त दुई अलग अलग कार्यलाई एउटै कसूर हो भनी भन्न नसकिने ।

६. विजयकुमार गच्छेदार वि. जमुना राउत कुर्मी

ने.का.प. २०७०, अंक ६, निर्णय नं. ९०२०

- अधिकार प्रत्यायोजन गरिएकोमा बाहेक कुनै एकजना मन्त्रीको निर्णयलाई नेपाल सरकारको निर्णय मान्न नसकिने ।
- नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा २० को उपदफा (१) ले नेपाल सरकारले उक्त ऐन बमोजिम प्राप्त अधिकार नेपाल सरकारको कुनै अधिकारीलाई प्रत्यायोजन गर्न सक्ने भए पनि सोको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले दफा १४(१) बमोजिम नेपाली नागरिकबाट हटाउने अधिकार प्रत्यायोजन हुन सक्ने देखिँदैन । प्रचलित कानूनले निर्णय गर्ने अधिकार नदिएको विषयमा नभएको अधिकार प्रयोग गरी गरिने कार्यको परिणाम स्वभावतः शून्य हुने ।
- नेपाल सरकारले ग्रहण गर्नु पर्ने अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी नेपाल सरकारका गृहमन्त्रीलाई नागरिकताको प्रमाण पत्र बदर गर्ने अधिकार रहे भएको कानूनतः देखिन नआएको अवस्थामा सो विवादको निरूपणको विषय अधिकार प्राप्त मन्त्रपरिषद्मा पेश नगरी नागरिकताको प्रमाणपत्र बदर गर्ने गरेको निर्णयले वैधानिकता प्राप्त गर्न नसक्ने ।

- नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र राष्ट्रियतासँग जोडिएको विषय हुँदा राष्ट्रियता सम्बन्धी प्रश्न जहिले पनि गम्भीर हुन्छ। त्यसैले नागरिकताको प्रमाणपत्र बदर गर्ने गरेको कार्य बदर गर्ने अधिकार नभएको कारणले बदर भए पनि सो विषयमा अधिकारवालाले कानून बमोजिम छानवीन र निर्णय गर्न नपाउने भन्न नमिल्ने।

७. शेष नैमुद्दिन वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०७१, अंक १, निर्णय नं. ११०३

- तत्कालीन नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा (३क) मा “भूठो विवरण वा बयान दिई जन्म वा वंशजको नाताले नेपाली नागरिक हो भनी भुक्त्याई कसैले नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको कुरा थाहा हुन आएमा श्री ५ को सरकारले त्यस्तो प्रमाणपत्र रद्द गरी निजलाई नेपाली नागरिकताबाट हटाउन आदेश दिन सक्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको व्यवस्थाले कसैले प्राप्त गरिसकेको नेपाली नागरिकताबाट हटाउन आदेश गर्ने अधिकार तत्कालीन श्री ५ को सरकारमा नीहित रहेको भए पनि सो हटाउन सक्ने कार्यको अख्तियारी प्रयोग गर्ने अख्तियारवाला श्री ५ को सरकारले फरेबद्वारा वा भूझ्वा बयान वा विवरण दिई नागरिकता प्राप्त गरेको हो भन्ने कसूर जन्य तथ्यको पुष्टि गर्नु पर्ने।
- पुनरावेदक प्रतिवादीले प्राप्त गरेको नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र लिँदा पुनरावेदकले फरेब गरी वा भूझ्वा बयान वा विवरण दिएको हो भन्ने कुराको पुष्टि हुन नसकि रहेको अवस्थामा निजलाई नागरिकताबाट हटाउने निर्णयलाई यथोचित मान्न नमिल्ने।

८. महावीर कामैत वि.नेपाल सरकार

ने.का.प. २०७२, अंक १, निर्णय नं. १३१८

- मुद्दामा प्रमाण बुझ्न आदेश गर्नु भनेको विवादित विषयमा ठहर वा अन्तिम निर्णय गर्न सहयोग पुऱ्याउने प्रमाणको खोजी गर्नु हो। इजलासबाट न्यायाधीशले प्रमाण बुझ्न गरेको आदेशलाई न्यायाधीशको रायसहितको अन्तिम ठहर वा निर्णय मान्न मिल्दैन। संयुक्त इजलासका एकजना न्यायाधीशले प्रमाण बुझ्न गरेको आदेशलाई निजको अन्तिम रायसहितको ठहर निर्णय भन्न नमिल्ने र राय बाझिएको भनी अर्थ गर्न पनि नमिल्ने।
- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) को कानूनी व्यवस्था अनुसार पूर्ण इजलासमा मुद्दा पेस हुन संयुक्त इजलासका दुवै न्यायाधीशहरूबाट

मुद्दाको निष्कर्ष र परिणाममा भिन्नता हुने गरी आफ्नो रायसहित भिन्न भिन्न ठहर निर्णय भएको हुनु पर्ने हुन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा एकजना न्यायाधीशले मात्र मुद्दाको निष्कर्ष र परिणाम देखिने आफ्नो रायसहितको ठहर निर्णय गरेको र अर्को न्यायाधीशले निष्कर्षमा पुग्न थप प्रमाणहरू बुझ्ने आदेश गरेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) मा प्रयुक्त भए अनुसार संयुक्त इजलासका न्यायाधीशहरूको राय नमिलेको मुद्दा मान्न नमिल्ने ।

- एकजनामात्र न्यायाधीशबाट मुद्दामा सुनुवाइ गरी अन्तिम निर्णय गर्ने संयुक्त इजलासको अधिकार क्षेत्रको प्रयोग हुन सक्तैन । एकजना मात्र न्यायाधीशको ठहर निर्णयलाई संयुक्त इजलासको अन्तिम निर्णय मान्न नमिल्ने र त्यस्तो एकजना मात्र न्यायाधीशको ठहर निर्णय क्रियाशील हुन नसक्ने ।
- प्रस्तुत मुद्दामा संयुक्त इजलासका एकजना न्यायाधीशले ठहर निर्णय गर्नु भएको र अर्को न्यायाधीशले प्रमाण बुझ्नु पर्ने आवश्यकता र कारणसमेत देखाइ विभिन्न प्रमाणहरू बुझी पेस गर्नु भनी आदेश गरेको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दा संयुक्त इजलासका न्यायाधीशहरूको राय नमिलेको मान्न नमिल्ने र प्रमाण बुझ्न गरेको आदेश बमोजिम नै गर्नु पर्ने हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ बमोजिम पूर्ण इजलासले हेरी निर्णय गर्नु पर्ने नदेखिने ।

९. जोगी राना थारू वि. कुवरिया रानासमेत

ने.का.प. २०७२, अंक ७, निर्णय नं. १४४१

- जग्गासम्बन्धी विषय कानूनी विषय हो तर नागरिकता जस्तो मानिसले जन्मका नाताले प्राप्त गर्ने संवैधानिक एवं नैसर्गिक अधिकारको विषयलाई जग्गा नामसारीको विषयले ओभरेलमा पार्न सक्दैन । कानून बमोजिम आफ्नो पिता तथा पतिले सनाखत गरी अधिकार प्राप्त निकायले नागरिकता जारी गरि सकेको र पछि सो सम्बन्धमा उजुरी समेत छानबिन गरी प्रमाण नपुग्ने भनि टुङ्गो लगाई सकेपछि पुनः त्यही विषयमा उजुरी सुनी नागरिकता नै रद्द गर्ने गरी भएको निर्णय राज्यका कानून कार्यान्वयन गर्ने अधिकारीहरूका लागि शोभनीय नदेखिने ।
- कानूनको प्रक्रिया बमोजिम नागरिकता प्राप्त गरेको छ, नेपाली नागरिक भएकामा विवाद देखिँदैन भने जग्गा सम्बन्धमा नयाँ विवाद उत्पन्न गरी नागरिकताको विषयलाई पुनः प्रवेश गराई नागरिकता नै रद्द हुने गरी निर्णय भएको देखिन्छ । यसो गर्दै जाने हो भने नागरिकता प्राप्त गर्ने नागरिकको जन्मसिद्ध र नैसर्गिक अधिकार सधैं धरापमा पर्न जाने ।

- विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयको नागरिकताको विषयमा गर्ने निर्णय विशुद्ध प्रशासनिक प्रकृतिको देखिन्छ । तर पनि प्रशासनिक अधिकारीले विशुद्ध प्रशासनिक प्रकृतिको निर्णय गर्दा पनि नागरिकको संवैधानिक तथा कानूनी अधिकारको हनन् हुन नदिनेतर्फ सदैव सचेत रहनु पर्दछ । न्याय र सद्दिवेकलाई सदैव ख्याल गर्नु पर्दछ । उजुरीको विषयवस्तु कसरी उठान भएको छ, कुन उद्देश्यबाट प्रेरित छ, त्यसको पृष्ठभूमिलाई पनि सकेसम्म ख्याल गर्नु पर्ने ।

१०. अमृतकुमार शर्मा वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०७२, अंक ९, निर्णय नं. ९४५९

- मौलिक अधिकारको सन्दर्भमा समानताको सिद्धान्त राज्यका काम कारवाहीहरू (State Actions) सँग जोडिएको हुन्छ । कुनै पनि व्यक्ति वा समूहहरूलाई कानूनको प्रयोग वा व्यवहारमा समानता अवलम्बन गर्नु नै समानताको ध्येय भएकाले फरक स्थिति भएको अवस्थामा एउटै स्थितिमा पुऱ्याउनु वा परिणाममा समानता खोज्नु पनि समानताको अर्को पक्ष मानिन्छ । कानूनको दृष्टिमा समान व्यवहार गर्नु प्रक्रियागत समानता हो भने परिणाममा समानता प्राप्त गर्नु सारवान समानता हो । समानहरू बीच समान व्यवहार गर्नु र असमानहरूका बीच असमान व्यवहार गर्नु नै समानताको सार हुने ।
- समानताको सिद्धान्तले परिणामलाई गौण र प्रक्रियालाई जोड दिँदै सबैलाई कानूनको अगाडि समान मान्ने भएकाले संवैधानिक विधिशास्त्रमा यसलाई औपचारिक समानता (Informal equality) को सिद्धान्त पनि भनिने ।
- सामान्य कानूनको प्रयोगमा वा अन्य व्यवहारमा राज्यले आफ्ना नागरिक बीच जात, जाति, क्षेत्र, भाषा, धर्म, वर्ण, लिङ्ग, यौनिक वा लैङ्गिक पहिचान, सामाजिक उत्पत्ति जस्ता कुनै वा सबै आधारमा भेदभाव गर्नु पनि हुँदैन । यस सिद्धान्तले कानूनको अगाडि सबै समान हुने, कसैलाई पनि विशेषाधिकार वा छुटको व्यवस्था नहुने र सामान्य कानूनको प्रयोगमा सबै बराबर हुने मान्यता राख्दछ । कानूनको प्रयोगमा सरकारले तजविज लगाउन पाउने अधिकारलाई यसले नियन्त्रण गर्दछ । समानता लागि समान व्यवहार र असमानहरूका बीच फरक व्यवहार यस सिद्धान्तको मुख्य आधार हो । समान रूपमा असमान व्यवहारको अपेक्षा सम्भव र वाञ्छनीय मानिँदैन । संवैधानिक विधिशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट समानताको यस्तो व्यवस्था

राज्यको लोक कल्याणकारी दायित्व अन्तर्गत राज्यलाई बढी उत्तरदायी बनाउनका निमित्त राखिएको हुन जाने ।

- संवैधानिक वा कानूनी व्यवस्थाले नेपाल सरहद भित्र फेला परेको तर पितृत्व र मातृत्वको ठेगान नलागेका प्रत्येक व्यक्तिले वंशजको आधारमा नागरिकता पाउन सक्ने ।
- पितृत्व मातृत्वको ठेगान नलागेका र संरक्षकको माध्यमबाट नागरिकता प्राप्त गर्न पाउने कानूनी अधिकारलाई वञ्चित गरेको देखिँदैन । केवल नागरिकताको प्रमाणपत्रमा आमा वा बाबुको नाम उल्लेख गर्नु पर्ने हकमा पितृत्व मातृत्वको ठेगान नभएको उल्लेख गर्नेसम्म भनिएको छ । कुनै नियमावलीमा भएको व्यवस्था मातृ ऐन र संविधानसँग बाभिएको भन्नु मात्र पर्याप्त हुँदैन । बाभिएको छ भन्ने हो भने तर्क र प्रमाणले खण्डन गर्ने अभिरारि रिट निवेदक उपर नै हुन्छ । संविधान प्रदत्त मौलिक हक उपर अनुचित बन्देज लागेको अवस्थामा बन्देज लगाउने गरी व्यवस्था गरिएका नियमावलीका व्यवस्थाहरू संवैधानिक परीक्षण गरी यस अदालतबाट बदर घोषित गरिने हो । आजसम्म यस अदालतबाट त्यसै आधारमा मातृ ऐनसँग बाभिएका नियमावलीका व्यवस्थाहरू समेत बदर घोषित गरी अमान्य गर्दै आएको तथ्य जग जाहेर नै छ । साथै चुनौति दिएको कानून वा त्यसको कुनै प्रावधान संविधानको कुनै निश्चित प्रावधानसँग बाभिएको छ भनी स्पष्टरूपमा प्रमाणित गराउन नसकेसम्म यस अदालतले त्यस्तो कानून वा कानूनको कुनै प्रावधानलाई बदर घोषित नगर्ने ।
- नागरिकता प्राप्त गर्न के कस्तो कार्यविधि र प्रक्रिया पूरा गर्ने भन्ने सम्बन्धमा मात्र व्यवस्था गरेको देखिन्छ । नेपालले संविधानमा नै नागरिकताको सम्बन्धमा स्पष्ट र सुसङ्गत (Consistent) नीति कायम गरी नेपालको सार्वभौमसत्ता, राष्ट्रिय स्वाधीनता, अखण्डता र नेपाली जनताको अगाध राष्ट्र प्रेमलाई अक्षुण्ण राख्न नागरिकता सम्बन्धमा उपरोक्त नीति अवलम्बन गर्नु आवश्यक हुने ।

सवारी ज्यान

१. शेर बहादुरको चन्द वि. घनश्याम श्रेष्ठ

ने.का.प. २०५६, अङ्क ५, नि.नं. ६७२५

- प्रतिवादी घनश्याम श्रेष्ठले आफूले हाँकी रहेको ट्रकको पछाडि पट्टीको दाहिने साइडको चक्काले च्यापिई केशव विक्रमको मृत्यु भएको हो भनी अधिकार प्राप्त अधिकारी र अदालतमा समेत सावित छन् । निज प्रतिवादी घनश्याम श्रेष्ठ सिकारु चालक भएको कुरा निजको सवारी चालक प्रमाणपत्रबाट देखिएको र रड साइडमा मानिस मर्छ भन्ने जानीजानी लापरवाही गरी ट्रक चलाई आफ्नो साइडबाट आईरहेको वच्चालाई ठक्कर दिई वच्चाको मृत्यु भएको देखिन्छ । जाहेरवाला शेरबहादुर चन्दले प्रतिवादीले जानीजानी वेसाइड तर्फ गाडी हाँकी छोरा केशव विक्रमचन्दलाई ठक्कर दिई मृत्यु भएको हो भनी जाहेरीलाई समर्थन हुने गरी वकपत्र गरेको समेतबाट प्रतिवादी घनश्याम श्रेष्ठले वेसाइडमा ट्रक चलाई मृतक वच्चालाई ठक्कर दिई किची मृत्यु भएको पुष्टि हुँदा निजलाई मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १३(२) नं. वमोजिम सर्वश्व सहित जन्म कैद हुने र प्रतिवादी सिकारुलाई सेन्स प्राप्त चालक समेत भएको परिप्रेक्ष्यमा कानून वमोजिमको सजाय गर्दा चर्को हुने भई निजलाई तजविजी कैद वर्ष ५ (पाँच) गर्ने पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरको साधक राय समेत मनासिव देखिने ।

२. जोगेन्द्र राउत अमात वि. श्री ५ को सरकार

ने.का.प. २०५७, अङ्क ३, निर्णय नं. ६८८१

- सडकको छेउमा रहेको ट्याक्टरलाई प्रतिवादीले हाकेको बसले ठक्करर दिएको कार्यलाई लापरवाहीयुक्त कार्य भन्नु पर्ने हुन आउँछ । किनकी चालकले बसलाई आफ्नो नियन्त्रणमा राख्नु र आवश्यक परेको अवस्थामा रोक्नु निजको दायित्व हुन आउँछ । बस दुर्घना हुनमा यान्त्रिक गडबडी थियो वा अन्य कुनै काबू बाहिरको परिस्थिति परेको थियो भनी जिकिर लिन एवं पुष्टि गर्न समेत चालकले सकेको देखिदैन । यसरी लापरवाहीयुक्त कार्य गरी मानिस मारेको अवस्थामा प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको ६(२) नं. वमोजिम सजाय गर्ने गरेको शुरुको फैसला सो हदसम्म सदर गरी क्रिया खर्च सम्बन्धमा मृतकका हकवालाले रकम बुझी सकेको मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिएकोले क्रिया खर्च समेत भराउने

गरेको हदसम्म केही उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको इन्साफ मनासिव देखिँदा सदर हुने ।

३.नेपाल सरकार वि. गीता बहादुर थापा

ने.का.प. २०६४, अङ्क ८, निर्णय नं.७८६८

- कानूनका व्यवस्थाहरू स्पष्टरूपमा अर्थ दिने खालका छन् भने त्यसलाई जस्ताको तस्तै व्याख्या र लागू गर्नु पर्ने ।
- सामान्यतः कानूनले कुनै पनि विषयसँग सम्बन्धी अधिकारक्षेत्र एकैपटक एक भन्दा बढी निकाय वा पदाधिकारीमा राख्ने गरी व्यवस्था गरेको हुँदैन । यदि व्यवस्था गर्नु छ भने त्यसको के कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने समेतको कार्य विधिगत व्यवस्था समेत गरी कानूनमा नै स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेको हुन्छ । प्रस्तुत विवादका सम्बन्धमा कानूनमा जिल्ला अदालत र प्रमुख जिल्ला अधिकारी दुवैलाई क्षेत्राधिकार तोकेको पनि देखिन आएन । यसका अलावा उक्त सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐनको दफा १६३ मा पहिलो संशोधन पूर्व “अधिकार प्राप्त अधिकारी ” भन्ने शब्दावली उल्लेख भएकोमा सो बाट स्पष्टता नआएको मानी विधिकर्ताले उक्त शब्दावलीको सट्टा मिति २०१०।१।१९ मा ऐनमा पहिलो संशोधन गरी सोको सट्टा “प्रमुख जिल्ला अधिकारी” भन्ने शब्दावली राखेबाट अझ स्पष्ट हुन जान्छ ।
- विधायिकाले कुनै पनि कानून बनाउँदा वा त्यसमा संशोधन वा खारेज गर्दा सो कानूनको आवश्यकता, औचित्यता, प्रभावकारिता समेतलाई विचार गर्ने ।
- सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन बमोजिम भराई पाउने क्षतिपूर्ति, घर खर्च र किरिया खर्च तत्काल भराई दिने प्रकृतिको कार्य मानी सो काम प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट गराउँदा प्रभावकारी हुने ठहर गरी विधायिकाले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई तोकेको देखिन आउँदा प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई कानूनले स्पष्ट रूपमा तोकेको काम प्रमुख जिल्ला अधिकारीले नगरेको वा गर्न नसकेको जस्ता काल्पनिक र अनुमानित कुराहरू तेर्साएर सबै विवादित बिषयको निर्णय अदालतले नै गर्नु पर्दछ भनी व्याख्या गर्न नमिल्ने ।

- जुन काम जुन निकाय वा पदाधिकारीले गर्नु पर्ने गरी कानूनले व्यवस्था गरेको छ त्यसबाट नै त्यो काम सम्पन्न गरिनु पर्छ भन्ने कानूनको सिद्धान्त समेतका आधारमा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६३ बमोजिमको घर खर्च, किरिया खर्च र क्षतिपूर्ति भराइ दिने निकाय जिल्ला अदालत नभै प्रमुख जिल्ला अधिकारी नै हुने । (प्रकरण नं. २५०)
- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐनको अनुसूचीमा समावेश नभएका नितान्त व्यक्तिगत हक हितसँग सम्बन्धित विषयका मुद्दाहरूको दायरी र प्रतिरक्षा समेत सरकारी वकीलबाट हुन सक्छ भनी मान्ने हो भने सरकारी वकीलले दायर र प्रतिरक्षा गर्न नसक्ने कुनै पनि मुद्दा रहन सक्दैन । तसर्थ सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐनको अनुसूचीमा समावेश नभएको सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६३ अन्तरगत घर-खर्च, किरिया खर्च र क्षतिपूर्ति भराई दिने सम्बन्धी मुद्दा स्पष्ट हकद्वैयाको अभावमा सरकारी वकीलले सरकारवादी मुद्दाको रूपमा दायर गरेको अभियोग पत्रबाट हेर्न मिल्ने अवस्था रहे भएको नदेखिने । (प्रकरण नं. २६)

४.नेपाल सरकार वि. दीपेन्द्र शाक्य समेत

ने.का.प.२०६८, अंक ११, निर्णय नं. ८५१०

- सवारी दुर्घटनाबाट सवारी चल्ने सडक वा सवारी सञ्चालन वा नियमन गर्ने प्रयोजनका लागि निर्माण गरिएका वा जडान गरिएका संरचनाको क्षति बापत सो निर्माण गर्ने सार्वजनिक वा सरकारी निकाय वा सरकारले क्षतिपूर्ति नपाउने ।
- प्रत्यक्ष र स्पष्ट रूपले सार्वजनिक निकाय वा सरकारको अधिकार वा ती निकायहरूप्रति व्यक्तिको कर्तव्य वा दायित्वको व्यवस्था कानूनले गरेको छैन भने अप्रत्यक्ष रूपले वा कानूनको आसयबाट त्यस्तो हो भनी निष्कर्षमा पुग्नु कानून व्याख्या सम्बन्धी सिद्धान्त समेतको विपरीत हुन जाने ।
- क्षतिपूर्ति सम्बन्धी सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ ले गरेको व्यवस्था स्पष्ट रूपले सडक वा सोसँग सम्बन्धित वा जडित सार्वजनिक निर्माणका अन्य संरचनाको क्षति वा सोको क्षतिपूर्ति तर्फ इंगित नगरी तेस्रो पक्षको रूपमा रहेका व्यक्ति वा व्यक्तिको सम्पत्तिको क्षतिको क्षतिपूर्ति सम्बन्धी व्यवस्था गरेको देखिने ।

५. ईन्द्रप्रसाद खनाल वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६८, अङ्क ७, निर्णय नं. ८६५९

- कुनै सवारी चालकले कसैलाई नियतपूर्वक ठक्कर दिई मानिसको ज्यान मर्न गएको अवस्थामा सो सवारी साधन ज्यान मार्न प्रयोग गरिएको साधनको रूपमा रहने र त्यस्तो कार्यलाई अचानक भएको दुर्घटना (Accident) मान्न नसकिने ।
- अपराधको लागि चाहिने मनसाय तत्वको रूपमा लापरवाही (Recklessness) स्थापित गर्न घटना घटाएको समयमा निषेध गरिएको परिणाम अर्थात् मानिस मर्न सक्छ भन्ने कुराको जानकारी भएको हुनु पर्ने हुन्छ । त्यस्तो परिणामको पूर्व ज्ञान भएको तर त्यस्तो परिणामको अपेक्षा गरेको थिएन भन्ने तथ्य स्थापित हुनु पर्ने ।
- कतिपय अवस्थामा पूर्ण सचेत रही, होशियारीका साथ कुनै काम गर्दा पनि निषेधित परिणाम आउँन सक्दछ । यस्तो अवस्थालाई रोक्न नसकिने दुर्घटना (Unavoidable Accident) को रूपमा लिई त्यस्तो कार्य गर्ने व्यक्तिमा आपराधिक मनसाय तत्वको पूर्ण अभावको कारणले त्यस्तो व्यक्तिलाई दोषी (Blameworthy) को रूपमा लिन नसकिने ।
- सापेक्षित अपराध (Relative crime) मा आपराधिकताको (Blameworthiness) निर्धारण अपराधका सन्दर्भमा प्रतिवादीमा रहेको मनसाय तत्व (Mens rea) ले गर्ने गर्दछ । त्यस्तो अपराधका विभिन्न तहहरू हुने भएकोले कुनै खास वारदातका प्रतिवादीले कुन आधारमा कुन हदसम्म आपराधिक दायित्व वहन गर्नु पर्ने हो भन्ने निकर्षण गर्न वारदात घटाउन निजमा विद्यमान मनसाय तत्वलाई पहिचान र त्यसको स्तर (Degree)को निर्धारण गर्नु अनिवार्य हुने ।
- सवारी साधन चलाउने अनुमति प्राप्त व्यक्ति र सवारी चलाउने अनुभव प्राप्त व्यक्तिले ट्रैफिक नियम, संकेतहरू र तत्कालीन अवस्था र परिस्थितिको बारेमा स्वाभाविक रूपमा जानकारी राखी आफूले त्यस्तो बेलामा मादक पदार्थ सेवन गरी तेज गतिमा चलाएको सवारीबाट घटना हुन सक्ने जानकारी भएको व्यक्ति हुन् भनी मान्नु पर्ने हुन्छ । यस्तो अवस्थामा पूर्ण होशियारीका साथ नियन्त्रित गतिमा सावधानी पूर्वक सवारी चलाउने दायित्व पूरा नगरी आवश्यक सावधानी नअपनाई आवश्यकता भन्दा बढी गतिमा र मादक पदार्थ सेवन गरी सवारी चलाएबाट निजले लापरवाहीपूर्वक सवारी चलाएको देखिन आउने ।

६.नेपाल सरकार वि. राजकुमार तामाङ समेत

ने.का. प. २०७० अङ्क ११, नि.नं.९०७३

- कुनै खास किसिमको सवारी साधन चलाउन कानूनले अनुमतिपत्र लिनु पर्ने व्यवस्था गरेको छु भने त्यसलाई जस्ताको तस्तै मान्नु पर्ने ।
- सवारी साधन चलाउने अनुमतिपत्र लिनु पर्ने व्यवस्था ऐच्छिक नभई ऐनले गरेको अनिवार्य व्यवस्था भएकोले सम्बन्धित सवारी साधन चलाउने अनुमतिपत्र नलिएको व्यक्तिले त्यस्तो सवारी साधन चलाउन हुँदैन भन्ने कुरालाई अन्यथा मान्न नसकिने ।
- सवारी साधन चलाउने अनुमतिपत्र नलिएको वा एउटा वर्गको हलुका सवारी साधन चलाउने अनुमतिपत्र लिई अर्को वर्गको भारी सवारी साधन चलाउने कार्यलाई लापरवाहीयुक्त मान्नु पर्ने ।
- व्यक्तिगत सवारी साधन चलाउने र सार्वजनिक भारी सवारी साधन चलाउनेको सतर्कता भिन्न भिन्न मापदण्डका हुनु पर्ने ।

७. कृष्णबहादुर कुँवर समेत वि. नेपाल सरकार

ने.का.प.२०७१, अंक ५, निर्णय नं.९१६९

- व्यक्ति विशेषबाट मृतकको हत्या भएको भए वा मृतक बाटोमा दैवी परी लडी मरेको भए एउटै चोटबाट त्यस किसिमले टाउको क्षत विक्षत हुने कुरा सामान्यतया सम्भव हुँदैन । मृतक उपर कसैबाट हतियार प्रहार भएको थियो भन्ने कुरा शव परीक्षण प्रतिवेदन लगायतका लिखतबाट खुल्न सकेको छैन । तमाम मिसिल र स्वयम् प्रतिवादीहरूको बयानमा मृतकको मृत्यु अरू कसैबाट भएको वा मृतक आफैँ लडी मरेको कुरा उल्लेख हुन नसक्नु र उक्त दिन समयमा वारदातस्थल हुँदै ना . ३ख ६९० नं. को ट्रक चलाएको कुरालाई स्वीकार गर्नु जस्ता परिस्थितिहरू(circumstances)र स्वतन्त्र प्रमाणहरूको रोहमा र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२)(क) को देहाय (१) अनुसार मौकामा बयान गर्दा प्रतिवादीहरू होशमा नरहेका वा देहाय ९(२) (क) वा ९ (३) (ख) अनुसारको प्रलोभन, यातना, आदि दिएको वा कुटपीट आदि भएको कुरा प्रमाणित हुन नसकेबाट प्रतिवादीहरूको प्रहरी साबितिलाई अमान्य गर्न मिल्ने नदेखिने ।

- प्रतिवादीले गरेको कुकृत्यबाट आक्रोशित भै तत्काल समाज वा प्रहरीले प्रतिवादीलाई कुटपीट आदि गरी वा प्रतिवादीलाई फकाई फुल्याई साबित गराएको भएपनि प्रतिवादीले कसूर गरेको कुरा अन्य प्रमाणले पुष्टि गरेको अवस्थामा उक्त दफा ९(२) (क) को देहाय (२) वा (३) को अवस्था रहेको भनी प्रतिवादीलाई सफाइ दिनु न्यायसम्मत नहुने ।
- अनुसन्धानको हरेक कमी कमजोरीको प्रतिवादीले फाइदा पाउन थालेमा समाजमा दण्डहीनताले प्रश्रय पाउने, पीडित र समाजले न्यायको अनुभूति गर्न नसक्ने र न्याय पराजित हुने अवस्था आउँछ । यस सन्दर्भमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ ले कुनै प्रमाण बुझिएको वा नबुझिएको कारणबाट मात्र कुनै फैसला वा आदेश बदर हुने छैन । तर त्यसबाट निर्णयमा असर पर्न गएको रहेछ भने त्यस्तो फैसला वा आदेश बदर हुनेछ भनी गरेको व्यवस्थालाई न्यायमूर्तले विचार गर्नु पर्ने ।
- खतरनाक हँकाईबाट मानिस मरेमा चालकलाई अधिकतम १४ वर्षसम्म कैद र जरिवानासमेत हुन सक्छ भने मानिस नमरेमा अधिकतम २ वर्ष कैद वा जरिवाना वा दुबै तथा कम्तीमा १ वर्षका लागि सवारी चलाउन नपाउने सजाय हुने देखिन्छ । लापरवाहीपूर्ण हँकाईबाट मानिस मरेमा चालकलाई बढीमा ५ वर्षसम्म कैद वा जरिवाना वा दुबै र मानिस नमरेमा ५००० रु सम्म जरिवाना र सवारी अनुमतिपत्रमा पेनाल्टी जनाउने वा निश्चित अवधिको लागि सवारी चलाउन नपाउने सजाय हुन सक्ने ।
- यस अतिरिक्त कठोर दायित्वको कसूर भन्न नमिले पनि प्रतिवादी उपरको प्रमाण आदिको भारले गर्दा कठोर दायित्वकै समकक्षी सरहको causing death by careless or inconsiderate driving when under the influence of drink or drugs कसूरमा अधिकतम १४ वर्षसम्म कैद हुने ।

द. नेपाल सरकार वि.ठगबहादुर कार्की

ने.का.प. २०७१, अंक ५, निर्णय नं.९१७३

- प्रतिवादीले मानिस मर्न सक्छ भन्ने जानी जानी लापरवाही साथ जीप चलाएको कारणले दुर्घटना भई मृतकको मृत्यु भएको पुष्टि हुन नसकेको अवस्थामा दुर्घटना भएपछि प्रतिवादीले मृतकलाई बचाउन आफ्नो कर्तव्य निर्वाह नगरी भागेको भन्ने आधारमा मात्र सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६ १(२) को कसूर अपराध गरेको भनी मान्न नमिल्ने ।

९. नेपाल सरकार वि. कालु चौधरी

ने.का.प. २०७१, अंक ७, निर्णय नं.९२०७

- लापरवाहीको मापदण्डले नै प्रतिवादीलाई समेटेको छ । सवारी कसूरका कसूरदारलाई कडा सजाय गरी कसूरदारबाट थप कसूर नहोस् भन्ने परिणाम प्राप्त गर्नका लागि सजायको निरोधात्मक सिद्धान्तको प्रयोग गर्नु अनिवार्य हुने ।
- सवारी दुर्घटनाको दुष्परिणाम जनधनको ठूलो क्षति भएको र जीवनको रक्षा राज्य तथा फौजदारी न्यायको मूल दायित्व भएकाले यसमा काबु भन्दा बाहिरको परिस्थिति नदेखाएसम्म दया माया गर्नु भनेको जन साधारणको जीवन रक्षाको दायित्वबाट पन्छनु हो ।
- जति ज्यान लिए पनि फरक पर्दैन, न सवारी अनुमति पत्र रद्द हुन्छ, न खासै आर्थिक भार पर्छ, सजाय पनि साङ्केतिक वा आलङ्कारिक मात्र हुन्छ भन्ने सन्देश प्रवाहित हुनु भनेको अराजकता र दण्डहीनताको सूत्रपात हुनु हो । नेपालमा हवाई दुर्घटना र सडक दुर्घटनाको कहाली लाग्दो अवस्थाले नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय छवि पूरै धमिलिएको छ । कानून र फौजदारी न्यायको सही प्रयोग गरेर यसलाई दुरुत्साहन गर्नु अदालतको दायित्व हो । प्रतिवादी चालकको यस्तो हँकाइलाई चरम अक्षमता र गैरजिम्मेवारी पूर्ण हँकाई भन्नु पर्छ । यसबाट निजको हँकाइको स्तर सक्षम र सतर्क चालकको हँकाइको स्तरभन्दा निककै तल्लो रहेको मान्नु पर्ने ।
- मृतकले चलाएको मोटरसाइकल प्रतिवादी चालकले देखेपछि पनि ट्रकलाई नियन्त्रण गर्न नसकी उल्लिखित ट्रक गलत साइडमा गई रूखमा गई ठोक्किएको र सो दौरान सडकमा २४ फिटसम्म ब्रेकको डाम लागेको देखिनुबाट निजको हँकाइको स्तर सक्षम र सतर्क चालकको हँकाइको स्तरभन्दा निककै तल्लो रहेको भन्ने निष्कर्षमा पुगिने ।
- प्रतिवादीले सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१ (२) बमोजिमको कसूर गरेको देखिँदा सोही दफा १६१ (२) बमोजिम सजाय गर्नु पर्नेमा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९को दफा १६१(३) अन्तर्गतको कसूर कायम गरी २९ दिनकै दर रू २,०००/- जरिवाना गरी सुरू जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सो हदसम्म नमिलेकाले केही उल्टी भै प्रतिवादीलाई सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१ (२) बमोजिमको कसूरमा सोही दफा १६१ (२) बमोजिम २ वर्ष कैद हुने ।

१०. नेपाल सरकार वि. विजेन्द्र पौडेल

ने. का. प. २०७१, अंक १२, निर्णय नं. ९३०४

- सवारी चालक अनुमति पत्र प्राप्त गर्नका लागि सम्बन्धित निकायबाट लिईने लिखित एवं प्रयोगात्मक परीक्षाका विभिन्न प्रक्रियाहरू पूरा गरे पश्चात त्यस्ता परीक्षामा उत्तीर्ण भएका व्यक्तिहरूलाई मात्र सम्बन्धित आधिकारिक निकायबाट सवारी चालक अनुमति पत्र प्रदान गरिने व्यवस्था पनि सवारी तथा यातायात सम्बन्धी कानूनमा उल्लेख भएको पाइन्छ। सवारी साधन चलाउने व्यक्तिमा अनिवार्य रूपमा हुनु पर्ने सो सम्बन्धी क्षमता र योग्यता को सुनिश्चितता गरी सवारी दुर्घटनाबाट हुन सक्ने जीउधन माथिको सम्भावित जोखिम हटाउनका लागि नै विधायिकाले उल्लिखित कानूनी व्यवस्था गरेको हो भन्ने कुरामा विवाद हुन नसक्ने।
- सवारी चालक अनुमति पत्र प्राप्त नगरेको व्यक्तिले सार्वजनिक सडकमा सवारी चलाउने कार्य गर्नु भनेको आफैँमा लापरवाहीपूर्ण कार्य हो। साथै, त्यसरी सवारी चालक अनुमति पत्र प्राप्त नगरेको व्यक्तिले चलाएको सवारी साधनबाट ठक्कर लागी वा किच्ची मानिसको ज्यान गएमा सो कार्य स्वतः लापरवाहीपूर्वक गरिएको कार्यको परिणाम स्वरूप भएको भन्ने मान्नु पर्ने।

राष्ट्रिय निकुञ्ज

१. नेपाल सरकार वि. बाजे राना समेत

ने.का.प. २०६५, अङ्क १०, निर्णय नं. ८०२८

- कसूर गर्ने एक भन्दा बढी कसूरदार भएको अवस्थामा प्रत्येकलाई सोही बमोजिम दोब्बर सजाय गरिंदा जरिवाना र कैदको कूल मात्रा कानूनमा तोकिए भन्दा बढी हुन जाने ।
- एक भन्दा बढी प्रतिवादी रहेको र प्रत्येकले वनवाट अवैध रूपमा ल्याएको काठको मात्रा र परिमाणका लागि छट्टाछुट्टै अभियोग लगाएको नभई सबैले ल्याएको काठको कूल परिमाण र विगो जोड्दा पाँच हजार भन्दा बढी भएको र सोही विगो र मात्राको आधारमा सामूहिक रूपमा दफा वन ऐन, २०४९ को ५०(१)(घ)(४) बमोजिम सजायको दावी लिएको अवस्थामा कसूर ठहरी सजाय गर्दा सोही बमोजिम उक्त सजाय सामूहिक रूपमा नै गरिनु पर्ने ।
- कुनै कसूर गरे वापत ऐनमा स्पष्टतया: जनही सजाय हुने भनी उल्लेख भएको अवस्थामा बाहेक एक भन्दा बढी कसूरदार भएमा सो सजाय सामूहिक रूपमा भएको मान्नु पर्ने र उक्त सजाय दामासाहीले असूल गर्नु पर्ने ।
- सामूहिक रूपमा गरेको कसूरका लागि सामूहिक रूपमा नै सजाय हुने हुँदा जनही सजाय नगरी दामासाहीले सजाय हुने ।

२. नेपाल सरकार वि. ताराप्रसाद देवकोटा समेत

ने.का.प. २०६६, अङ्क १०, निर्णय नं. ८२५४

- वन पैदावार ओसार-पसार गर्ने कसूरजन्य अपराधमा साधन प्रयोग हुनु नै कसूर हो । सवारी साधनको मालिकको मञ्जूरी होस् वा नहोस् त्यस्तो कार्यमा प्रयोग गरिएको कार्य नै कसूर स्थापित हुने तथ्य नै पर्याप्त हुने ।
- कुन कार्य कसूर हो त्यसको परिभाषा र निर्धारण विधायिकाले कानूनद्वारा गर्दछ । कसूर र अपराधका लागि सजाय र अपराधमा प्रयोग भएका वस्तु वा साधन जफत

हुने वा नहुने सोको निर्धारण पनि विधायिकाले नै ऐनद्वारा गर्दछ । त्यस्ता कानूनमा जे लेखिएको छ सोही बमोजिम अदालतले फौजदारी न्याय प्रदान गर्दा प्रचलित कानून लागू गर्दछ । ऐनमा नभएको सजाय गर्न पाइदैन भने ऐनले गर्नु पर्ने सजाय र कसूरमा प्रयोग भएको साधन जफत गर्नु पर्नेमा कानूनको गलत व्याख्या वा कानूनी प्रावधानप्रतिको उपेक्षाभावले जफत नगर्नु भनेको वन ऐन, २०४९ को दफा ६६ मा भएको जफत सम्बन्धी व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने ।

३. बमबहादुर प्रजा वि. नेपाल सरकार

ने.का.प.२०६७, अङ्क ११, निर्णय नं. ८५०३

- अदालतले वयान वकपत्र गराउँदा शक्तिको प्रयोग गर्दैन र त्यहाँको काम स्वतन्त्रपूर्वक हुन्छ भन्ने ठानिन्छ । यो सर्वमान्य मान्यता र वास्तविकता पनि हो । प्रमाण ऐन २०३१ को दफा २(क) ले मुद्दा हेर्ने अधिकारीलाई समेत अदालतको परिभाषाभित्र समेटेको छ । प्रतिवादीले मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष वयान गरेका छन् । प्रमाण ऐन २०३१ को दफा ९ मा अदालत बाहेक अन्यत्र गरेको कागज स्वतन्त्रपूर्वक भएको छैन भनी प्रमाणित भएको स्थितिमा मात्र त्यस्तो वयान वा कागजलाई मान्यता दिन नमिल्ने हो । मौकाको वयान नै स्वच्छाले भएको होइन भनी प्रतिवादीले पुष्टि गर्न नसकेको स्थितिमा मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष गरेको वयानलाई स्वेच्छापूर्वक भएको होइन भनेकै आधारमा प्रतिवादीको वयान स्वेच्छापूर्वक भएको छैन र सो वयान निजको विरुद्ध प्रमाणमा लिन मिल्दैन भन्न नमिल्ने ।
- अदालत वा मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष गरेको वयान नै स्वतन्त्र छैन भन्ने कुरा मान्ने हो भने समग्र न्याय प्रणाली र कानूनी पद्धति नै परिवर्तन गर्नु पर्ने स्थिति आउँछ । त्यसैले अदालत र मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष गरेको वयान स्वतन्त्रपूर्वक भएको छैन भन्ने जिकिरलाई कानूनी मान्यता र सिद्धान्तको आधारमा नै स्वीकार गर्न नसकिने ।

४. नेपाल सरकार वि. जंगबहादुर ठेडी मगर

ने.का.प.२०६७, अङ्क १२, निर्णय नं. ८५२४

- मन्त्रीस्तरको निर्णयको आदेशबाट अधिकारक्षेत्र सिर्जना हुन नसक्ने ।
- मुद्दा चलाउने अधिकारी तथा मुद्दा हेर्ने निकाय समेत विधिसम्मत रूपमा हुनु पर्दछ, नत्र जसलाई पनि जसले पनि अधिकारक्षेत्र बाहिर गई मुद्दा चलाए पनि हुने अवस्था

रहने हुन्छ। अतः अधिकारक्षेत्र कानूनद्वारा नै स्थापित हुने यस्तो अवस्थामा मन्त्रीबाट भएको भनिएको निर्णयको आधारमा अधिकारक्षेत्र स्थापित हुन नसक्ने भएबाट उक्त मन्त्रीको आदेशबाट स्थापित अधिकारक्षेत्रको आधारमा निर्णय हुने कार्य समेत कानूनसम्मत नदेखिने।

५. राजुप्रसाद चापागाईं समेत वि. नेपाल सरकार, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय समेत

ने.का.प. २०६८, अंक २, निर्णय नं. ८५५६

- वन्यजन्तुको छाला, हाड, सिङ आदिमा अवैध अन्तर्राष्ट्रिय बजारको कारण गैंडा मारिन लागेको हो। यसको नियन्त्रणको लागि कानूनमा कडा सजाय र कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनु पर्छ। तर निरोधात्मक उपाय (Preventive Measure) नै बढी महत्वपूर्ण हुन्छ। यसको लागि वन्यजन्तु आरक्ष क्षेत्रमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ४, ५ र ११ को कडा र प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु पर्छ। ती दफाहरूको कार्यान्वयन त्यसवेला सम्भव हुन्छ, जब ती क्षेत्रमा प्रवेश निषेध गरिन्छ, कामकाजसँग सम्बन्ध नभएको व्यक्तिलाई प्रवेशमा रोक लगाइन्छ, शिकार खेल पूर्ण रोक तथा निषेध गरिन्छ र असम्बन्धित व्यक्तिको आरक्षण भित्र प्रवेश निषेध तथा शिकार प्रतिवन्धको लागि आरक्षण क्षेत्रको वरपर नियमित गस्ती गर्ने र कहिले कतै आरक्षण भित्र अनधिकृत प्रवेश गरेमा वा शिकार खेलेमा त्यसमा तुरुन्त प्रभावकारी कारवाही गर्नु पर्ने।

६. नेपाल सरकार वि. वेलबहादुर थापा मगर समेत

ने.का.प. २०६८, अङ्क ६, निर्णय नं. ८६२९

- अवैध रूपमा वन पैदावर ओसार-पसार गर्ने कार्यमा सवारी धनी आफू संलग्न पनि नभएको वा अवैध वन पैदावर ओसार-पसार गर्ने निजको मनसाय पनि नभएको तथा आफ्नो सवारी साधन अवैध वन पैदावर ओसार-पसार गर्ने कार्यमा प्रयोग हुँदैछ भन्ने थाहा जानकारी पनि नभएको र त्यस्तो कार्यमा निजको अनुमति, मञ्जूरी वा सहमति रहेको पनि नदेखिएको अवस्थामा निजको सवारी साधन जफत हुनु न्याय वा औचित्य कुनै पनि दृष्टिबाट तर्कसंगत नहुने।

- कानूनको व्याख्या गर्दा सर्वप्रथम कानूनमा प्रयोग भएका शब्द वा शब्दावलीले दिने सामान्य अर्थ सुस्पष्ट, व्यवहारिक, विवेकसम्मत र न्यायपूर्ण भएसम्म सोही अर्थ ग्रहण गर्नु पर्दछ, भन्ने कानून व्याख्याको सामान्य सिद्धान्त रहेको छ । तर कानूनको शाब्दिक व्याख्या गर्दा त्यस्तो तर्कपूर्ण, विवेकसंगत, व्यवहारिक एवं न्यायपूर्ण अर्थ ननिस्कने भएमा शाब्दिक व्याख्याको नियमलाई अनुशरण गर्नु उपयुक्त नहुने ।
- “कसूर गरेको ठहरिएमा” भन्ने वाक्यांशको आशय वन ऐन अन्तर्गत घटेको कसूर वा वारदातसँग बरामद भएको बोझ बाहक साधनको धनीको कुनै तादत्म्यता नै रहनु पर्ने भनी व्याख्या गर्न नमिल्ने ।
- साधनधनी स्वयंको संलग्नतामा वा निजको सहमति, स्वीकृति, मञ्जूरी वा जानकारीमा वन ऐन अन्तर्गतको कसूरमा बोझ बाहक साधनको प्रयोग भएको ठहरिएमा त्यस्तो साधन जफत हुनु कानूनसम्मत मात्र नभई न्यायोचित र विवेकसम्मत समेत हुने ।

७. नेपाल सरकार वि. ओमबहादुर राना समेत

ने.का.प. २०६९, अङ्क ११, निर्णय नं. ८९११

- आरोपित कसूर गरेको तथ्यमा साबित भई एकअर्कालाई पोलसमेत गरी अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष बयान गरेको र उक्त बयान व्यहोरा सर्जामिनका मानिस तथा बरामदी मुचुल्काका मानिसहरूको बकपत्र समेतबाट समर्थित भएको अवस्थामा साबित बयानलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने ।
- पटक पटक गैँडाको खाग बिक्री गरेको र गैँडाको खाग आफ्नो घरमा नै राखेको देखिएको अवस्थामा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा १९(१) को कसूरमा ऐ. को दफा २६(१) बमोजिम पाँच वर्ष कैद र पचास हजार रूपैयाँ जरिवाना हुने ।

८. प्रकाश बुढा समेत वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०७१, अंक ७, निर्णय नं. ९२११

- प्रतिवादीहरू हालसम्म पनि पक्राउ परेको अवस्था नहुँदा निज प्रतिवादीहरू कहाँ छन् भन्नेसम्म पनि सुरु अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने निकायले एकिन गर्न नसकी बिना आधार र कारण मुद्दा दायरसम्म गरेको देखिएकोले निजहरूको हकमा कसूर स्थापित हुन सक्ने अवस्था नहुँदा निज प्रतिवादीहरू भूपेन्द्र शाही र पेमा लामाले आरोपित कसूरको दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने नै देखिने ।

- दशीको रूपमा बरामदी गैँडाको खाग गैँडाको सक्कली खाग होइन भनी विशेषज्ञले दिएको राय सम्बन्धमा विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा संलग्न प्रतिवादीहरू मध्ये निजहरूको परस्पर बयान र संलग्नताको आधारमा हेर्दा मुख्य आरोपी देखिएका प्रकाश बुढा र दानसिंह चौंसुरले बरामदी खागलाई मौकामा सक्कली होइन भनी जिकिर लिन सकेको नपाइने ।
- आफूले प्राप्त गरेको सो सामानलाई अनुपम वस्तुको रूपमा स्वीकार गरी अन्तिम अवस्थासम्म ओसार पसार र कारोबारको प्रयास गरेको देखिने ।
- बरामदी खागलाई नक्कली हो भनी सजायबाट उन्मुक्ति पाउन मौकामा जिकिर लिन सकेको पाइँदैन । पछि खागको परीक्षण हुँदा खाग नक्कली हो भनिएता पनि विशेषज्ञको बन्द सवालबाट भएको बकपत्र हेर्दा निजलाई जिरह हुन सकेको अवस्था नदेखिएको र गैँडाको खाग नक्कली हो कि? भन्ने बयानको क्रममा प्रश्न उठेपछि मुद्दा हेर्ने अधिकारी वन अधिकृतको इजलासबाट जाँच गर्न पठाउने विधिवत् कुनै आदेश नभई प्रतिवादीहरू स्वयमले जाँच गराई पाउँ भन्ने निवेदनको आधारमा वीचैबाट जाँच गर्न पठाएको देखिने ।
- प्रतिवादीहरूले गैँडाको खाग सक्कली खागको रूपमा अवैध कारोबारको कार्य गरेको परिप्रेक्ष्यमा पछि आएर एउटा निवेदनको भरमा जाँच गराउने माग गरेको देखिँदा त्यसमा विवन्धनको सिद्धान्तसमेत आकर्षित हुन सक्ने अवस्था हुँदा सो जाँच परीक्षणलाई विवाद रहित रूपमा स्वीकार गर्न सकिने अवस्था नदेखिने ।

९.नेपाल सरकार वि. रामबहादुर बल समेत

ने. का. प. २०७२, अंक ३, निर्णय नं. ९३६१

- अपराधको प्रकृति, कसूरदारको संलग्नता कसूरको गाम्भीर्यता लगायतका कसूरसँग सम्बन्धित विभिन्न सन्दर्भहरूलाई विचारै नगरी कसूरमा संलग्न कुनै पनि अभियुक्तलाई यान्त्रिक रूपमा न्यूनतम वा अधिकतम सजाय गर्ने भन्ने विधायिकाको मनसाय होइन । विधायिकाले निश्चित सजायको मात्रा उल्लेख नगरी धेरै प्रकारका कसूरमा न्यूनतम अधिकतम सजायको मात्रा तोकिएको अवस्थामा तोकिएको सीमा भित्र रही सजाय निर्धारण गर्ने स्वविवेकीय अधिकार मुद्दा हेर्ने अधिकारी वा अदालतलाई प्रदान गरेकाले अभियुक्तको कसूरको मात्रासँग मिल्ने गरी निर्णयकर्ताले विवेक सम्म त सजायको मात्रा निर्धारण गर्नु पर्ने ।

१० . होमनाथ अधिकारी वि. नेपाल सरकार

ने.का. प.२०७२, अंक ८, निर्णय नं.९४५५

- प्रतिवादीको घरगोठ कम्पाउन्ड भित्रबाट रक्तचन्दन बरामद भएको नभई प्रतिवादीको जग्गाबाट बरामद हुँदा त्यसैका आधारबाट जग्गा धनीलाई दोषी भन्न न्यायोचित हुँदैन । अपितु, सो जग्गामा राख्ने जग्गाधनीको सहमति छ वा छैन भनी खोजिनु पर्ने ।
- कसैबाट कुनै अवैध सामग्री बरामद भएमा थाहा नपाएर राख्ने काम गरेको हो भने पनि कसूरबाट सहज रूपमा छुटकारा मिल्ने हुँदैन । थाहा पाएर गरे पनि थाहा नपाएर गरे पनि कसूर त कसूर नै हुन्छ । अन्यथा जिकिर लिने हो भने सो प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीमै रहन्छ । थाहा नपाएका तथ्यको जिकिरले मात्र निर्दोषिता साबित गर्न पर्याप्त हुँदैन, तसर्थ कुनै तथ्यको गलत बुझाईबाट आफूसँग अवैध सामग्री रहन गएको हो भन्दैमा निर्दोष भनी मानिँदैन । अपितु निर्दोष भएको प्रमाण प्रतिवादीले दिनुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो कुनै प्रमाण प्रतिवादीहरूबाट आउन सकेको देखिँदैन । पुनश्च: रक्तचन्दन स्वाभाविक रूपमा बाहिर देखिने गरी राखेको नभई जमिनमा खनी खाल्टोमा गाडेको तथ्यबाट प्रतिवादीहरूले गरेको कार्य लुकाए छिपाएको देखिँ प्रतिवादीहरूको नियत सफा रहेको भन्न सकिने अवस्था नरहने ।
- कुनै वस्तु बरामद भएको हो होइन भन्ने कुरा प्रमाणित गर्नु पर्दा बरामदी मुचुल्काको प्रसङ्ग आउँछ । बरामदी मुचुल्का बरामदी भएको तथ्यलाई साबित गर्नको लागि बनेको प्रमाण हो । बरामद भएको तथ्यमा विवाद भएको अवस्थामा बरामदी मुचुल्काको सत्यता जाँचिने हुँदा बरामदी मुचुल्का तयार हुँदा रित बेरीत के भयो भनी हेरिने अवस्था आउन सक्दछ । बरामदी भएको तथ्यमा विवाद नै नरही स्थापित भइसकेको अवस्थामा बरामदी मुचुल्काको रित, बेरीत र मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने कुनै आवश्यकता नै पर्दैन । तसर्थ बरामदी मुचुल्काको रित बेरीतको प्रश्न उठाएको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन नसकिने ।
- बरामद भएको रक्त चन्दन(*Petrocarpus santalinus*) वन पैदावारबाट हो भन्ने तथ्यमा पनि विवाद हुन सक्ने देखिन आएन । रक्तचन्दन वन पैदावार भएको र पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले राखेको राख्न लगाएको तथ्य स्थापित भई सकेको स्थितिमा निजहरूले वन पैदावार ओसार पसार गरेका हुन भनी मान्नु पर्ने देखिने ।

- Convention on International Trade in Endangered species of Wild Funa and Flora (CITES) को धारा II को उपधारा ४ ले “The parties shall not allow trade in specimens of species including in Appendices I, II and III except in accordance with the provision of the present convention.” भन्ने कुरा उल्लेख गरेको हुँदा पनि नेपाल एक पक्ष भएकाले यसप्रति संवेदनशिल हुने कर्तव्य र दायित्व अझ थपिएको छ । यसप्रकार CITES महासन्धिको प्रावधान बेगर रक्तचन्दनको खरिद र बिक्री व्यापारलाई प्रतिबन्धित गरेको छ र अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको पक्ष नेपाल पनि भएको हुँदा यसको परिपालना नेपालमा गरिनु पर्ने र नेपालमा लागू भई सकेको भनी धारा १ (ज)अनुरूप मान्नु पर्ने देखिन आउने ।
- CITES मा उल्लेख भएका प्रावधानलाई राष्ट्रिय कानून नबनाएसम्म लागू गर्न मिल्दैन भन्ने जिकिरतर्फ विचार गर्दा नेपाल राष्ट्र पक्ष भएका वा यसले अनुमोदन गरेका महासन्धिहरू अनुरूप राष्ट्रिय कानून बनाई लागू गर्नु सहज सरल र स्वाभाविक तर्क हो । त्यसरी कानून बनिने कार्य राम्रै हुन्छ । तर नेपालले कुनै कानून नै बनाएको छैन । त्यसैले नेपाल सम्मिलित भएको वा यसले अनुमोदन गरेको सन्धि लागू गर्न मिल्दैन भन्नु अर्कै कुरा हो । महासन्धिका प्रावधानहरू कानून नबनाई लागू गर्न मिल्दैन भन्ने कुनै कानूनी प्रावधान रहेको नदेखिने ।
- नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१) अनुसार संविधान सभाबाट अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन भई नेपाल वा नेपाल सरकार पक्ष भएको कुनै सन्धिको कुरा प्रचलित कानूनसँग बाझिएमा सो सन्धिको प्रयोजनको लागि बाझिएको हदसम्म प्रचलित कानून अमान्य हुने र तत्सम्बन्धमा सन्धिको व्यवस्था नेपाल कानून सरह लागू हुने भन्ने व्यवस्था भई सन्धिका व्यवस्था कानून सरह मात्र होइन अपितु, यो प्रचलित कानूनसँग बाझियो भने भइरहेको प्रचलित कानून अमान्य हुने भनी अन्य कानून भन्दा माथिको दर्जामा राखेको पाइने ।
- नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा २(क) ले सन्धिको परिभाषा गर्दा दुई वा दुईभन्दा बढी राज्यहरू वा कुनै राज्य र अन्तर सरकारी सङ्गठन बीच लिखित रूपमा सम्पन्न भएको सम्झौता सम्झनु पर्छ । CITES अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि दुईभन्दा बढी राष्ट्रहरूको बीच सम्पन्न भएको लिखित सम्झौता हो । दुईभन्दा बढी राष्ट्रहरू सम्मिलित भई सम्पन्न भएको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको समर्थन र स्वीकार गर्ने पक्ष वा सदस्य राष्ट्र नेपाल भएकाले यहाँको प्रचलित कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भए पनि महासन्धिमा उल्लिखित प्रावधान नै लागू हुने देखिने ।

- बरामद भएको बिगोलाई दामासाही गरी दोब्बर जरिवाना गर्नु भन्नु र बिगोलाई दोब्बर गरी जरिवाना दामासाही गर्नु वस्तुतः हिसाबबाट उचित नै हुने देखिन्छ । जुनसुकै हिसाबबाट अङ्क निर्धारण गरे पनि कानूनले हुने भनेको जरिवाना हुनु पर्ने ।
- कानून बमोजिम बाहेक कसैलाई सजाय गर्न मिल्दैन भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । देशमा न्यायिक पद्धति र न्यायिक संयन्त्रहरू न्याय सम्पादन गर्न र न्यायप्रति जनविश्वास दिलाउन समर्थ रहनु पर्दछ । हाकाहाकी कसैले अपराध गरेको स्पष्ट देखिन्छ, सबैले देखे गरी गर्दछ भने ऊ दण्डित हुनै पर्दछ । अन्यथा न्यायिक पद्धति कै उपहास हुन पुग्ने । पीडितलाई न्याय दिनु र अपराधीलाई दण्डित गर्नु नै सबै न्याय पद्धतिको मुख्य उद्देश्य हो । न्याय गरिँदा वा दण्ड दिइँदा कानून औजारको रूपमा प्रयोग हुनेसम्म हो । न्याय सर्वोपरी हो र यसलाई कसरी सार्थक तुल्याउने भन्ने कुरा कानूनको प्रयोग र यसको व्याख्याबाट गरिने हुन्छ । शङ्काको अवस्थामा नरम दिलबाट हेरिनु एउटा अर्थ हुन सक्छ तर देखादेखी अपराध गर्ने अपराधीलाई कसरी दण्डित गर्ने हो भन्ने सोचबाट न्यायिक निर्णय हुने हो । स्पष्ट अपराधी हो भन्ने कुरा प्रमाणबाट देखिँदा देखिँदै कसरी यसलाई कानूनी दायराबाट राहत दिने वा उम्काउने हो भनी कानूनी दाउ पेच वा शब्द र अक्षरको खेल गरी सोचिनु कदापि हुँदैन । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूले रक्तचन्दन ओसारपसार गरी अपराध गरेका र सो कार्य CITES को बर्खिलाप भएको स्पष्ट देखिँदा निज कसूरदारहरूलाई सजाय हुनु पर्ने नै देखिन आउने ।

बैदेशिक रोजगार

१. श्री ५ को सरकार वि. उदयबहादुर श्रेष्ठ

निर्णय नं. ७८२, ने.का.प २०६० अङ्क १/२

- प्रतिवादीको वयान हेर्दा प्रतिवादीले वैदेशिक रोजगार मिलाई दिनका लागि रुपैयाँ लिएको नभई त्यसको वैदेशिक रोजगारमा जाने मानिसलाई हवाई जहाजको टिकटको लागि अग्रिम रुपैयाँ लिएको देखिन आएको हुनाले त्यस्तो व्यहोरालाई कसूरमा सावित भएको भन्न मिल्ने नदेखिँदा वैदेशिक रोजगार ऐन, २०४२ को दफा ३ ले यस ऐन बमोजिम इजाजत पत्र नलिई कसैले वैदेशिक रोजगार व्यवसाय संचालन गर्न पाउने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको देखिँदा सो बमोजिम प्रतिवादी जगदीशबहादुर श्रेष्ठले इजाजत प्राप्त गरी वैदेशिक रोजगार व्यवसाय संचालन नगरी विदेश जान हवाई टिकट मिलाउने काम गर्ने गरेको र प्रतिवादीको सो कार्यले वैदेशिक रोजगार ऐन, २०४२ को दफा २४(२) बमोजिमको कसूर गरेको भन्न नमिल्ने ।
- जाहेरवालाले अदातलमा आई वकपत्र गर्दा प्रतिवादी उदयबहादुरको कसूरमा संलग्नता बारे मौन रही निजबारे उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन । सह अभियुक्त जगदीशबहादुरले उदयबहादुरको समेत कसूरमा संलग्नता रहेको भनी पोल गर्न पनि नसकेको र प्रतिवादी उदयबहादुर अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष र अदालतमा समेत वयान गर्दा कसूरमा पूर्णतः इन्कार रही वयान गरेको देखिँदा समेत निजलाई कसूरदार ठहर्‍याउन नमिल्ने ।

२.नेपाल सरकार वि. बीरेन्द्र निरौला

ने.का.प. २०६७, अंक ४, नि.नं. ८३५७

- वैदेशिक रोजगारमा पठाउन इजाजतपत्र नपाएको व्यक्तिले गफलतमा पारी आफूलाई फाइदा र अरुलाई नोक्सान पार्ने कार्य गरेको कसूर ठगीको महलको २ नं. ले परिभाषित गरेको कसूरभित्र नपर्ने देखिएको र सरकारवादी भै चलाएको मुद्दालाई वैदेशिक रोजगार ऐन अन्तर्गत नचलाएको भन्ने कारणले मात्र कानून विपरीतको अभियोग पत्र दायर गरेको भन्न नमिल्ने । अभियोग पत्र दायर गर्दा ठगीको महलको १ नं. को कसूर स्थापित गरेको भए तापनि कसूरको प्रकृति र अवस्थाबाट ऐ. महलको २ नं. को परिभाषा अन्तर्गत पनि पर्न सक्ने ।

३.नेपाल सरकार वि.गोकर्ण खकुरेल

ने.का.प.२०६८, अंक १, निर्णय नं. ८५४७

- अदालतले तोकेको तारिखमा उपस्थित हुन नसकेको सन्तोषप्रद कारण सहितको निवेदन परेको नदेखिएको अवस्थामा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको १२४ नं. को व्यवस्था आकर्षित हुने नै देखियो। उक्त कानूनी व्यवस्थाले धरौटी जफत गर्ने सम्बन्धमा तजविजी अधिकार दिएको नदेखिँदा उक्त कानूनी व्यवस्था बाध्यात्मक (Mandatory) रूपमा पालना गर्नु पर्ने।
- राखेको धरौटी रकम पूरै जफत गर्नु नपर्ने कुनै मनासिव आधार र कारण उल्लेख नगरेको अवस्थामा मुद्दा पुर्पक्षको सिलसिलामा धरौट राखी अदालतले तोकेको तारिख गुजारी न्यायिक प्रक्रियालाई बेवास्ता र असहयोग गरी बसेको अवस्थामा निजले राखेको धरौटी रकम पूरै जफत गर्नु पर्ने।

४. घनेन्द्रराज श्रेष्ठ वि. श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय समेत

ने.का.प. २०६८, अंक ७, निर्णय नं. ८६४४

- सरकारलाई भएको कुनै अधिकार मन्त्रपरिषद् स्वयंले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी कुनै पदाधिकारीलाई प्रत्यायोजन नगरेसम्म सरकारलाई भएको अधिकारको प्रयोग मन्त्रपरिषद् बाहेकको अन्य निकाय वा पदाधिकारीबाट हुन नसक्ने।
- वैदेशिक रोजगारको इजाजतपत्रवालालाई जरिवाना गर्ने र इजाजतपत्र नै रद्द गर्ने कार्य मन्त्रपरिषद् स्वयंले गर्न सम्भव नहुने अवस्था भएमा सो अधिकार वैदेशिक रोजगार ऐनको दफा २६ बमोजिम नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी कुनै अधिकारीलाई प्रत्यायोजन गरिनु पर्ने र उक्त अधिकारीले आफूलाई प्राप्त प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत इजाजतपत्र रद्द गर्ने निर्णय गरेको अवस्थामा मात्रै त्यस्तो निर्णयलाई सरकारबाट भए सरह मान्न सकिने देखिन आउँछ। त्यसरी अधिकार प्रत्यायोजन नगरेको अवस्थामा ऐनको दफा २४(१) को अधिकार मन्त्रपरिषद् बाहेक श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रीस्तरबाट प्रयोग हुन नसक्ने।

- कार्य विभाजन नियमावली सरकार मातहतका विभिन्न मन्त्रालयहरू बीच कार्य विभाजन गरी ती मन्त्रालयहरूले गर्नु पर्ने कार्यहरूको वर्गीकरण गर्ने उद्देश्यले जारी भएको देखिएको, तर प्रस्तुत विवादको वैदेशिक रोजगार ऐन, २०४२ को दफा २४(१) को अधिकार सरकारले मात्र प्रयोग गर्न सक्ने गरी ऐनमा नै व्यवस्था भएको र ऐनको दफा २६ बमोजिम मन्त्रपरिषदले सो अधिकार प्रत्यायोजन समेत नगरेको अवस्थामा उक्त कार्य विभाजन नियमावली, २०५७ को अनुसूची २ को देहाय १८ अन्तर्गत श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयलाई वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी कामको व्यवस्थापन गर्ने गरी सूचीकृत गरिएको कार्य विभाजनले ऐनको दफा २६ बमोजिम अधिकार प्रत्यायोजन भए सरहको हैसियत प्राप्त गरेको भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।
- कार्य विभाजन नियमावलीको अनुसूची २ को देहाय (१८),(६) को व्यवस्था अन्तर्गत वैदेशिक रोजगार ऐन, २०४२ को दफा २४(१) को दण्डात्मक अधिकार समेत पर्दछ भनी व्याख्या गर्न नमिल्ने ।
- कार्य विभाजन नियमावलीले श्रम तथा यातायात मन्त्रालयको कार्य क्षेत्रभित्र पर्ने भनी विषयगत कुराको वर्गीकरण गरी दिएको विषयले सरकारलाई प्राप्त अधिकार समेत स्वतः प्रत्यायोजन गरेको मानिने हो भने ऐनको दफा २६ मा अधिकार प्रत्यायोजन सम्बन्धी छुट्टै व्यवस्था गरि रहनुको आवश्यकता र औचित्य नरहने ।

५. सतीस साह वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०७०, अंक ८, नि.नं. ९०४६

- वैदेशिक रोजगार ठगी कसूर हुनको लागि विदेश पठाई रोजगारमा लगाई दिन्छु भनी इजाजत लिएका कम्पनी सञ्चालक हुन वा अन्य जो कोही व्यक्तिले अर्को व्यक्तिलाई भुक्त्यानमा पारी कुनै सम्पत्ति लिई विदेश नपठाएको र रकम पनि फिर्ता नगरेको अवस्था हुनु पर्ने ।
- ठगी गर्ने मनसाय पनि नभएको, ठगी गर्ने भनिएका मुख्य व्यक्तिसँग ठगी गर्ने कार्यमा मिलेको नदेखिएको र ठगी गर्दछ भन्ने थाहा जानकारी पनि नभएको अवस्थामा अर्को व्यक्तिलाई आफूसँग कुनै काम गर्न सल्लाह मात्र दिएको आधारमा ठगी गरेको हो भन्न नमिल्ने ।

६. नेपाल सरकार वि. ध्रुवबहादुर अधिकारी समेत

ने.का.प. २०७३, अंक १, नि.नं. १५३६

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसारवादी दावी प्रमाणित गर्ने दायित्व वादीको हो । वादी नेपाल सरकारले आफ्नो अभियोग दावी पुष्टि गर्नु पर्दछ । तर प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी उपर कसूर गरेको भनी लेख्ने लेखाउने जाहेरवालाहरू ती आफ्ना साक्षीलाई बक पत्र गराई दावी खम्बीर गर्न नसकेको अन्य शङ्काहीन सबुद प्रमाणसमेत पेश गर्न नसकेको देखिँदा प्रतिवादीलाई सफाई दिएको फैसला मिलेकै देखिने ।

७. कृष्णप्रसाद पराजुली वि. नेपाल सरकार

फैसला २०६७, सालको –CR–००७२, फैसला मिति २०६७३१५

- प्रतिवादीले जाहेरवालाहरूबाट रकम बुझेको लिखत करकापवाट गराएको भनी कहीं कतै उजूर गरी बदर गराउन माग गरेको भन्न जिकिर लिन नसकेको र यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा समेत निजले त्यसतर्फ प्रमाण पेश गर्न नसकी तारेख गुजारी बसेबाट उक्त प्रमाण पेश हुन सक्ने अवस्था रहेभएको नपाइएकोले सो लिखतलाई अन्यथा मान्न सक्ने अवस्था नरहने ।
- प्रतिवादीले बिना इजाजत वैदेशिक रोजगारमा पठाउन जाहेरवालाहरूबाट रकम लिएको कार्य वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा १० विपरीतको कार्य देखिँदा दफा ४३ बमोजिम प्रतिवादी कृष्ण प्रसाद पराजुलीलाई रू. १,५०,०००।- (एक लाख पचासहजार रूपैयाँ) जरिवाना र १ वर्ष ६ महिना कैद र जाहेरवालाहरूले ५० प्रतिशत हजानासहित प्रतिवादीबाट लिखत बमोजिमको विगो भरी पाउने ।

८. जीतबहादुर भोलन वि. नेपाल सरकार

सम्बत् २०६८ सालको स.फौ.पु.न.०६७–CR–११४९, फैसला मिति २०७०।०२।०६

- प्रतिवादी जितबहादुर भोलनको स्वीकृति प्राप्त संस्था, फार्म वा कुनै कम्पनी अथवा व्यवसाय न भै जाहेरवालालाई वैदेशिक रोजगारमा कतार पठाई दिन्छु भनी

भुक्त्यानामा पारी रकम बुझि लिएको तर जाहेरवालालाई वैदेशिक रोजगारमा पनि नपठाएको र रकम पनि फिर्ता नदिएको अवस्थामा जाहेरवाला अदालतको शरणमा आएको देखिन्छ। जाहेरवाला अदालत प्रवेश गरि सकेपछि मात्र प्रतिवादीले लिनु दिनु गरेको रकम फिर्ता गरेको अवस्था छ। यसरी उक्त व्यवसाय गर्ने प्रमाणपत्र नभएका यी प्रतिवादीले वैदेशिक रोजगारमा पठाइ दिन्छु भनी जाहेरवालसँग रकम लिएको र रोजगारमा नपठाएको अवस्थामा वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी ठगी गरेको देखिन आयो। यसरी यी प्रतिवादीले वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा १० बमोजिमको कसूर गरेको कुरा स्पष्ट हुन आएको अवस्थामा सोही ऐनको दफा ४३ बमोजिम विदेश पठाइ सकेको अवस्था नहुँदा आधा सजाय १ (एक) वर्ष ६ (छ) महिना कैद र रू. १,५०,०००/- जरिवाना हुने ठहर्‍याएको वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण, काठमाडौँको मिति २०६७।४।२५ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ।

९. रामप्रसाद न्यौपाने वि. नेपाल सरकार

०६६-CR-०३७५, फैसला मिति २०७०।०९।२८

- प्रतिवादी रामप्रसाद न्यौपानेले मिति २०६०।०२।०९ मा ऋणी आफू र धनीका नाममा जाहेरवाला हरिभक्त पराजुली भै रू.३४,००,०००/-रूपैयाँ रकम लिएका देखिएको र सो कागजलाई अदालतमा बयान गर्दा करकापमा गरेको भने पनि सो उपर कतै निवेदन नगरी स्वीकार गरी बसेको देखिँदा वैदेशिक रोजगार ऐन, २०४२ को दफा ३ र २४(२) को कसूर गरेको देखियो। यसमा शुरू काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।०९।१९ गतेको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ।

भूमिसम्बन्धी

१. पिताम्बर उपाध्याय वि. मालपोत कार्यालय, बाँके

ने.का.प. २०४६, अंक ७, निर्णय नं. ३८८३

- हकभोगको जग्गा नापीमा पर्ति जनिएको भए उसै बखत उजूर गरी हक कायम गर्नु पर्ने ।

२. भवानी शाह वि. मालपोत कार्यालय जाजरकोट खलंगा समेत

ने.का.प.२०५९, निर्णय नं.७०७७

- व्यक्ति विशेषको जग्गा कुनै कारणले सर्भे नाप जांच हुंदा त्यस्तो व्यक्तिले आफ्नो नाउंमा दर्ता गराउन सकेको रहेनछ र कानून वमोजिम छुट दर्ता गरी पाउन निवेदन दिएको रहेछ भने त्यस्तो जग्गा सम्बन्धमा सोको सवुद प्रमाण वुभी निजको हक भोगको देखिन आए कानून वमोजिम दर्ता गरी दिनु पर्ने दायित्व सम्बन्धित मालपोत कार्यालयको हुने ।
- कुनै जग्गा श्री ५ को सरकारको नाउंमा दर्ता भैसकेको कारणवाट व्यक्ति विशेषको नाउंमा दर्ता सच्याउने नीति नभएको भनी कानून वमोजिम गर्नु पर्ने दायित्व पूरा नगर्ने गरी गरेको सम्पूर्ण काम कारवाही र मालपोत विभागको मिति २०५६।३।२५ को निर्णय कानून प्रतिकूल हुंदा सो हदसम्म वदर हुने ठहर्ने ।

३. बासुदेब यादव वि. जनककुमार राय अमात्य

ने.का.प.२०६२, अङ्क ४, निर्णय नं.७५२६

- सार्वजनिक कहित वा सरोकार निहित रहेको मुद्दाको फिरादपत्र दायर गर्दा फिरादपत्र साथ अनुमतिको लागि निवेदन दिनु पर्ने र अनुमति प्रदान भए पछि फिरादपत्र दर्ता गर्नु पर्ने ।
- फिरादपत्र दर्ता गर्ने अधिकारीले फिरादपत्र दर्ता गर्नु पूर्व नै अनुमति लिनु पर्ने मुद्दामा अनुमति लिए नलिएको कुरामा विचार गर्नु पर्ने ।

- अनुमति लिई फिरादपत्र दायर गर्नु पर्ने सार्वजनिक हित वा सरोकार निहित रहेको मुद्दामा अनुमति नलिई फिरादपत्र दर्ता भएको रहेछ भने पनि फिराद दावीमा इन्साफ नगरी खारेज नै गर्नु पर्ने व्यवस्था कानूनले गरेको नपाइने ।
- विवादित जग्गामा रामजानकीको मन्दिर र कुटी समेत रहेको देखिन आएवाट सो जग्गा धार्मिक अनुष्ठानको निमित्त प्रयोग हुदै आएको सार्वजनिक मन्दिर र कुटी भएको देखिन आउने ।

४. भीम बहादुर खत्री समेत वि. तुल्सीमाया खत्री

ने.का.प.२०६३, अंक १२, निर्णय नं.७७९८

- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २ को खण्ड(ख३) मा कुनै व्यक्तिले मात्र नभै सार्वजनिक रूपमा प्रयोग गर्न पाउने परापूर्वदेखि प्रचलनमा रहेको वाटो समेतलाई सार्वजनिक जग्गामा समाहित गरेको परिप्रेक्ष्यमा विवादित न.नं. २ को जग्गा सबैले प्रयोग गर्ने राजमार्गको जग्गा रहेकोले त्यस्तो जग्गाको दर्ता भएपनि स्वतः बदर हुने अवस्थाको देखिन आउने ।
- सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषको नाउँमा दर्ता गरी दिने अधिकार सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगलाई रहे भएको समेत देखिदैन । दर्ता गरेको भएपनि उल्लेखित दफा २४ ले स्वतः बदर हुने प्रकृतिको भएकोले यस्तो जग्गालाई सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगले दिएको भनी स्थायी दर्ता श्रेस्ता समेत देखाउन नसकेको अवस्थामा विवादित अस्थायी दर्ता भएको भनिएको जग्गा प्रतिवादीको वैधानिक हक स्वामित्व भित्र रहेको भन्न नमिल्ने ।
- फिरादपत्रको प्रकरण ४ मा “मेरो घरको अगाडि सडक तर्फ जाने वाटो समेतमा घर बनाई निकास बन्द भएको” व्यहोरा उल्लेख भएको देखिँदा, पुनरावेदन अदालत समेतबाट वाटो निकास बन्द गरेको भन्ने आधारमा सो घर हटाई दिने ठहर गरेको फैसला वादी दावी बाहिर गै फैसला गरेको भन्न नमिल्ने ।

५. सुरेन्द्रप्रसाद यादव वि. अनिरुद्रप्रसाद चौधरी समेत

ने.का.प. २०६४, अङ्क ६, निर्णय नं. ७८६३

- सार्वजनिक प्रयोजनको लागि धार्मिक कार्य सम्झी पोखरी खनाई मालपोत लगत कट्टा गरी मालपोत मिन्हा हुने गरी कुनै व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता एवं भोग नरहेको पोखरी अन्य रैकर जग्गा सरह प्रतिवादीहरूको छोरा नातिमा हक सर्दै जाने भन्न नमिल्ने ।
- कुनै व्यक्तिले सार्वजनिक प्रयोगमा ल्याउने विचारले पोखरी खनी मालपोत लगत कट्टा गराई सकेको समेत अवस्थामा र सो पोखरी कसैको नाममा दर्ता नभएको स्थितिमा सो पोखरी सार्वजनिक जग्गा नै हो भन्ने मान्नु पर्ने ।
- मालपोत नतिरी पोत मिन्हा भएको पोखरी धार्मिक सद्भावले सबैको प्रयोगको लागि समाजमा नै समर्पण गरेको मान्नु पर्ने भई एक पटक समाजलाई समर्पण गरेको भए पछि पिता पुर्खाले नै खनाएको भए पनि त्यसमा छोरा नातिको हक अन्य रैकर जग्गा जस्तो रहि रहन्छ भन्न नमिल्ने ।
- सार्वजनिक पोखरीको संरक्षण गर्नु पर्ने दायित्वबाट विमुख भई सार्वजनिक पोखरीका सम्बन्धमा चलेको खिचोला मुद्दामा गा.वि.स.का अध्यक्षले सार्वजनिक पोखरीलाई व्यक्ति विशेषको निजी पोखरीको रूपमा मान्यता दिई बादी दावी कायम हुने गरी गरेको मिलापत्रले कानून बमोजिम मान्यता पाउन नसक्ने ।

६. प्रकाशमणि शर्मा वि नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् सचिवालय समेत

ने.का.प. २०६४, अङ्क १०, निर्णय नं. ७८८५

- दाताले आफ्नो चल अचल सम्पत्ति वा आयस्ता आउने अरु कुनै सम्पत्ति वा रकममा आफ्नो नीति हक छाडी सार्वजनिक हितका लागि समर्पण गर्ने हुँदा गुठी भनेको कुनै सामाजिक वा धार्मिक कार्य निरन्तर रूपले सञ्चालन गर्न आफ्नो सम्पत्तिको हक वा स्वामित्व हस्तान्तरण पनि हो । जसले गुठी स्थापना गर्छ वा राख्छ, उसले सँगसँगै त्यस्तो सम्पत्तिमा आफ्नो हक समाप्त पनि गर्दछ । गुठीको सिर्जनासँगै व्यक्तिको हक समाप्त हुन्छ । गुठी, व्यक्तिको हक समाप्त हुने र समूह, समुदाय वा सम्प्रदायको हक सिर्जना हुने प्रक्रिया भएकाले गुठी राख्नेले आफ्नो इच्छापत्र मार्फत व्यक्त

इच्छालाई नमासिने गरी जोगाई निरन्तरता (perpetual continuity) प्रदान गर्नु राज्य वा राज्यको अङ्ग अर्थात् सरकारको अङ्गका रूपमा रहेका गुठी संस्थान जस्ता Agency वा Instrumentality of the State को कानूनी कर्तव्य हुने ।

- भै रहेका गुठी जग्गालाई क्रमशः गुठी रैतान नम्बरीमा परिणत गर्दै जाने हो भने गुठी सम्पदा लोप हुने मात्र होइन । त्यसका दाताले लिएको विश्वास टुट्छ । त्यस्ता सम्पदामा अडिएको धार्मिक, सांस्कृतिक, सामाजिक आधार पनि खल्बलिन पुग्छ । संविधानले सांस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको संरक्षण र सम्बर्धन गर्ने र धार्मिक स्थल र धार्मिक गुठीको संचालन र संरक्षण गर्ने हक प्रदान गरेको सन्दर्भमा त्यस्तै उद्देश्य राखी खडा गरिएका गुठी सम्पदाको अस्तित्व समाप्त पार्ने गरी गरिएको कानूनी व्यवस्थालाई संविधान अनुकूल मान्न र सम्भन्धन नमिल्ने ।
- एक पटक गुठी नामाकरण भै सकेपछि त्यो गुठीकै रूपमा रहनु पर्छ त्यसले लिएको उद्देश्य अनुरूप नै त्यसको उपभोग गरिनु पर्ने ।
- गुठी सम्पत्तिको दुरुपयोग हुँदै आएको तथ्यमा विवाद नरहेको स्थितिमा त्यसको प्रमुख कारक र कारणका रूपमा रहेको गुठी रैतान नम्बरीमा परिणत गर्ने ऐनको प्रावधानलाई जायज ठहर्‍याउन नसकिने ।
- संविधानले प्रदत्त गरेको संस्कृति सम्बन्धी हक र धर्म सम्बन्धी हक सम्बन्धित समुदाय वा सम्प्रदायका लागि हक हो भने त्यो राज्यका लागि कर्तव्य हुने ।
- गुठी सम्पदा जोगाउन कुनै व्यक्ति अनिच्छुक देखिन सक्छ । तर राज्यले त्यस्तो अपवादलाई आधार बनाएर सार्वजनिक हित, परोपकार र सामाजिक उपयोगको विषयमा नीति बनाउनु हुँदैन । व्यक्ति विशेषको हित र सार्वजनिक हितको द्वन्द्वमा जहिले पनि सार्वजनिक हित प्राथमिकतामा पर्नु पर्छ । त्यसैले कुनै पनि धार्मिक एवंसांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षणको विषयमा राज्य उदासिन रहन मिल्दैन । त्यो जिम्मेवारी राज्यले बहन गर्नु पर्ने ।
- राज्यले कानून बनाउँदा संविधान, न्यायका मान्य सिद्धान्त र नेपालले हस्ताक्षर गरी अनुमोदन गरेका नेपाल कानून सरह लागू भएका मानव अधिकार र अन्य महासन्धी विपरीत हुने गरी बनाउन नसक्ने ।
- गुठीको निरन्तरता र गुठी राख्दाको उद्देश्य अनुरूपको व्यवहार पनि धर्म र संस्कृति सम्बन्धी हकको दायरा भित्र पर्ने विषय हो । त्यस्ता हकको प्रचलनमा अवरोध सिर्जना गरियो भने त्यसलाई प्रचलन गराइ दिने दायित्व अदालतले बहन गर्नु पर्ने ।

- संस्कृति र धर्म सम्बन्धी हकको अभिन्न अङ्गका रूपमा रहेको गुठी जन्य सम्पदा नासिने र मासिने गरी गुठी जग्गा सट्टापट्टा गर्न पाउने, अक्षय कोष राखी जग्गा रैतान नम्बरीमा परिणत गर्न पाउने र त्यसरी रैतान नम्बरीमा परिणत गरिएको जग्गा बेचबिखन समेत गर्न पाउने गरी गरिएको कानूनी व्यवस्था एवम् निर्णयहरू तत्कालिन संविधानको धारा १८ र धारा १९ सँग बाभिएको देखिँदा संविधानको धारा १ अनुरूप संविधानसँग बाभिने गरी बनेको कानून बाभिएको हदसम्म अमान्य हुने ।
- गुठी संस्थान ऐनका उल्लिखित प्रावधानहरूले परापूर्वकालदेखि विभिन्न उद्देश्य राखी दाताहरूबाट राखिएका गुठी जग्गाहरू विभिन्न प्रक्रियाबाट रैतान नम्बरीमा परिणत हुँदै जाने अवस्थाको सिर्जना भएको पाइएको हुँदा संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्धन तथा धार्मिक स्थल र धार्मिक गुठीको सञ्चालन र संरक्षण गर्ने संविधान प्रदत्त हकमा नै आघात पुग्न जाने अवस्था देखिएको छ । त्यस्तो अवस्था सिर्जना हुन नदिई संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्धन तथा धार्मिक स्थल र धार्मिक गुठीको सञ्चालन र संरक्षणको संवैधानिक हकको सुनिश्चितताका लागि गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५ को उपदफा ९(२) को खण्ड ९(ग) र ऐ. दफा ३६ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा ९(१) बमोजिम आजैका मितिदेखि लागू हुने गरी अमान्य र बदर हुने ।
- ऐनद्वारा समर्थित नरहेका र संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्धन तथा धार्मिक स्थल र धार्मिक गुठीको सञ्चालन र संरक्षणका लागि गरिएको संवैधानिक हक समेतको प्रतिकूल रहेका निर्णयहरू र त्यसका आधारमा भए गरेका परिपत्रहरू समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ।
- संविधान विपरीत कुनै कानून बनेको भएपनि त्यस्तो कानूनलाई अदालतले असंवैधानिक र अमान्य घोषित नगरुञ्जेल त्यस्तो कानूनको अर्थात वैधताको प्रश्न आउदैन । तसर्थ ऐन लागू भएको मितिबाट नै अमान्य गर्दा वैध कानून अन्तर्गत भए गरेका सबै कार्य र सबै निर्णयहरूलाई प्रतिकूल र अपूरणीय क्षति पुग्न जाने हुँदा आजको मिति भन्दा अगाडि आज अमान्य गरिएका ऐनका उल्लिखित दफा तथा निर्णय अन्तर्गत भए गरेका काम कारवाही प्रभावित नहुने अर्थात पश्चात्तदशि असर नपर्ने गरी (prospective overruling) आजको मिति देखि ऐनका उल्लिखित दफा तथा तत्कालीन श्री ५ को सरकारका निर्णय एवम् आदेशहरू समेत अमान्य र बदर घोषित हुने ।

७. नरोत्तमा राना वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को सचिवालयसमेत

ने.का.प. २०६६, अङ्क १२, निर्णय नं. ८२८०

- २०२१ सालमा नापी भएको समयदेखि नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता गर्ने निर्णय भएको अवधिसम्ममा निरन्तर रूपमा पर्तिको रूपमा रहेको जग्गामा भोग रहेको भन्ने भनाई तर्कसंगत देखिन नआउने ।
- Doctrine Of Parens Patriae अन्तर्गत राज्यले प्राकृतिक स्रोत साधनहरूको संरक्षकत्वको जिम्मेवारी लिनु पर्दछ । राज्य केवल संरक्षक कर्ता मात्र मानिन्छ । राज्यले चाहेर पनि यस्ता सम्पत्तिहरूको स्वामित्व कसैमा हस्तान्तरण गर्न सक्दैन । उसले यस्ता सम्पत्तिहरूको सार्वजनिक प्रयोजनको लागि मात्र सबैको समान पहुँच र उपभोगको प्रत्याभूत गराउनु पर्दछ, भन्ने मान्यताअनुरूप निवेदन दावीमा उल्लिखित सार्वजनिक पर्ति जग्गाको संरक्षण सम्बर्धन गर्नु राज्यको दायित्व मानिने ।
- प्रचलित कानूनी व्यवस्था बमोजिम एकपटक सरकारी जग्गा कसैवाट दर्ता हुँदा अनन्तकालसम्म सो निर्णय दर्ता यथावत रहनु पर्छ । सबैको साझा सम्पत्तिको रूपमा रहेको पर्ति जग्गा आफूले मात्र प्रयोग गर्नु पर्छ भनी दावी लिनु उचित नहुने ।
- सरकारी जग्गा रहे भएको स्पष्ट भएको अवस्थामा सरकारी जग्गामा भोग बसोवास गरेकै आधारमा मात्र सो जग्गा निजी हुन नसक्ने ।
- जग्गाको प्रकृति पर्ति गौचर भनी फिलडबुकमा उल्लेख भएको, पर्ति गौचर जग्गा सरकारी जग्गाको परिभाषामा समेटिएको, २०४४ सालमै दावीको जग्गा नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता भैसकेको अवस्थामा सोही जग्गालाई मिति २०५६।१०।२० मा निवेदकको नाममा दर्ता गर्ने निर्णय गर्दा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) र (२) बमोजिम सो निर्णय खम्बीर हुन नसक्ने स्वतः बदर हुने ।

८. इन्दु निरौला वि. जिल्ला वन कार्यालय, मोरङ समेत

ने.का.प. २०६७, अङ्क ६, निर्णय नं. ८३९४

- सार्वजनिक वा सरकारी जग्गा व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता गर्न गराउन कानूनले निषेध गरेको अवस्थामा कसैले त्यस्तो सरकारी जग्गा दर्ता गरे गराएमा कारवाही र निर्णय गर्न अख्तियार प्राप्त निकाय वा अधिकारीबाट बदर गर्न सक्ने ।
- मन्त्रिपरिषद्को निर्णय बमोजिम गठन भएको सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगले कानून बमोजिम जग्गा वितरण र दर्ता गर्न पाउने सीमित अधिकार मात्र पाएको राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबाट देखिएकोमा सो आयोगले आफूले पाएको अधिकार र प्रचलित कानूनको अधीनमा रही मात्र आफ्नो काम कर्तव्य पूरा गर्नु पर्ने हुन्छ र असीमित अधिकार प्रयोग गर्न र कानूनबाहिर गई जग्गा विक्री वितरण गर्न नपाउने हुन्छ । त्यस्तो गरे कानून बमोजिम सो कार्य बदर योग्य हुने ।
- कानूनले नै स्पष्ट रूपमा सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्तिको नाममा दर्ता गर्न गराउन निषेध गरेको अवस्थामा आफ्नो अधिकारक्षेत्र नाघी सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोग जिल्ला समितिले निर्णय गरी जग्गा वितरण गरी दर्ता भएको जग्गाको दर्ता बदर गरी सेस्ताको लगत काटी यथास्थितिमा राख्ने गरी वन कार्यालयको निर्णय बमोजिम मालपोत कार्यालयबाट भएको काम कारवाही कानूनी व्यवस्था अनुकूल नै रहेको देखिँदा कानून बमोजिम भए गरेको कार्यबाट कसैको संविधान र कानून प्रदत्त हक हनन भएको सम्झन नमिल्ने ।

९. दिगम्बर चौधरी समेत वि. बैद्यनाथ भ्ना समेत

ने.का.प २०६७, अङ्क ७, निर्णय नं. ८४१७

- जग्गा छुट दर्ताका लागि दावी गर्नेले सर्वप्रथम दर्ता हुन छुट्टाको औचित्यपूर्ण आधार देखाउन सक्नुपर्ने ।
- सार्वजनिक सूचनापश्चात गरिने नापीको कार्यमा सोही जिल्ला, अझ सोही गा.वि.स. अझ यो भन्दा वढी सोही वडाका अन्य घरजग्गा सम्पत्ति नापी गराउन

सक्नेले नापीमा आफ्नो भनिएको सो सम्पत्ति लेखाउन देखाउन छुट भएको र जग्गा नाप जाँच ऐनको दफा ८(२) बमोजिमका दायित्व पूरा गर्न नसक्नाका औचित्यपूर्ण आधार देखाउनै पर्छ। यी कुराको प्रती तलायक कारण देखाउन सकेन भने अन्य पक्षमा प्रवेश गरि रहनै नपर्ने। छुट दर्ताको मागमा दर्ता छुट्न जाने कारण भएको स्थापित भए पछि मात्र निवेदकका हक सम्बन्धी प्रमाणको अवलोकन गरिने दोस्रो चरणमा प्रवेश गर्नु पर्ने।

- नापी हुँदा फिलडबुकमा पर्ति ऐलानी, बगर, वन जंगल, पाटी पौवा, पोखरी समेतका सार्वजनिक प्रयोगका स्वरुप जनिएछ र तत्काल सम्बन्धित व्यक्तिले कुनै कारवाही नचलाई दशकौँ पछि सो जग्गा नापी छुट वा दर्ता छुट भएछ भन्छ र उसको भोग चलनको कुनै आधार देखिन्न भने पनि मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२) र जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को २०५६।३।७ को आठौँ संशोधनद्वारा थपिएको दफा ६(ख) को परिधिभित्र यो माग दावी नपर्ने।
- अन्य जग्गा निजहरूले नापी गराई जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा लिएको अवस्थामा पोखरी नापी नभएको भ्रममा परेको भन्ने कथन छुट दर्ताका लागि औचित्यपूर्ण हुन नसक्ने।
- सम्पत्तिको खोजी यथासमयमा गर्नु सम्पत्ति आफ्नो हो भन्ने दावी गर्नेको दायित्व हो। समयको लामो अन्तरालले छुट दर्ता गरिपाऊँ भन्ने दावीमा प्रतिकूल प्रभाव पार्दछ। जग्गा मिच्नेको १८ नं. र जग्गा पजनीको साविक २ वर्ष र २०३४।१।२७ को संशोधन पछिको थाहा पाएको ६ महिने हदम्याद सम्बन्धी व्यवस्था पनि छुट दर्ताका सम्बन्धमा विलकूलै असान्दर्भिक होइन। जग्गाको विषयमा दावी गर्न विधिकर्ताले थाहा पाएको ६ महिने सीमा अकारण राखेको होइन। देख्ने बुझ्ने र अनुभव गर्न सकिने कुरा सोही समयमा थाहा पाएको मान्नु पर्ने हुन्छ। थाहा पाएको मनोगत मितिलाई मान्यता दिन नमिल्ने।
- छुट दर्ताका लागि सरकारद्वारा तोकिएको म्याद सार्वजनिक स्वरुप लिईसकेका सम्पत्ति व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता गरि दिने उद्देश्यले गरिने नभई व्यक्ति विशेषको भोग चलन हक स्वामित्वको संरक्षणका लागि हो। दशकौँ दशक पछिसम्म छुट दर्ताको प्रक्रिया चालू राख्ने विधिकर्ताको मनसाय होइन। विधिकर्ताको यो सतर्कताले दर्ता छुटनुको भरपदी औचित्यपूर्ण आधार दावीकर्ताले

प्रस्तुत गरेपछि मात्र निजको सो जग्गामा भोगचलन स्थापित रहे नरहेको हेर्नु पर्ने ।

- सन्दिग्ध र अर्ध्याउनु पर्ने खालका प्रमाण कुनै पनि व्यक्ति विशेषको स्वामित्वका निर्धारक तत्व हुन सक्दैन । यस सन्दर्भमा दावीकर्ताको आचरण र व्यवहारलाई मूल्याङ्कन गरेर मात्र छुट जग्गा दर्ता हुने वा नहुने कुरा कारणसहित निर्णयकर्ताले निष्कर्ष निकाल्नु पर्ने ।
- हक भन्ने कुरा परित्याग वा समर्पण गर्न सकिन्छ । एक पटक समुदाय वा समाजलाई समर्पण गरिसकिएको सम्पत्ति छुट दर्ताका नाउँमा प्रतिस्तरण गर्न नसकिने ।
- समर्पण लिखित माध्यमबाटै हुन आवश्यक छैन । दशकौदेखि सम्पत्तिको प्रयोग वगर, वन, जंगल पर्ति, गौचरण, खेलकुद मैदान, पाटी पौवा, धर्मशाला, औषधालय, विद्यालय, पोखरी र बाटो समेत जस्ता सार्वजनिक रूपमा भईरहेको र यो कुरा दावीकर्ताको जानकारीमा छ तथा यथासमयमा सो सार्वजनिक भोगचलनलाई कानून बमोजिम चुनौती दिईन्न बरु उल्टो आचरणबाट सो सार्वजनिक भोगचलनलाई समर्थन गरी आईएको देखिन्छ भने वादीको सो कार्य समर्पणको परिधिमा पर्ने ।
- सम्पत्ति व्यवहारतः समाजलाई स्वेच्छिक रूपमा समर्पण गरिएको छ, छैन भन्ने कुरामा भने अदालतले तथ्य र प्रमाणलाई सतर्कताका साथ मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने ।
- विवादित पोखरी निजी तवरले साविकमा खनाएको अवस्था थियो भने पनि समयक्रममा वादी पक्षबाट सो समाजलाई समर्पण गरिएको भई सार्वजनिक प्रयोगमा रहेको देखिँदा अहिले आएर निजी ठहर्नु पर्छ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ।

१०. गोकुलमान तण्डुकार वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

ने.का.प. २०७०, अंक २, निर्णय नं.८९६६

- २०३१ सालदेखि कार्यान्वित सार्वजनिक सडक ऐनद्वारा प्राप्त हक सुविधालाई २०४५ सालमा जारी पछिल्लो कानूनले जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ समेतका प्रावधानको प्रतिकूल नियन्त्रित गर्न नसक्ने ।

- कुनै पनि ऐनले स्पष्ट शब्दमा अतीत प्रभावी प्रावधान राखेकोमा बाहेक त्यो स्वतः पश्चात प्रभावी हुन्छ भन्ने कानूनी सिद्धान्तमा कुनै द्विविधा छैन । यसका अलावा ऐनद्वारा गरिएको कानूनी प्रवन्धलाई परिवर्तन गर्नु पर्दा सो ऐनको खारेजी वा नयाँ ऐनको निर्माण वा कायमी प्रावधानको संशोधनकै माध्यमलाई कानूनसम्मत मान्नु पर्ने ।
- ऐनका प्रावधानलाई कुनै पत्र वा परिपत्र वा निर्णयले परिवर्तन गर्न सक्दैन र यसो गरिएको रहेछ भने पनि त्यसलाई कानूनी मान्यता दिन मिल्दैन । ऐन अन्तर्गत निकालिएको सूचनाद्वारा निर्धारित १० र १० मिटरको प्रावधानलाई केवल सोही कानूनी स्रोतका आधारमा प्रकाशित सूचनाले मात्र परिवर्तन गर्न सक्दछ । कुनै पत्र वा निर्णयले कानूनसम्मत सूचनाको प्रावधानमा गर्ने परिवर्तनलाई कानूनी रूपमा मान्यता प्राप्त हुन नसक्ने ।
- सार्वजनिक सडक क्षेत्रमा कुनै पनि किसिमका भौतिक संरचनाको निर्माण गर्न नहुने र पहिले तोकिएको भन्दा बढी सडक क्षेत्रको मापदण्ड विस्तार गर्नु पर्ने भएमा प्रचलित कानून बमोजिम जग्गा अधिग्रहण गरी जग्गा धनीलाई मुआब्जा दिई मात्र सडक विस्तार गर्नु पर्ने ।

११. वेचन यादव वि. चेथरू यादवसमेत

ने.का.प. २०७०, अङ्क ९, निर्णय नं.१०५७

- मोहियानी तेरो मेरोको प्रश्न आएमा सबूत प्रमाण बुझी निर्णय गर्ने अधिकारक्षेत्र भूमिसुधार कार्यालयको हुन्छ, निषेधाज्ञाको क्षेत्रबाट पुनरावेदन अदालतले निर्णय गर्न नमिल्ने ।
- फगत मोही छैन भनेकै आधारमा निवेदकको प्रमाणलाई अन्यथा हो भनी सोच्न पनि हुँदैन । मोहीको प्रमाण रहेभएको अवस्थामा मोही हैन छैन भन्न पनि उचित प्रमाणको आधार लिनुपर्ने ।
- भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ ले नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ बाट प्रत्याभूत अधिकारलाई कहिँ कतै रोकेको देखिँदैन । यसरी नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १७ अनुरूप तत्कालको उपचार माग्न आउने निवेदकलाई भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ अनुरूप जान सक्ने भनी उसको उपचारको हकलाई अनदेखा गर्न नहुने ।

१२. भरत बहादुर कार्की समेत वि. भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय समेत

ने.का.प. २०७२, अंक ३, निर्णय नं. ९३६३

- सडक सीमाभिन्न जुनसुकै प्रकारले जो कसैले निर्माण गरेको वा भोग गरेको कारणबाट त्यस्तो जग्गामा कसैको कानूनी हक सिर्जना हुन नसक्ने ।
- सडक विभागबाट सम्बन्धित निकायहरूमा पत्राचारसमेत भईसकेको अवस्थामा सो मापदण्डको प्रतिकूल हुने गरी घरपर्खाल निर्माण गर्न पाइँदैन । सम्बन्धित निकायबाट नक्सा पास नै भएको भए पनि सडक सीमा मिची बनाइएको स्थायी अस्थायी टहरा बनाउने त्यस्तो गैरकानूनी कार्यले कानूनी हक स्वतः स्थापित भएको मान्न नमिल्ने हुँदा सरकारले त्यस्तो गैरकानूनी संरचना कुनै पनि समयमा हटाउन सक्ने नै हुँदा कानून बमोजिम मुआब्जा पाउनु पर्ने भन्न नहने ।

१३. अधिवक्ता सल्लु तिवारी वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

ने.का.प. २०७२, अंक ११, निर्णय नं. ९४९४

- मूलतःनेपाल सरकारले कुनै सरकारी वा सार्वजनिक जग्गालाई उपयुक्तताको आधारमा लिज वा अन्य तरिकाबाट कुनै व्यक्ति संस्था वा निकायलाई उपलब्ध गराएको अवस्थामा त्यसबाट प्रचलित कानून वा सार्वजनिक हक वा कसैको मौलिक वा कानूनी हक हनन भएको अवस्थामा कानून बमोजिम हक प्रचलन गरि पाउन माग गर्न सक्ने अधिकार सुरक्षित नै रहेको हुँदा सरकारी जग्गाको उपयुक्तताको आधारमा व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धी कार्य नीति, २०७१ बाट तत्काल कोही कसैको मौलिक वा कानूनी हक हनन भएको वा सरकारी वा सार्वजनिक जग्गाको दुरुपयोग हुने अवस्था भएको मान्न नमिल्ने ।
- वस्तुतः मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको व्यवस्था अन्तर्गत त्यस्तो कुनै कार्य नीति विना पनि नेपाल सरकारले आफ्नो अधिकार प्रयोग गरि सरकारी वा सार्वजनिक जग्गाको व्यवस्थापन गरिरहेको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत कार्यनीति मार्फत स्पष्ट मापदण्ड, प्रक्रिया र सर्तहरू कबुल गरी कार्यनीतिको माध्यमबाट व्यवस्थित गर्ने कार्यलाई स्वेच्छाचारी कार्य भएको भन्न नमिल्ने ।

- विकास गतिविधि सञ्चालन गर्नलाई प्रवर्द्धक वा सम्बद्ध अन्य व्यक्तिले आयोजनाको प्रकृति हेरि सबै अवस्थामा ठूला परिमाण वा क्षेत्रफलमा निजी तौरमा आफ्नै वा अर्काको सम्पत्ति मात्र उपभोग गर्न सकिने अवस्था रहन्छ, भन्नु सकिदैन यस स्थितिमा ठूला विकास आयोजना वा पूर्वाधार निर्माण आयोजनाका लागि सरकारी क्षेत्रको सहयोग अपेक्षित रहन्छ। सोही आवश्यकतालाई मन नगरी नेपाल सरकारबाट उक्त कार्य नीति जारी भएको भन्ने विपक्षीहरूको जिकिर रहेको छ। वस्तुतः सरकारी जग्गाको उपयोगमा अतिशय नियन्त्रण गर्ने र राष्ट्रको पूर्वाधार विकास सम्बन्धी आयोजनालाई आवश्यक जग्गा उपलब्ध नगराउने अनि विकास र आयोजनाको प्राप्तिका आशा राख्ने कुरा विरोधाभाषपूर्ण हुन जाने।

१४. प्रकाश रवि प्रधान वि. सुनमाया श्रेष्ठसमेत

ने.का.प. २०७२, अंक १२, निर्णय नं.१५०७

- साविकको नापीमा दर्ता बाँकी रहन गएको जग्गाको हक स्वामित्व निरूपण गर्दा सो नापीमा खडा भएको फिल्ड बुकमा लेखिएका व्यहोराहरू महत्त्वपूर्ण प्रमाण हुन्छ। उस बखतको नापीमा खडा भएको फिल्ड बुकमा लेखिने व्यहोराहरू सो जग्गाको स्वामित्वको सम्बन्धमा कालान्तरमा विवाद उठ्ला भनी अनुमान गरी लेखिएका काल्पनिक कुराहरू होइनन्। त्यसैले सो फिल्डबुकलाई सो जग्गाको स्वामित्व निर्धारक प्रमाणको रूपमा उच्च महत्त्व दिनु पर्ने।
- यस्तो जग्गाको साविक लगतमा लेखिएको व्यहोरा पनि महत्त्वपूर्ण हुन्छ। साविक लगतमा लगतवालाको नाम, थर, जग्गाको क्षेत्रफल, विरह, जग्गाको मौजा तथा सो लगतको चार किल्ला र हाल विवादित जग्गाको क्षेत्रफल, विरह, मौजा तथा चार किल्ला लगायतका कुराहरू आपसमा भिडाई त्यस्तो लगतले हाल विवादित जग्गासँग सार्थक सम्बन्ध राख्छ, या राख्दैन, सो कुरा हेर्नु उत्तिकै आवश्यक हुने।
- जग्गा पहिचान गर्ने र दावीकर्ताको जग्गासँगको सम्बन्ध एकिन गर्ने उल्लिखित प्रमाणहरूका अतिरिक्त उक्त जग्गा मोहीले कमाएको भए जग्गा धनीको रूपमा दावी गर्ने व्यक्तिले मोहीसँग निरन्तर सम्बन्ध बनाई जग्गाको बाली लिएको छ, छैन साथै साविकमा नापीभन्दा अगाडि सो जग्गाको पोत वा तिरो तिरेको छ, छैन भन्ने अन्य प्रमाणहरू पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण हुन्छन्। उल्लिखित प्रमाणहरूले दावीकर्ता व्यक्तिको विवादित जग्गासँगको वैध एवम् सार्थक सम्बन्ध स्थापित गर्दछ, र त्यस्तो जग्गाको वास्तविक स्वामित्ववाला एकिन गर्न मद्दत पुग्दछ।

स्वामित्वको दाबी कर्ता व्यक्तिले दर्ता हुन बाँकी जग्गामा हक कायममा दाबी गर्दा उल्लिखित प्रमाणहरूलाई सिलसिलेवार रूपमा प्रस्तुत गरी फिल्डबुकमा नाम जनिएको व्यक्ति वा निजको हकवाला आफू रहेको कुरा निर्विवाद तवरले स्थापित गर्न सक्नु पर्ने ।

- साविकमा खडा भएका फिल्डबुक तथा साविक लगतमा जग्गाको स्वामित्ववाला भनी नाम लेखिएको व्यक्तिको नाम थरसँग सम्बन्ध देखाउन पछिबाट खडा गरिएका प्रमाणहरूलाई पनि सूक्ष्मतरमा हेरिनु पर्ने ।
- फिल्ड बुकमा उल्लेखित एउटा व्यक्तिको नाम थरसँग दाबीकर्ता व्यक्ति वा निजका पूर्वज पिता वा बाजे र पति वा बाजे आदि नाताका व्यक्तिको नाम भिडाउने उद्देश्यबाट फिल्ड बुकमा उल्लिखित नामको व्यक्ति जो सुकै भएपनि सो व्यक्ति भन्ने दाबीकर्ताको पिता र बाजे वा पति र बाजे नै एउटै हो भनी अपत्यारिलो, बना वटी या काल्पनिक तवरबाट दाबीकर्ता र फिल्डबुकमा उल्लिखित व्यक्तिको नाम एउटै देखाई तयार गरिएका पछिल्ला प्रमाणहरूलाई सहजै ग्रहण गरी स्वामित्व एकित गर्न पनि सकिँदैन । पछिबाट खडा भएका प्रमाणहरू निःसन्देह रूपमा दर्ताको दाबी गर्नु पर्ने जग्गाको साविकका लिखतका व्यहोरासँग मिलाउने उद्देश्यबाट खडा भएका छन् भने ती पछिल्ला प्रमाणहरू जग्गाको स्वामित्व एकित गर्न ग्राह्यय हुन सक्तैनन् । जग्गा जस्तो विषयमा कुनै व्यक्तिको हक स्वामित्व कायम गर्दा अनुमान गरी कायम गर्न नमिल्ने ।

कर्तव्य ज्ञान

१. किरात राई वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६१, अंक ६, नि.नं. ७३८८

- सामान्य उद्देश्य (Common intention) लिई कुनै गैरकानूनी काम गर्ने सामूहिक रूपमा योजना बनाई लक्ष्य प्राप्तमा सामूहिक रूपले सहभागी भै योजनालाई परिणाममुखि बनाउने प्रत्येक व्यक्ति सामान्य रूपको अपराधी हुन जाने ।
- कुनै गैरकानूनी कार्य गर्न सामान्य उद्देश्य लिई षडयन्त्रको भूमिका तयार गर्ने बेला देखि षडयन्त्र पूरा हुने बेलासम्म जति जना संलग्न रहेको हुन्छ ती सबैले मुख्य षडयन्त्रकारीको भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ र त्यस्तालाई मुख्य षडयन्त्रकारी नै मान्नु पर्ने ।
- अरु किसिमसँग मत सल्लाहमा पसेकोमा मार्ने ठाउँमा गई अरु कुरा केही नगरी हेरी रहनेलाई र लेखिएदेखि बाहेक अरु किसिमका मतलवीलाई ज्यान सम्बन्धीको १७ नं.को देहाय ३ आकर्षित हुने ।

२. नेपाल सरकार वि. डविन गुरुङ समेत

ने.का.प. २०६७, अंक ३, निर्णय नं. ८३३०

- कुनै एउटा तथ्यमा सावित भए पनि त्यसबाट निज उपरको सम्पूर्ण अभियोगको पुष्टि नहुने ।
- समग्र परिस्थिति र घटना क्रमलाई सूक्ष्म रूपमा विश्लेषण नगरी केवल सावितीकै आधारमा मात्र कसै उपर कसूर कायम गरी सजाय गर्नु न्यायसंगत नहुने ।
- विरोधाभाषपूर्ण र अस्पष्ट बयानलाई अन्य प्रमाणबाट समर्थित नभएको अवस्थामा साविती बयानको रूपमा ग्रहण गरी निजउपर कसूर कायम गर्ने अकाट्य र एकमात्र प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न नसकिने ।
- वारदात हुँदाका वखत चश्मदिद गवाहको रूपमा रहेका व्यक्तिले मौकामा र अदालतमा उपस्थित भई वकपत्र गर्दा आफूले प्रत्यक्षरूपमा घटना देखी घटनाको

यथार्थ व्यहोरा खुलाई रहेको स्थितिमा अदालतले त्यस्ता चशमदिद व्यक्तिको मौकाको कागज र अदालतसमक्ष गरेको वकपत्रको व्यहोराको सत्यता उपर शंका गर्न नपर्ने ।

- फौजदारी मुद्दामा चशमदिद व्यक्तिहरूको भनाई कसूर कायम गर्ने एउटा निर्णायक प्रमाण भएकाले यस्तो व्यक्तिको भनाई वारदातको प्रकृति र अन्य प्रमाणबाट समर्थित भएको छ भने अदालतले त्यस्तो प्रत्यक्ष साक्षीको कथनलाई अनदेखा गरी न्यायिक निष्कर्ष निकाल्नु न्यायसंगत नहुने ।
- हत्याको कसूर प्रमाणित भए पनि पूर्व रिसइवीको स्थिति, वारदातको प्रकृति, पूर्व आपराधिक चरित्र, घटनाको गम्भीरता, तयारी र योजनाको स्वरूप, कसूरदारको उमेर, शारीरिक अवस्था र पारिवारिक पृष्ठभूमि लगायतका कुराहरू विचार गरी कसूर र सजाय बीचको समानुपातिकता (Proportionality of Punishment)स्थापित गर्नु नै न्यायपूर्ण हुने ।

३. श्री ५ को सरकार वि. अब्दुल अजीज मुसलमान भन्ने अजीज मुसलमान समेत

ने.का.प.२०६७, अंक ४, निर्णय नं. ८३५४

- कुनै कागज मृत्युकालीन घोषणा हो वा होइन निक्यौल गर्न घोषणाकर्तालाई आफू मृत्युको सन्निकट रहेको आभास भएकै हुनुपर्ने मानेको छ । सिद्धान्ततः आफू पक्कै मर्ने अवस्थामा पुगेको आभाष घोषणाकर्तालाई भएको सम्बन्धित कागजबाट देखिएको छ भन्ने स्थापित भएपछि मात्र त्यसका अन्तरवस्तुमा प्रवेश गर्न मिल्ने ।
- मृतकको कथन मृत्युकालीन घोषणा हुनका लागि घोषणाकर्ता कति समयभित्र मर्न पर्छ भन्ने सीमारेखा तोकिएको हुँदैन । तर, सो कथन र मृतकको मृत्युका बीच मृत्युका अन्य कारण र अवस्था विद्यमान हुन भन्न नहुने ।
- प्रमाण ऐनको दफा ११ को सीमामा परेन भन्दैमा कुनै लिखित अभिव्यक्ति प्रमाण शून्य हुँदैन । प्रमाण ऐनका अन्य कुनै व्यवस्था अन्तर्गत त्यो प्रमाण हुन सक्दछ भने त्यसको न्यायिक मूल्याङ्कन हुन सक्ने ।

- आफू उपर घटेको घटनाका सम्बन्धमा सविस्तार व्यक्त गरी गरि दिएको कागजलाई अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट खण्डित भएको अवस्था नहुँदा प्रमाण ऐनको दफा १० बमोजिम प्रमाणको रूपमा ग्राह्य हुने ।
- मुख्य रूपमा आफूले गरेको कार्यले पीडित मानिसको मृत्युको परिणाम निम्त्याउँदैन भन्ने तर्फ कर्ता सचेत रहेको अवस्थामा दुर्भाग्यवस मानिसको मृत्यु भएमा त्यो भवितव्य हुने कानूनी मनसाय देखिन्छ । त्यसैले भवितव्य हत्यालाई सांयोगिक घटनाको रूपमा ग्रहण गरिन्छ । यसमा फौजदारी अपराधमा हुने आपराधिक तत्व मध्येको महत्वपूर्ण तत्व 'मनासय' को अभाव रहेको हुन्छ । संयोगवस मानिसको मृत्यु हुने हुनाले यस्तो हत्यालाई मनसायप्रेरित हत्याको रूपमा हेरिँदैन । आफूले गरेको कामबाट मानिस मर्न सक्छ भन्ने परिणामको ज्ञान पनि यसका कर्तामा हुनु हुँदैन । ज्यान लिनेसम्मको रिसइवी पनि हुनु नहुने ।
- आवेशप्रेरित हत्या पनि प्रतिवादीले आफूले आफैलाई नियन्त्रण गर्न नसकी तत्काल उत्पन्न कुनै कारणबाट उत्तेजित भै आफ्नो कार्यबाट हुने परिणामको ख्यालै नगरी पीडित उपर आक्रमण गर्दा त्यो आक्रमणको कारणबाट पीडितको मृत्यु भएको अवस्था हो । यसमा प्रतिवादीलाई उत्तेजित पार्ने काम पीडित अर्थात् मृतकबाटै हुनु पर्दछ । यो उत्तेजना योजनाबद्ध वा पहिलेदेखि नै विद्यमान रहेको नभई तत्काल नै मृतकको व्यवहारका कारणले जन्मेको हुनु पर्ने ।
- पीडितको कारणबाट उत्पन्न हुन आवेशको अवस्था त्यो हदसम्म हुनु पर्ने मानिन्छ, जुन अवस्थामा सामान्य सुभ्रवुभ्र भएको मानिस समेत सामान्य मानवीय कमजोरीका कारणबाट उत्तेजित हुन्छ र आफ्नो उत्तेजित अवस्थालाई नियन्त्रण गर्न सकिरहेको हुँदैन । यस्तो उत्तेजना पीडितको क्रियाकलापबाट अचानक उत्पन्न भई प्रतिवादीले त्यसको आवेशले क्षणिक रूपमा आत्मनियन्त्रण गुमाएको हुनु पर्छ । आत्मनियन्त्रण गुमाउने अवस्था थियो थिएन घटनाको परिस्थिति तथा मानवीय संवेदनशीलता जस्ता कुरामा भर पर्ने ।

४.नेपाल सरकार वि. केशबहादुर बुढाथोकी

ने.का.प.२०६७, अंक ८, निर्णय नं. ८४३५

- मैले कानून थाहा नभएर अपराध गरेको हुँ भनेर कसैले फौजदारी दायित्वबाट छुटको दावी गर्न नसक्ने ।

- तथ्यको अज्ञानता वा भूल (Mistake of Fact) को प्रश्न छ भने त्यो क्षम्य मानिन्छ। तथ्यको अज्ञानता सबै कानूनमा क्षम्य मानिन्छ, केवल फौजदारी कानूनमा मात्र क्षम्य मानिन्छ। तथ्यको अज्ञानताको कारणले फौजदारी दायित्वबाट मुक्ति पाउन जुन तथ्यको भूलले गर्दा नघट्नु पर्ने कार्य घटित भएको छ, त्यस्तो तथ्यको ज्ञान भएको भए सो व्यक्तिले त्यस्तो कार्य गर्ने थिएन भन्ने कुरा प्रमाणित हुनुपर्छ र तथ्यको भूल उचित र कारणसम्मत हुनु पर्ने।
- मृतकलाई मार्नु पर्ने मनसाय, रिसइवी र पूर्व योजना नदेखिएको, शिकार खेल जंगलमा गएको अवस्थामा तथ्यको भूलको कारणले जनावरलाई भनी हानेको गोली मृतकलाई लाग्न गई ज्यान गएको परिस्थिति समेतको मूल्याङ्कन गर्दा ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२) नं. बमोजिम एक वर्ष कैद हुने।

५. विक्रम महर्जन वि. नेपाल सरकार

ने.का.प.२०६७ अंक ९ निर्णय नं. ८४६१

- अभियोगपत्र बमोजिमको दुपाट बस्ने विक्रम महर्जन म होइन उक्त वडामा धेरै विक्रम महर्जन छन्। म त्यागल बस्ने विक्रम महर्जन हुँ भनी पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर रहेको सन्दर्भमा वास्तविक रूपमा वारदातमा संलग्न विक्रम महर्जन यी पक्राउ परी आएका पुनरावेदक विक्रम महर्जन हुन होइनन् भनी एकिन गर्नु पर्ने अवस्था भएबाट सोको निराकरणको लागि यस अदालतबाट पुनरावेदक विक्रम महर्जनलाई वादीको चशमदित साक्षी मनोज महर्जन र जाहेरवालाबाट मुलुकी ऐन अ.व. १७३ नं. बमोजिम ३० दिनभित्र सनाखत गराई पठाउनु भन्ने आदेशानुसार जिल्ला अदालतमा लेखि पठाएकोमा निज मनोज महर्जन र चन्द्र अवालेका नाउँमा जिल्ला अदालतमा सनाखत गराउन ७ दिनभित्र उपस्थित हुन आउनु होला भनी पठाएको म्याद २ पटक आफैले बुझी लिएकोमा पनि निजहरू दुवै पटक अदालत समक्ष उपस्थित भै सनाखत गरेको अवस्था नभएबाट अभियोगपत्रमा उल्लिखित विक्रम महर्जन यिनै पुनरावेदक हुन भनी एकिन गर्न नसक्ने।
- प्रत्यक्षदर्शी मनोज महर्जन र जाहेरवाला चन्द्र अवाले समेतले अदालतको आदेशानुसार पुनरावेदक विक्रम महर्जन नै अभियोगपत्रमा उल्लिखित विक्रम महर्जन हुन् भनी एकिन गर्न नसकेको र सहअभियुक्त लेकमान महर्जनले दुपाट बस्ने विक्रम महर्जन वारदातमा संलग्न रहेको भनी किटानी रूपमा अनुसन्धान

अधिकारी समक्ष बयान गरेको तथा अभियोगपत्रमा उल्लिखित विक्रम महर्जन यिनै पक्राउ गरी ल्याएका पुनरावेदक विक्रम महर्जन हुन् भन्ने पुष्टि हुने कुनै तथ्ययुक्त ठोस सबूद प्रमाण वादी पक्षले पेश दाखेल गर्न सकेको नदेखिएको अवस्थामा केवल जाहेरवालाको जाहेरीलाई मात्र आधार मानी ज्यान जस्तो गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी अभियोगमा विना आधारप्रमाण यी पुनरावेदकको मृतकलाई मार्नमा संलग्नता थियो भन्न नसकिने ।

६. पूर्णबहादुर तिमिसना वि. नेपाल सरकार

ने.का.प.२०६९, अंक ५, निर्णय नं. ८८३६

- पीडितको पहिलेदेखि कै विभिन्न कार्य वा अभिव्यक्तिले प्रतिवादीलाई आवेश वा उत्तेजनामा ल्याउने पृष्ठभूमि तयार गरेको हुन सक्ने भए पनि पीडितले तत्काल उत्तेजना सिर्जना गर्ने हदसम्मको कुनै कार्य गरेको हुनुपर्दछ । जसको प्रतिक्रियास्वरूप प्रतिवादीले आफूलाई नियन्त्रण गर्न नसकेको होस् । यसबाट पीडितको कार्य (Provocative action)विगतदेखि हुँदै आएको(Cumilative)भए पनि सोको अन्तिम कडी तत्काल भएको हुनु पर्ने ।
- प्रतिवादीलाई उत्तेजनामा ल्याउने कार्य पीडित बाहेकका अन्य व्यक्तिको आचरण, कार्य वा अभिव्यक्तिको आधारमा भएको हुन नहुने ।
- सामान्यतया पीडितको उत्तेजक कार्य प्रतिवादीप्रति नै लक्षित भएको हुनु पर्दछ अर्थात् प्रतिवादी त्यस्तो आवेशमा आउने गरी निजलाई नै लक्षित गरी पीडितले कुनै कार्य गरेको हुनु पर्ने ।
- विशेष परिस्थितिमा स्वीकार गर्न सकिने अपवादको आधारमा पीडितको उत्तेजक कार्य प्रतिवादीप्रति नै लक्षित भएको हुनु पर्ने भन्ने सामान्य नियमको अनुचित विस्तार गर्नु मनासिब नहुने ।
- उत्तेजनामा ल्याउने गरी भएको पीडितको कार्य प्रतिवादीले आफ्नो मानसिक नियन्त्रण गुमाउने स्थिति उत्पन्न गर्न सक्ने गरी उत्तेजक हुनु पर्दछ । पीडितको सामान्य कार्य वा भनाईको प्रतिक्रिया स्वरूप प्रतिवादी आफैँ अत्याधिक उत्तेजनामा आएमा उसलाई प्रतिरक्षा प्राप्त हुन नसक्ने ।

- प्रतिवादीकै परिवेश वा समान अवस्था र हैसियतको अन्य सामान्य समझ भएको व्यक्ति उक्त अवस्थामा प्रतिवादी सरह उत्तेजित हुन्थ्यो भन्ने कुरा वस्तुगत रूपमा स्थापित गर्न सकिने हुनु पर्दछ। यसबाट पीडितको उत्तेजक कार्य र प्रतिवादीको उत्तेजनाको बीचमा अनुपातिक सम्बन्ध(Proportional relationship)स्थापित भएको देखिनु पर्ने।
- कानून बमोजिम गरेको कार्यको प्रतिक्रिया स्वरूप प्रतिवादी आफैँ अत्याधिक उत्तेजना वा आवेशमा आई पीडितलाई हानि पुऱ्याउँछ वा निजको ज्यान जाने कुनै कार्य गर्दछ भने त्यस्तो प्रतिवादीलाई अत्याधिक आवेशको प्रतिरक्षा प्राप्त हुन नसक्ने।
- अरूको कानूनी हकको सम्मान गर्नु पर्ने कर्तव्य सबैले पूरा गर्नुपर्ने स्वाभाविक कानूनी अपेक्षा हुने भएकाले आफूलाई चित्त नबुझे कार्य गरेको भन्ने आधारमा मात्र कानूनी कार्यको प्रतिक्रिया स्वरूप भएको अत्याधिक आवेशलाई प्रतिरक्षाको आधार मान्न नसकिने।
- उत्तेजक कार्य र यसको प्रतिक्रियात्मक कार्यको बीचमा अन्तराल भएमा सो अन्तरालले प्रतिवादीमा आएको आवेश शान्त गराउने (Cooling-off) वा मनसाय तत्वको सिर्जना गर्ने (Creation of Intention) समय प्रदान गर्ने हुनाले यस्तो अन्तरालपछि पनि प्रतिवादीले पीडित माथि आक्रमण गरेमा उसको यस्तो आक्रमक कार्यलाई आवेशप्रेरित कार्यको रूपमा लिन नसकिने।
- पीडितको उत्तेजक कार्यको तत्काल प्रतिक्रिया स्वरूप प्रतिवादीले आफैँ उपरको नियन्त्रण पूर्णरूपमा गुमाई कुनै कार्य गर्दा पीडितको ज्यान मर्न गएको अवस्थामा प्रतिवादीले आवेशको जिकिर लिन सक्ने र आंशिक प्रतिरक्षाको सुविधा पाउनसक्ने।
- मृतकले आफ्नो कानूनी अधिकारको प्रयोग गरी करणीको लागि सहमति नदिनु नै यी प्रतिवादीले आफू उपरको नियन्त्रण पूर्णतः गुमाउने गरी आवेशमा आउन सक्ने अवस्थाको सिर्जना गर्ने आधार बन्न नसक्ने।
- कर्तव्य ज्यानको अपराध कायम हुनको लागि सबै अवस्थामा पूर्व रिसइवी, पूर्वमनसाय वा पूर्वयोजना आवश्यक पर्दछ भन्ने हुँदैन। अपराधिक कार्य विभिन्न कडीहरू (Segments) को रूपमा रहेको अवस्थामा कुनै कडीमा अपराधिक

मनसायको उपस्थिति भएमा अपराध कायम हुनको लागि सो अपराधिक मनसाय पर्याप्त हुने ।

- मार्ने मनसाय कति समयभित्र बन्नु पर्दछ भनेर कुनै पनि सीमामा बाँध्न सकिने कुरा होइन । यो मानसिक अवस्था धेरै पहिलेदेखि रहेको होस् वा तत्काल उत्पन्न भएको होस् यसले अपराधिक कार्यलाई मनसायपूर्वक गरिएको स्थापित गराई सम्पन्न अपराधको प्रकृतिलाई कुनै प्रभाव पार्न नसक्ने ।

७. बीरमान लुङ्गेली (मगर) वि. नेपाल सरकार

ने.का.प.२०६९, अंक ६, निर्णय नं . ८८५३

- फौजदारी अपराधमा जरियाको सिद्धान्त (Doctrine of Causation) अनुसार फौजदारी दायित्व वहन गराउनका लागि फौजदारी कानूनले निषेध गरेको परिणाम कसको कार्यबाट उत्पन्न भएको हो भन्ने कुरा महत्वपूर्ण हुने ।
- कार्य र परिणामको अवधि लामो अन्तरालयुक्त भएको अवस्थामा तेस्रो पक्षको कुनै कार्य वा मृतकको अनपेक्षित व्यवहार वा अन्य कुनै कारणले निषेधित परिणाम ल्याउनमा योगदान गरेको अवस्थामा त्यस्तो परिणामको लागि पहिलो जिम्मेवार मानिएको प्रतिवादीको फौजदारी दायित्व निर्धारण गर्नु न्याय निरोपण गर्ने निकायको अत्यन्त महत्वपूर्ण र जटिल दायित्व बन्न पुग्ने ।
- टाउकाको हड्डी फुटेको र सोही चोटबाट थला परी मृत्यु भएको प्रमाणित भइरहेको अवस्थामा ज्यान सम्बन्धीको ८ नं. आकर्षित हुने ।
- अ.वं १८८ नं. को प्रयोग गर्दा पनि केही न्यायिक आधार अवलम्बन गर्नु पर्ने हुन्छ । अन्यथा विधिकर्ताले ठूलो विश्वासका साथ न्यायकर्तालाई प्रदान गरेको यो तजविजी अधिकारको सदुपयोग हुन नसक्ने ।
- दाउराको चीरपटको प्रहारलाई सावधानीपूर्वक भएको प्रहार मान्न नमिल्ने ।
- चित्तमा लाग्ने भन्ने कुरा मनोगत हुन सक्दैन । सर्वप्रथम आधार र कारणको विश्लेषणबाट नै अ.वं. १८८ नं. को प्रयोग हुने वा नहुने निष्कर्ष निकाल्नु पर्दछ ।
- न्यायाधीशले गर्ने निर्णय सार्वजनिक सम्पत्ति हुन पुग्ने भएबाट चित्तमा लाग्यो तसर्थ सजाय घटाइयो भन्नु नै अ.वं. १८८ नं. का लागि पर्याप्त नहुने ।

८. अम्बरबहादुर पुन मगर वि. नेपाल सरकार

- ने.का.प.२०७०, अंक ४, निर्णय नं.८९८८
- कुनै अमुक घटना वा व्यवहार कुनै व्यक्तिका लागि तत्कालै गम्भीर प्रकृतिको रिस उठ्ने विषय बन्न सक्दछ भने कसैका लागि सामान्य वा कसै कसैलाई रिसै नउठ्ने पनि हुन सक्दछ। त्यसैले के कस्तो आचरण वा व्यवहारबाट के कस्तो प्रकृतिको के कति मात्रामा रिस उठ्छ वा उठ्दैन भन्ने कुराको स्वीकार्य मापदण्ड बनाउन सजिलो हुँदैन। तर तत्काल उठेको रिसबाट आवेशमा आई गरिने आचरण, व्यवहार वा क्रियाकलापको न्यूनतम् स्वीकार्य मापदण्ड भने हुन सक्ने।
- घाँटी न्याकी पटक-पटक टेबुलमा टाउको ठोक्काइएको कारणबाट बेहोस भई भूइँमा लडेकी महिलालाई निजकै (चुन्नी) सलले घाँटी कसेर मारिएको क्रिया मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. ले परिकल्पना गरेको तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी गरेको कार्य तथा सामान्य लाठा, ढुङ्गा वा लात मुक्काले हानेको अवस्था नभै घाँटीमा सलले कसी मारेको क्रियालाई यसअन्तर्गत समावेश गर्न नमिल्ने।
- पटक-पटक टाउको ठोक्काई पहिले नै बेहोस भई लडेको व्यक्तिको पुनः घाँटी कसी मार्नेसम्मको कार्य गरिन्छ भने त्यस्तोमा मानिस मार्ने मनसाय थियो थिएन भनी खोजी गरि रहनु पर्दैन। सो कार्य स्वयं नै मनसाय पुष्टि हुने पर्याप्त र वस्तुनिष्ठ आधार हो। यस्ता कतिपय क्रूर र अमानवीय हत्याका वारदातमा अपराधिक कार्यबाट नै मनसाय निःसृत हुने हुँदा मनसाय तत्वको निरपेक्ष खोजी गर्न आवश्यक नहुने।

९. गोविन्द भन्ने गजेन्द्रकुमार चन्द वि. नेपाल सरकार

ने.का.प.२०७०, अंक ४, निर्णय नं.९००२

- कुनै पनि हत्या औचित्यपूर्ण प्रतिरक्षाको सिद्धान्त अन्तर्गत परी प्रतिवादीले सजायबाट छुट पाउन सो हत्यामा बल अन्तिम विकल्प (Last resort) को रूपमा प्रयोग भएको हुनु पर्दछ। कुनै व्यक्तिले ज्यान लिने मनसायले कुनै पनि माध्यमबाट जोरजुलुम गरेको कारण निजको नियन्त्रण वा पञ्जाबाट उम्कन नसक्ने अवस्था सिर्जना भएको वा निजको नियन्त्रणबाट भाग्ने, उम्कने, गुहार मागी सहयोग प्राप्त गर्न सक्ने वा प्रहरीलाई खबर गर्न सक्ने अवस्था नभएबाट

त्यस्तो जुल्मीका विरूद्ध केही गर्दा निजको मृत्यु भएको प्रमाणबाट देखिनु औचित्यपूर्ण प्रतिरक्षाको पहिलो आवश्यकता हो। यस्तो कार्य तत्काल नै हुनु पर्दछ। धेरै समयपछि आफूलाई मृतकबाट ज्यानको खतरा थियो भन्ने प्रतिरक्षाको आधार बन्न नसक्ने।

- औचित्यपूर्ण प्रतिरक्षा मानी सजायमा छूट दिनका लागि न्यायकर्ताले हेर्नु पर्ने महत्वपूर्ण पक्ष वारदातमा न्यूनतम शक्तिको प्रयोग, तत्काल जोखिमको अवस्था परिवर्तित नभएको, समानुपातिक शक्तिको प्रयोग भएको तथा आक्रमणकारीले जोखिमी हतियारको प्रयोग गरेको छैन भने प्रतिरक्षाकर्ताले पनि जोखिमी हतियार प्रयोग गरेको हुन नहुने तथा मृतकले जस्तो शक्तिको प्रयोग प्रतिवादीले पनि गरेको हुनु पर्ने।
- कुनै व्यक्तिले आफू माथि हातहतियारसहित वा रहीत कुनै पनि माध्यमबाट जोरजुलुम गरेको कारण निजको नियन्त्रण वा पञ्जाबाट उम्कन नसक्ने, गुहार मद्दत माग्न नसकिने वा मागे पनि बखतमा मद्दत पुग्न नसक्ने वा त्यस्तो पञ्जाबाट भारी उम्की आफ्नो ज्यान बचाउन नसक्ने अन्तिम अवस्था सिर्जना भएबाट त्यस्ता जुल्मीका विरूद्ध मनासिब माफिकको उचित बल प्रयोग गर्न नपाइने होइन। तर, त्यस्तो बल वा शक्ति मनासिब किसिमबाट अर्थात् औचित्य पुष्टि हुने किसिमबाट प्रयोग भएको हुनु पर्ने।
- घातक हतियार दुवै पक्षसँग नभएता पनि शारीरिक बल मृतकको तुलनामा प्रतिवादीमा ज्यादा रहेको भन्न तथ्य एक पटक नभई मृतकलाई पटक-पटक भूईँमा पछार्नु, मुक्काले हान्नु र नाजुक अवस्था बन्दै गए पछि शरीर माथि चढी घाँटी थिच्नु, दबाउनु जस्ता कार्यहरू भएको कुरा वारदात आफैँले बोलेका तथ्य हुन् र यी तथ्य प्रतिवादीको प्रतिरक्षाको सारथि बन्न नसक्ने।
- आफ्नै अगाडि प्रतिवादीले मृतकलाई मारेको भनी मौकामा गरेको कागज तथा अदालतमा गरेको बकपत्रसमेतबाट प्रतिवादीले प्रतिकार नगरेको भए निजको ज्यान जोखिममा थियो भन्न देखिन आउँदैन। प्रतिवादीको शरीरमा संघर्षका कुनै पनि चिन्ह नहुनु, तर आक्रमणकारी भनिएको व्यक्तिको मृत्यु हुन पुगेबाट बल समानरूपमा प्रयोग भएको थियो भन्न नमिल्ने।

१०. रजिजत राईसमेत वि. नेपाल सरकार

ने.का.प.२०७०, अंक ५, निर्णय नं.१०१२

- घटनामा उपस्थित थिएनौं, अन्यत्र रहेका थियौं, भनी जिकिर लिएता पनि अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान व्यहोरालाई अदालतमा बयान गर्दा उल्लेख गरी बयान गरेबाट अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको बयान अन्य सम्बद्ध प्रमाणहरूबाट पुष्टि गरिरहेकोमा अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको बयान व्यहोरा अन्यथा प्रमाणित गर्न सकेको नदेखिएको अवस्थामा व्यहोरा पूर्ण रूपमा भूटा हो भन्ने कुरा विश्वसनीय नदेखिने ।
- ठोस आधार प्रमाणको अभावमा अदालतमा इन्कारी बयान गरेकै आधारमा वारदात घटाएको वेलामा घटनास्थलमा मौजूद नरही अन्यत्र थिएँ भनी लिएको जिकिर प्रमाणद्वारा पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको बयानलाई स्वेच्छाले गरेको बयान होइन रहेछ भन्नु तर्कसङ्गत नहुने ।
- वारदात घटाई सके पछि विवाहमा सामेल हुन गएको देखिएको र विवाह हुने दुलहीले प्रतिवादीहरूलाई देखेको भने पनि प्रतिवादीहरू एकै स्थानमा वसि रहनु पर्ने नभई आफू खुशी विवाहस्थल छोडी हिड्न सक्ने अवस्था भई केही समय कतै गई फर्की आउन सक्ने बाटोको दूरी रहेको देखिँदा विवाहमा पटक पटक देखभेट हुने हुँदा यति नै समयमा उपस्थित भएको भनी समय एकिन गर्न सक्ने स्थिति नहुने ।
- साक्षीले गरेको बकपत्रमा प्रतिवादीसँग भेट भएको छैन भनी लेखाई दिएको अवस्था समेतका प्रमाणहरूबाट वारदात मिति समयमा प्रतिवादीहरू दुलहीको विवाहमै रहे बसेका रहेछन्, घटनास्थलमा थिएनौं भन्ने जिकिर समर्थन हुन नसक्ने ।
- बयान कागज मुताबिकको ठाउँमा दर्जा पुगेको प्रहरीसमेत भै प्रतिवादीहरू समेत एवं खानतलासी गर्दा स्थानीय भलादमीहरू समेतको रोहबरमा बरामद भएको खुकुरी अपराधसँग सम्बन्धित देखिएकोले सम्बद्ध प्रमाण प्रमाण गाह्य नहुने भन्न नमिल्ने ।

- मुद्दाको अनुसन्धान तहकिकातको अवस्थामा प्रहरीबाट गैरकानूनी बल प्रयोग गरी स्वेच्छा विरुद्धको बयान प्रमाणित हुन आएमा त्यस्तो बयान प्रमाण ग्राह्य हुँदैन तर, त्यस्तो बयान स्वेच्छा विरुद्ध भएको भनी सरकार वादी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा १५(३) को व्यवस्था बमोजिम अदालतमा निवेदन दिई स्वेच्छा विरुद्धको बयान हो भनी प्रमाणित गराउन नसकेको स्थितिमा अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष भएको बयानलाई स्वेच्छा विपरीतको बयान भन्न मिल्दैन । त्यस्तो बयान प्रमाणमा लिन मिल्ने ।

११.नेपाल सरकार वि. मानबहादुर महत

ने.का.प.२०७०, अंक ५, निर्णय नं.९०१५

- आफूले आफ्नै आमामाथि गरेको जघन्य कर्तुतको सविस्तार उल्लेख गरेको हुँदा घटना हुँदाका अवस्थामा निजको मानसिक अवस्था सामान्य रहेको भनी सहज अनुमान गर्न सकिने ।
- वारदात हुनुभन्दा पहिलेको अवस्था वा घटनापछिका अवस्था नभई वारदात हुँदाको अवस्था दण्ड सजायको १ नं. प्रयोग हुने वा नहुने भन्ने कुराको निर्धारक हुन्छ । वारदातको अवस्थामा मानसिक सन्तुलन गुमेको थियो थिएन भन्ने मूल कुरा भएकाले यस किसिमका सजायमा छूटको दावी भएका मुद्दामा हेरिनु पर्ने घटना नै नबुझ्ने अवस्थामा मानसिक स्थिति रहेको भन्ने चित्रित हुन सकेको अवस्था छैन । सजायबाट उन्मुक्ति पाउने उद्देश्यले जिकिर लिएको हो वा वास्तविक रूपमा नै मानसिक रोगी हो भन्ने तथ्यको उजागर घटनाक्रममा प्रतिवादीले खेलेको कार्यको भूमिकामा निर्भर हुने ।
- अदालतमा आई बकपत्र गर्ने प्रतिवादीकी श्रीमतीले समेत घटना अघि परिवारसँग अन्य कुनै प्रकारको भैँभगडा हुँदैनथ्यो, परिवार राम्रोसँग नै बसेका थियौं भनी बकपत्र गरेको अवस्था भएको तथा प्रतिवादीले जाँच गराएको प्रेसक्रिप्सनमा "Mental illness psychosis" को विरामी रहेको भन्ने उल्लेख भएता पनि उक्त जाँच घटना भएको सात महिनापछाडि भएको अवस्था हुँदा घटना भएको अवस्थाको प्रतिवादीको मानसिक अवस्थालाई उक्त परीक्षण प्रतिवेदनले चित्रित गर्न नसक्ने ।

१२. बमबहादुर बस्नेतसमेत वि.नेपाल सरकार

ने.का.प.२०७०, अंक ६, निर्णय नं. ९०२२

- अपराधका सम्बन्धमा खडा भएका मुचुल्काहरूमा प्रामाणिक शक्ति हुन्छ। तिनमा व्यक्त तथ्यले अपराधको वस्तुस्थिति बताउँछन्। व्यक्तिले भूठो बोल्न सक्दछ तर वस्तुस्थितियुक्त तथ्यले कहिल्यै भूठो बोल्दैन।
- फोटो, भिडियो, अडियो, सिडी आदि डिजिटल सामाग्री लिखत हुन्। यिनको प्रामाणिक मूल्यलाई अस्वीकार गर्नु न्यायसङ्गत हुँदैन। तथ्यका प्रत्येक गवाह प्रमाण हुन्। मुद्दाका कुनै पक्षबाट फोटो, भिडियो, अडियो, सिडी आदि डिजिटल प्रति प्रमाणका रूपमा प्रस्तुत हुन्छन् र अर्को पक्षबाट तिनमा इन्कारी जनाइदैन भने लिखित प्रमाणका रूपमा यी ग्राह्य हुन्छन्। यस्ता प्रमाणका विषयमा विवाद उठेमा तिनको सत्यता परीक्षणको विषय बन्दछ। अन्यथा लिखत प्रमाणका आधुनिक स्वरूपलाई सतर्कता साथ ग्रहण गर्दै जानु पर्ने।
- जीवनप्रति जीजिविषा राख्ने युवतीले सहजै आत्महत्या गर्ने निर्णय लिन कुनै अपरिहार्य कारण हुनै पर्छ। आत्महत्या गर्न मानिसले तत्काल पनि निर्णय लिन सक्दछ। आत्महत्या गर्न एककासी मन परिवर्तन भई अटोट गरिन पनि सक्दछ। तर यसका पछाडि भर पर्दो कारण भने हुनै पर्ने।
- आत्महत्या गर्ने व्यक्तिले आफ्नो निर्णय बिना व्यवधान कार्यान्वयन होस् र त्यसमा आफूलाई सफलता मिलोस् भन्ने ध्येय राखेको हुन्छ। यसकारण उसले आफ्नो निर्णय कार्यान्वयन गर्न भर पर्दो र सुरक्षित स्थानको चयन गर्ने।
- दुई विपरीत खालका अभिव्यक्ति मिसिल सामेल रहेकोमा अदालतले स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि हुने कथनलाई प्रमाणमा लिनु पर्ने हुन्छ। अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको साबित्ती र अदालत समक्षको इन्कारीमध्ये कुनलाई प्रमाणमा (प्रकरण नं.५) ग्रहण गर्ने भन्ने सन्दर्भमा कुन कथन अन्य प्रमाणबाट समर्थित हुन्छ भन्ने कुरा नै अदालतले निष्कर्ष निकाल्ने आधार हो। अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष व्यक्त गरेका कुरा प्रमाण शून्य हुने होइनन्। न त प्रतिवादीहरूको अदालत समक्षको इन्कारी नै अकाट्य प्रमाण मानिने हो। अदालतसमक्ष इन्कारी गर्दा अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष के कुन कारण र कसरी साबित बनाइयो भन्ने कुराका हकमा व्यक्त गरेको कुरामा अदालतले ध्यान दिनुपर्ने।

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२) ले व्यवस्था गरेका भय, त्रास, प्रलोभन समेतका अवस्था देखिएमा अभियुक्तको अदालत बाहेक अन्यत्र व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण नलाग्ने हुन्छ। अभियुक्तले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष कुनै कुरा व्यक्त गर्दाको अवस्थाको सचेतता, यातना, धम्की र प्रलोभन दिएको थिएन भन्ने प्रत्याभूति प्रमाणित गर्नु पर्दछ। तर, यी अवस्थाको जिकिर र आधार भने मिसिलबाट देखिनु पर्ने।
- मुद्दाको एक पक्ष सरकारको प्रतिनिधि अनुसन्धान अधिकारीले आफ्नो विपक्षलाई कब्जामा राखी व्यक्त गराईएका अभिव्यक्तिलाई अदालतले सहजै विश्वास गरी प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न नहुने भन्ने नै प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२) को आशय भएकाले उक्त दफाको परिपालनकै सन्दर्भमा म्याद थपका लागि अदालतमा पेश गरिँदा अभियुक्तलाई सशरीर न्यायाधीश समक्ष उपस्थित गराउनु पर्ने, त्यस बेलासम्म खडा भएका लिखतमा अदालतले छाप लगाई दिने र अभियुक्तसँग सोधपुछ गर्दा आवश्यकता महसुस गरिएमा तत्कालै घाँ जाँच वा स्वास्थ्य परीक्षण गराउन अस्पताल पठाइने कार्यविधि सुनिश्चित् छ। अदालत बाहेक अन्यत्र अभियुक्तले व्यक्त गरेका कुरा प्रमाणमा ग्रहण गर्दा सतर्कता अपनाउनु पर्ने।
- अन्य स्वतन्त्र प्रमाणले पुष्टि गरेको अवस्था र अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको आफ्नो कथन ईच्छा विरुद्धको हो भनी लिएको जिकिरलाई विश्वास गर्न सकिने आधार नदेखाइएको अवस्थामा सो कथन प्रमाण शून्य हुन्छ भन्न नसकिने।
- निःसन्देह फौजदारी मुद्दामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ ले प्रमाणको भार वादीमा रहने कुरा हो। प्रतिवादीहरूलाई आफू विरुद्धको कारवाहीमा चुपचाप बस्ने हक अवश्य छ। तर, चुप नबसी आफ्नो सफाइमा तथ्य व्यक्त गर्ने व्यक्तिका दायित्व पनि सोही प्रमाण ऐनको दफा २७(१) द्वारा अभिनिश्चित् छन्। अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्षको कथनलाई इन्कार गरिएको अवस्थामा त्यसका आधार र कारण पनि व्यक्त गर्नु पर्दैन भन्ने प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ को मनसाय होइन।
- साक्षीको योग्यता अदालतबाट निजलाई सोधिएको प्रश्न बुझ्न सक्ने र सोको युक्तियुक्त जवाफ दिन सक्ने हुनु पर्दछ। यस कानूनी व्यवस्थाको प्रयोजनार्थ आफूबाट के कुरा जान्न खोजिएको हो सो बुझ्न सक्ने हुनुको साथै निजले सो सोधिएको प्रश्नलाई समुचित ढङ्गले सम्बोधन गरेको छ भन्ने न्यायाधीशलाई लागेमा त्यस्तो साक्षीको बकपत्रलाई प्रमाणमा लिन हुन्छ। योग्य साक्षी हुन कुनै

उमेरको छेकवार प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३८ ले लगाएको छैन। कम उमेरका नाबालिगसमेत निजलाई गरिएको प्रश्नले के मागेको छ, बुझ्न सक्ने हुनु र त्यस प्रश्नको जिज्ञासालाई समुचित रूपमा समाधान गर्नसक्ने क्षमता हुनु नै योग्य साक्षी हुन पर्याप्त हुने।

- उत्तर सकारात्मक वा नकारात्मक जे जस्तो होस् त्यसले प्रश्नका माध्यमबाट अदालतले जान्न चाहेको तथ्य नाबालिग समेतबाट सहज रूपमा प्रकट हुनु नै त्यस उत्तरको युक्ति युक्तताको परिचय हो। कुनै नाबालिकाको कथन प्रमाणमा लिने वान लिने भन्ने सन्दर्भमा एकिन गर्नु पर्दा निजलाई सोधिएका सम्पूर्ण प्रश्नहरू र तिनको उत्तरको अध्ययन गरिनु पर्ने।
- कुनै पनि प्रमाणले पुष्टि नगर्ने विशेषज्ञको राय विचार योग्य हुँदैन। विशेषज्ञको राय अदालतको सन्तुष्टिका लागि हो। मिसिल संलग्न प्रत्यक्षदर्शीको कथन, लासका फोटोहरू, घटनास्थल मुचुल्का तथा स्वयम् प्रतिवादीहरूको कथन समेतका प्रमाणले सिधै इन्कार गर्ने भीषेरा परीक्षण प्रतिवेदनबाट अदालत भ्रमित हुनु पर्ने अवस्था नहुने।
- आत्महत्या गर्नकै लागि विषादि सेवन गर्ने व्यक्तिले भुण्डिनु पर्ने आवश्यकता नपर्ने।
- कुनै पनि कुराको परीक्षण गर्न एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पठाउँदा सो परीक्षण गर्न के कसरी पठाइयो, परीक्षण विधि के कस्तो रह्यो र लासका भीषेरा नमूनासमेत सुरक्षित राख्न तथा यो नमूना परिवर्तन नहुने व्यवस्था गर्न के कस्ता प्रक्रिया अपनाइयो भन्ने समेतका आधार खुलाईएको देखिनु पर्ने।
- कुनै पनि राय निरापद हुन सक्तैन। बिना आधारको राय अदालतको विचार वस्तु बन्दैन। प्रस्तुत विवादमा मृतकको भीषेरा परीक्षणका विषयमा यस्ता कुनै कुरा खुलाइएको नपाउँदा विशेषज्ञ भनिएको व्यक्तिको फगत रायमा न्याय कर्ता रुमलिन आवश्यक नहुने।
- मृतकको शरीरमा हात हाल्ने व्यक्तिलाई ज्यान सम्बन्धीको १७ नं. आकर्षित नहुने।
- घरपरिवार समेतका सबैजना मिली जेठानीलाई दिएको यातना एवं कुटपीटसमेतको कर्तुत आफ्नै आँखाले देखे भोगेकी बुहारीले घरपरिवारको डर,

सामाजिक परिवेश र पतिको आदेश समेतका कारणले कुनै प्रतिक्रिया नजनाउनुलाई मत सल्लाहमा पसेको भनी प्रतिवादीलाई दोषी ठहर गर्न नमिल्ने ।

- हत्या गर्ने मत सल्लाहमा पस्नु र प्रतिक्रियान जनाउनु विल्कूल अलग कार्य हुन् । मार्ने योजनामा सहमति जनाउनु वा सो योजनाको पूर्व जानकारी राख्नु मत सल्लाहमा पसेको मान्ने आधार हुन सक्दछन् । तर, आफू बाहेक अरूले गरेको मत सल्लाहअनुसारको कार्यको दर्शक हुनु नै आरोपित कसूर गरेको प्रमाण हुन नसक्ने ।

१३. कमल कामी वि. नेपाल सरकार

ने.का.प.२०७०, अंक ६, निर्णय नं. ९०२६

- पहिला सामान्य विवाद भए पनि सोही विवादलाई जरिया बनाई समयको अन्तरालपछि योजनाका साथ बाटोमा लुकी छिपी बसी आक्रमण गरिएको छ । विवाद भएको ठाउँबाट आफ्नो घर गई रिस इवी साधने मनस्थितिका साथ आई घटना घटाएको स्थिति हुँदा तत्कालको आवेगमा घटना हुन पुगेको भन्ने देखिँदैन । विवाद भएको तात्कालीक समयमा घटना भएको छैन । विवाद सिर्जना भएको समय र वारदातको समयको अन्तराल लामो भएको अवस्थामा क्षणिक क्षति हुने वा आत्म नियन्त्रण गूमन जाने स्थिति हुँदैन । आत्म नियन्त्रण गुमेको समयमा नै घटनाले पूर्णता पाइसकेको अवस्थामा केही विचार नै गर्न पाएको नहुने ।
- ज्यान सम्बन्धी महलको १४ नं.मा “उसै मौकामा उठेको रिस थाम्न नसकेको” भन्ने शब्दावलीले समयको तत्वलाई इङ्गित गर्दछ । बिहान १० बजे उठेको रिसको परिणति अपराह्न ४ बजे हुने क्रियालाई ज्यान सम्बन्धीको १४ नं.ले सम्बोधन गरेको मान्न नमिल्ने ।
- समयको अन्तरालमा रिस शिथिल हुने, अपराध गर्न नहुने कुरामा सचेतता बढ्ने स्थिति हुन्छ । रिस उठेको तत्काल गरिने कार्यमा व्यक्तिले सोचन नभ्याउने, कुनै योजना बनाउन नभ्याउने स्थिति महसूस गरी यस्तो अवस्थामा हुने ज्यान सम्बन्धी अपराधको सजायमा १० वर्ष मात्र कैदको सहुलियतपूर्ण व्यवस्था गरेकाले ज्यान सम्बन्धी १४ नं.को प्रयोग गर्नु पर्दा न्यायकर्ताले थाम्न नसकिने प्रकृतिको रिस उठेको समय र कसूर सम्पन्न भएको समयको अन्तरालको पक्षमा विचार गर्नुपर्ने ।

- पीडितको कारणबाट उत्पन्न हुने आवेशको अवस्था त्यो हदसम्मको हुनुपर्ने मानिन्छ, जुन अवस्थामा सामान्य सुभ्रवुभ्र भएको मानिस (Reasonable Person) समेत उत्तेजित हुन्छ र आफ्नो उत्तेजित अवस्थालाई नियन्त्रण गर्न सकिरहेको हुँदैन । यस्तो उत्तेजना पीडितको क्रियाकलापबाट अचानक (Sudden) उत्पन्न भई त्यसको आवेशले क्षणिक रूपमा (Temporarily) आत्म नियन्त्रण गुमाएको हुनुपर्ने ।
- आत्म नियन्त्रण गुमाउने अवस्था थियो थिएन भन्ने कुरा गणितीय हिसाबमा आकलन गर्न नसकिए पनि यो कुनै घटना, परिस्थिति तथा मानवीय संवेदनशीलता जस्ता कुरामा भर पर्ने हुन्छ । यस्तो आवेशको अवस्था हुन आफैँले केही कुरा गरी पीडितबाट आफूलाई उत्तेजित पार्ने कार्य (Self – induce Provocation) गरेको भन्न नहुनुका साथै पीडितको क्रियाकलापबाट उत्तेजित भए पनि त्यो उत्तेजना शान्त भएको (Cooling of Blood) अवस्थाले पनि आवेशको स्थितिलाई वर्जित गर्ने ।

१४.पुष्पबहादुर कार्की वि. नेपाल सरकार

ने.का.प.२०७०, अंक ७, निर्णय नं. ९०३६

- उत्तेजनामा आई चोटमाथि चोट छाडिएको प्रमाणबाट पुष्टि भएको वारदातलाई ज्यान सम्बन्धी महलको ५ नं. मा वर्णित अन्तर्वस्तुको अभावमा भवितव्यको वारदात भन्न नमिल्ने ।
- घटित वारदातको प्रकृति, “ज्यान मार्नाको मनसाय रहेनछ, ज्यान लिनुपर्ने सम्मको इवी पनि रहेनछ, लुकी चोरीकन हानेको पनि रहेनछ, उसै मौकामा उठेको कुनै कुरामा रिस थाम्न नसकी जोखिमी हतियारले हानेको वा विष खुवाएकोमा बाहेक साधारण लाठा, डुङ्गा, लात मुक्का इत्यादिले हान्दा सोही चोट पीरले ऐनका म्यादाभित्र ज्यान मरेमा” मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. ले वर्णित गरेको अपराधको प्रकृतिभित्र पर्न आउने ।
- एक पक्षले अर्को पक्षको कुनै खास व्यक्तिलाई मार्ने गरी पूर्व रिसइवीका साथ योजना नबनाएको वारदातलाई ज्यानसम्बन्धीको १३ नं. द्वारा परिभाषित गरिएको नियतवश वा मनसायपूर्वक गरिएको हत्याको संज्ञा दिन मिल्ने नभई ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. अन्तर्गतको वारदात स्पष्ट हुने ।

- एक पक्षले अर्को पक्षलाई मार्ने गरी पूर्व रिसइवीका साथ योजना बनाएको र सोही अनुरूप कार्य नगरेको, मार्नु पर्नेसम्मको मनसायको पूर्णतया अभाव रहेको रपूर्व योजना र तयारीबमोजिम घटना घटेको नभै दुई पक्ष बीच तत्काल मृतकको घर जाने विषयमा कुरा नमिलेको कारणबाट उठेको द्विपक्षीय विवादले कुटपीटको घटना भएकाले पूर्व रिसइवीको अभावमा आरोपित ज्यानसम्बन्धीको १३ (३) नं. को कसूरदार मान्नु कानून र न्यायसङ्गत हुन नसक्ने ।

१५. नेपाल सरकार वि. सुकराम श्रेष्ठसमेत

ने.का.प.२०७० अंक ८ निर्णय नं. १०४५

- उसै मौकामा उठेको रिस थाम्न नसक्ने अवस्थाको समय क्षणिक हुँदा लामो समयसम्म रहँदैन । रिस उठने घटना वारदात भएपछि लामो अन्तरालपछि भएको अवस्थालाई यसले समेट्दैन । एकै क्षणमा एक वा बढी मानिसलाई आवेश वा थाम्न नसक्ने रिस उठन सक्छ वा सक्दैन भन्ने कुरा आवेश उत्पन्न गर्ने कारणमा निर्भर गर्ने गर्दछ । कुनै व्यक्ति विशेषलाई उसको आत्म सम्मानमा चोट पुग्ने वा गम्भीर सम्बेदनशील विषय लिई बेइज्जत गर्ने कार्य गरेमा त्यही व्यक्ति विशेषलाई क्षणिक आवेश वा तत्काल थाम्न नसक्ने रिस उठन सक्छ र अरू छेउछाउमा रहने सुन्नेलाई रिस उठे पनि थाम्न नसक्ने रिस भने उठेको नै हुन्छ भन्न नसकिने ।

१६.ज्ञान बहादुर भट्टराई वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०७०, अंक १०, नि.नं. १०६६

- एउटा अपराध गर्ने उद्देश्यले गरिएको आपराधिक कार्यबाट अर्को आपराधिक कार्य हुन गएमा पछिल्लो आपराधिक कार्य गर्ने मनसाय नभएको भन्ने आधारमा प्रतिवादीले कसूरबाट उन्मुक्ति पाउन सक्दैन, सरेको मनसाय (Transferred malice) को सिद्धान्त अन्तर्गत कसूरदार कायम हुने ।

१७. सुवास अधिकारी.वि. नेपाल सरकार

ने.का. प. २०७१, अंक ३, नि नं. ११३८

- मृतकको मृत्यु अमुक कसैको चोटबाट भएको भन्न सकिने अवस्था नभए पनि कुनै खास व्यक्ति वा चोटकै कारणले नै मरेको देखाउन पर्छ भन्न पनि मौजुदा अवस्थामा सम्भव नहुने । एकभन्दा बढी व्यक्तिको र एकभन्दा धेरै कारणले मारिने अवस्था रहने ।

- वारदातको अवस्थासम्म पुऱ्याउने कुरामा प्रतिवादीहरूको सहभागिता देखिएको र सो लगायतका कारणले वारदात घट्टन गएको हुँदा निजहरूलाई दायित्व विहीन मान्न नसकिने । अन्यथा कसूरको कार्य गर्नलाई भीडको संलग्नता निम्त्याउने र त्यसैको आडमा अपराधिक दायित्व विहीन हुने कुराको तर्जुमा गर्ने अवस्था आउँछ । त्यसो गर्नु भनेको प्रकारान्तरमा दण्डहीनता सिर्जना गर्ने हुने ।
- सुरु देखिको सबै श्रृङ्खलामा प्रतिवादीहरूको सरोकार र संलग्नता भएपछि अन्तिम अवस्थाको भिडको समेत संलग्नताले प्रतिवादीहरूले आफ्नो असंलग्नता र निर्दोषिताको जिकिर लिन सक्ने अवस्था रहेन ।

१८. नेपाल सरकार वि. रामईश्वर राय यादवसमेत

ने. का. प. २०७१, अंक ९, नि नं ९२४३

- अनुसन्धान तहकिकातको सिलसिलामा कागज गराइएका व्यक्तिहरू जबसम्म अदालतमा आई आफूले बोलेका कुराहरू खम्बिर हुने गरी बकपत्र गर्दैनन्, उक्त प्रमाणहरूलाई ग्राह्य भन्न नसकिने ।
- कुनै पनि हत्याको अपराधिक कार्य प्रमाणित हुनको लागि सो कार्य दुषित मनसाय (Mens Rea) राखी पूर्व योजना बनाई कार्य (Actus Reus) गरिएको हुनुपर्दछ । सो कार्यको परिणामको पूर्व जानकारी (Foresightness of consequence) र परिणाम घटाउने इच्छा (Desire of consequence) समेत भएको हुनु पर्दछ । कर्तव्य ज्यान मुद्दामा प्रतिवादीहरूद्वारा गरिएको कार्यमा ती चार तत्त्वहरू रहेका थिए भन्ने कुरा वादी पक्षले नै ती कुरा स्थापित भएको प्रमाणित गर्नु पर्ने ।

जबरजस्ती करणी

१. अर्जुनबहादुर पाण्डे विरुद्ध श्री ५ को सरकार

ने.का.प.२०६५, अंक १, निर्णय नं.७९२३ पृ.११०

- घटनाका सम्बन्धमा घटनावाट पीडित व्यक्तिले व्यक्त गरेको कुरा तथा घटना भएको थाहा पाउने व्यक्तिले घटनाको तत्काल पछि व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(क) र (ख) बमोजिम अदालतले प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्नु पर्ने ।
- जबरजस्ती करणी मुद्दामा सामान्यतया प्रत्यक्षदर्शी साक्षीको उपस्थिति नहुने हुँदा पीडित नै घटनाको आधारभूत गवाह हो । निजले अनुसन्धान अधिकारी तथा अदालत समक्ष व्यक्त गरेको कुरालाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० (क) (ख) बमोजिम प्रत्यक्ष र निर्णायक प्रमाणको रूपमा लिनु पर्ने ।
- प्रतिवादीले आफ्नो लिङ्ग पीडितको योनीमा दुई तीन पटक भित्र बाहिर गराई निजको योनीवाट रगत आएको हुँदा लिङ्ग बाहिर निकाली बाहिर जमीनमा बिर्य स्खलन गरेको भनी बयान गरेको र सो बयानलाई अदालतमा समेत इन्कार नगरेको हुँदा प्रस्तुत वारदातमा पीडितको योनीमा प्रतिवादीको बिर्य वा दाग नभेटिनुलाई स्वाभाविक र यथार्थ परक नै मान्नु पर्ने ।
- प्रतिवादीको लिङ्गको पूर्ण प्रवेश (Complete penetratoion) र वीर्य योनीमा स्खलन (Emission of semen) नभएको अवस्थामा यसैलाई आधार बनाएर यसैको अभावमा प्रतिवादीले पीडित उपर करणी नगरेको र करणीको उद्योग मात्र गरेको भनी ठहर गर्नु न्याय संगत नदेखिने ।
- जबरजस्ती करणी हुनको निम्ति स्त्रीको योनी भित्र पुरुष जनेन्द्रीय पूर्ण रूपमा प्रवेश भएकै हुनु पर्ने, स्त्रीको कन्याजाली (Hymen) च्यातिएको वा फाटेकै हुनु पर्ने वा पुरुष बिर्य योनीमा स्खलन भई योनीको वरीपरी बिर्य वा सो को दाग लागेकै हुनुपर्ने अनिवार्यता समेत नरहेको अवस्थामा वीर्य स्खलन सहित वा रहीत योनीको बाह्य भाग भित्र आंशिक लिङ्ग प्रवेश गराउनु मात्र पनि कानूनी प्रयोजनको निम्ति जबरजस्ती करणीको कसूर हुन पर्याप्त हुने ।

२. सुक बहादुर कुमाल विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प.२०६५, अंक ५, निर्णय नं.७९६८ पृ.६२१

- उमेर नपुगेकी अवोध बालिका उपर प्रतिवादीवाट भएको यौन सम्बन्धी आक्रमण (sexual Assault) निर्दयी र लज्जित प्रकारको कार्य मनसाय पूर्वक (Meausrea) र पूर्ण अपराधजन्य मनसायवाट बालिका उपर गरिएको कार्य अशिष्ट आक्रमण (Indecent Assault) मुलुकी ऐन जवरजस्ती करणीको महलको १ बमोजिम Sexual offence भित्र पर्ने ।
- प्रतिवादीको मानसिक असन्तुलन भए रहेको अवस्था समेत नदेखिएको, अदालत समक्ष निजले डर त्रास र कुटपिट गरी सावित रहेको भनी जिकिर लिएता पनि सो कुराको पुष्टी गर्न नसकेको, आफ्नो Sexual desired लाई पुरा गर्न बालिकाको Hymen संग लिङ्ग पुऱ्याएको वा योनीको वरीपरी घर्षण गरेको भन्ने देखिएको, बालिकाको कटु र प्रतिवादीको शरीरिक परीक्षणवाट विर्य स्वलन भएको देखिएको अवस्थामा जवरजस्ती करणीको १ नं अनुसार जवरजस्ती करणीको वारदात कायम हुन पर्याप्त हुने ।
- प्रतिवादीले प्रहरी समक्ष गरेको बयानलाई जाहेरवाला पीडितको आमा, स्वयं पीडित बालिकाले गरेको वकपत्र र चिकित्सकले दिएको रायवाट अपराधको पुष्टी भएको अवस्थामा जवरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसूरमा ऐ. ३ नं. को देहाय १ नं. बमोजिम कैद वर्ष १२ र ऐ. महलको १० नं. ले प्रतिवादीको आधा अंश समेत पीडितले पाउने ।

३. नेपाल सरकार विरुद्ध राजेश क्षेत्री

ने.का.प.२०६५, अंक ६, निर्णय नं.७९८३ पृ.७८५

- बालिकाको मुख, टाउको लगायत शरीरका विभिन्न भागमा लिङ्गको घर्षण गराई पिसाब समेत फेरि दिएको भन्ने आधारमा मात्र पीडित बालिकालाई जवरजस्ती करणी गरेको भन्ने स्थापित नहुने । पीडित बालिका उपर उल्लेखित यौन दुर्व्यवहार गर्दा बालिका रुँदै चिच्याउँदै कोठा बाहिर निस्की आमा भएतर्फ गएकीले प्रतिवादीले जवरजस्ती करणी गर्न नपाएको र जवरजस्ती करणीको अपराधको उद्योगसम्म

गरेको देखिँदा उद्योगमा सजाय गर्ने ठहर्‍याएको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला अन्यथा नदेखिएकोले सो फैसला सदर हुने ।

- मुद्दाको अनुसन्धान तहकिकातको कारवाही जवरजस्ती करणीको उद्योग तर्फ केन्द्रीत भइ अप्राकृतिक मैथुनतर्फ अनुसन्धान तहकिकातको कारवाही भएको देखिएन । तसर्थ अप्राकृतिक मैथुनको वारदात स्थापित हुने कुनै सबूद प्रमाण संकलन भएको देखिन नआउँदा अप्राकृतिक मैथुन तर्फको कसूर स्थापित हुने अनुसन्धान तहकिकातको अभावमा सो कसूर कायम गरी प्रतिवादीलाई सजाय गर्न नमिले ।

४. नेपाल सरकार विरुद्ध वीरबहादुर टमटा

ने.का.प. २०६६, अंक ४, निर्णय नं. ८१२७, पृ. ६३२

- अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको वयान पीडितको मौकाको कागज, जाहेरी दर्खास्त, चिकित्सकहरूको प्रतिवेदन, घटनास्थल मुचुल्का जस्ता मिसिल संलग्न स्वतन्त्र प्रमाणहरूबाट पुष्टि भइरहेको र ती प्रमाणहरू अन्यथा हुन् भनी प्रतिवादीले खण्डन हुने गरी पुष्टि गर्न नसकेको समेतको आधार प्रमाणबाट प्रतिवादीले १४ वर्ष मुनिको पीडित बालिकालाई करणी गरेको ठहर्ने ।
- करणी गरेको तथ्य शंकाहीन तवरबाट पुष्टि नभएको भनी फौजदारी न्यायको शंकाको सुविधा प्रतिवादीले पाउँछ भन्ने सिद्धान्तको गलत व्याख्या एवं प्रयोग गरी आरोपित कसूरबाट सफाइ दिन नमिले ।

५. नेपाल सरकार विरुद्ध टेकबहादुर क्षेत्री

ने.का.प. २०६६, अंक ५, निर्णय नं. ८१४२, पृ. ७४३

- करणी गर्ने इच्छा वा मनसायले पूर्णता प्राप्त गरेको क्रियालाई अपराधले पूर्णता पाएको अवस्था अर्थात् Commission of the Crime का रूपमा लिनु पर्ने ।
- जवरजस्ती करणीका लागि सम्पूर्ण प्रयास गरेको, त्यसमा कहीं कतैबाट हस्तक्षेप समेत नभएको तर बालिकाको उमेर अत्यन्त कम भएकै कारणले मात्र योनी भित्र लिङ्ग प्रवेश नगरेको अवस्थालाई अपराधको गम्भीरता घटाउने आधार बनाउनु नमिले ।

- बालिकाको उमेर अत्यन्त कम भएकै कारणले गर्दा बालिकाको योनी भित्र निजको लिङ्ग प्रवेश नगरेकै आधारमा निजको क्रियालाई जवरजस्ती करणीको उद्योगका रूपमा मात्र सीमित गराउन नमिल्ने ।

६. त्रिरत्न चित्रकार विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प.२०६६, अंक ५, निर्णय नं. ८१४८

- आफ्नो नियन्त्रणमा राखिएकी एक नावालक महिलाको Paedophile बाट वारम्बार यौन शोषण भएको अदालतको जानकारीमा आएको संभवत यो पहिलो मुद्दा होला । यस मुद्दामा पीडित उपर आशय करणी, जवरजस्ती करणी र अप्राकृतिक मैथुन समेतको अपराध वारम्बार भएको प्रमाणित भएको छ । यस अपराधलाई Custodial Rape भने पनि हुन्छ । यस्तो अपराधमा जिल्ला अदालतले गरेको कैद सजायमा पुनरावेदन अदालतले हस्तक्षेप गर्न नहुने ।
- अपराधको गाम्भीर्यता पीडितलाई पुगेको हानी, अपराधको पटक, पीडितको अवस्था अभियुक्तको अपराधको चरम सीमा, मात्रा, अपराध गरेको तरिका आदिलाई विचार गरेर सजाय तोक्न विधायिकाले न्यूनतम ७ वर्ष र अधिकतम १० वर्षको तजविजी सजायको व्यवस्था गरेको मान्नुपर्ने ।
- गम्भीर अपराधमा जिल्ला अदालतले ठेकेको कैदमा हस्तक्षेप गरी कुनै आधार कारण नदिई सजाय घटाउने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलालाई गम्भीरताका साथ लिई अव भविष्यमा सबै पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतका माननीय न्यायाधीशहरूले सजाय गर्दा अपराधको गाम्भीर्यता र अपराधबाट पीडितलाई पर्न गएको क्षति पीडालाई बुझी अपराध माफिकको सजाय तोक्नु पर्ने ।
- जवरजस्ती करणीको अपराधबाट पीडित भएका कारण पीडितलाई पारिवारिक, मानवीय, मनोवैज्ञानिक, शारीरिक, चारित्रिक, पेशशागत, बौद्धिक, सामाजिक, आर्थिक लगायत जीवनका विभिन्न पक्षमा परेको दूरगामी असरलाई ध्यानमा राखी क्षतिपूर्ति स्वरूप प्राप्त हुने सम्पत्ति भएकाले यस्तोमा पीडितलाई दण्ड सजायको महलको व्यवस्था लागू नहुने ।

७. नेपाल सरकार विरुद्ध नारायणबहादुर राउत

ने.का.प. २०६६, अंक ६, निर्णय नं. ८१७९, पृ. १०३८

- जबरजस्ती करणी मुद्दामा करणी स्थापित गर्ने विषयमा पीडित तथा अन्य व्यक्तिको बनाइ महत्वपूर्ण रहदाँ रहँदै पनि अकाट्य भने हुँदैन। जबरजस्ती करणीका सम्बन्धमा पीडित तथा अन्य व्यक्तिहरूले व्यक्त गरेको कुरालाई पीडित तथा पीडकको शारीरिक परीक्षण लगायतका अन्य प्रमाणले पुष्टि गरेको अवस्थामा प्रमाणमा लिनु पर्ने।
- पहिला अनुसन्धान अधिकारी समक्ष जबरजस्ती करणी भएको हो भनी कागज गरि दिएको र सो कुरा प्रतिवादीको वयान लगायतका अन्य प्रमाणबाट पुष्टि भई रहेको अवस्थामा पछि अदालतमा आएर जबरजस्ती करणी भएको होइन भनी पीडित तथा अन्य व्यक्तिले वकपत्र गरेको आधारमा मात्र प्रतिवादीको स्वीकारोक्ति तथा चिकित्सकीय प्रतिवेदन (Medical Report) को प्रतिकूल हुने गरी जबरजस्ती करणी भएको होइन भन्ने निष्कर्षमा पुग्न नसकिने।
- अन्य प्रमाणबाट कसूर गरेको भन्ने पुष्टि भई रहेको अवस्थामा केवल पीडित तथा अनुसन्धान अधिकारी समक्ष कागज गर्ने व्यक्तिहरूले पहिला आफूले भनेको बनाइको विपरीत हुनेगरी गरेको वकपत्रको आधारमा मात्र प्रतिवादीलाई सफाई दिँदै जाने हो भने पीडित तथा अन्य व्यक्ति उपर अनुचित प्रभाव पार्न सक्ने र अपराधीहरूले कहिल्यै पनि सजाय पाउने अवस्था नआई दण्डहीनताको स्थिति सिर्जना भई अन्ततः समाज नै अराजकता तर्फ जाने।

८. नेपाल सरकार विरुद्ध मुवारक मिर मुसलमान

ने.का.प., २०६७, अंक ९, निर्णय नं. ८४६६, पृ. १५८८

- जबरजस्ती करणीको अपराध सामान्य प्रकृतिको अन्य अपराध जस्तो होइन। सामान्यतया: अन्य अपराधमा पीडकले गर्ने अपराधिक कार्य (Criminal Act) बाट एक वा अर्को प्रकार र परिमाणको प्रतिफल (Return) प्राप्त हुन्छ। त्यो प्रतिफल आर्थिक लाभ होस, इवी साधन होस अथवा मनोवैज्ञानिक संतुष्टि (Psychological Satisfaction) नै किन नहोस् एक वा अर्को प्रकारको प्रतिफलका लागि मानिसले अपराध गर्दछ। त्यसैले अपराधबाट हुने लाभ वा प्रतिफलको आधारमा अन्य अपराधहरूको स्वरूप र गम्भीरता निर्धारण हुन्छ। जबरजस्ती करणीको अपराध भिन्न प्रकृतिको विशेष र गम्भीर अपराध हो। यसको स्वरूप र गम्भीरताको मापन

दुई प्रकारले हुन्छ। पहिलो मापदण्ड हो पीडितलाई हुने क्षति र दोस्रो हो पीडकलाई प्राप्त हुने प्रतिफल।

- जबरजस्ती करणीको अपराधमा पीडितको शारीरिक, मानसिक र मनोवैज्ञानिक जुन क्षति हुन्छ, त्यो अपूरणीय हुन्छ। यसबाट पीडितको स्वतन्त्र मानवीय अस्तित्व, मान, सम्मान र उसको व्यक्तिगत एवम् सामाजिक प्रतिष्ठा, मान-मर्यादा र मानवीय अस्मिता लुटिएको हुन्छ। उसको स्वतन्त्र अस्तित्व नै खण्डित भएको हुन्छ। त्यसैले पीडितको क्षतिको आधारलाई जबरजस्ती करणीको अपराध प्रमाणित गर्ने सन्दर्भमा पहिलो मापकको रूपमा अदालतले ग्रहण गर्नु पर्ने।
- एउटी सात वर्षीया नाबालिका सँगको घृणित आपराधिक कार्यको सन्दर्भमा अरु कार्यहरू गरी सकेको अवस्थामा पीडितको योनीमा पीडकको लिङ्ग प्रवेश आँशिक वा पूर्ण जे जस्तो अवस्थाको भए पनि जबरजस्ती करणीको कसूर प्रमाणित हुन त्यति नै पर्याप्त हुन्छ। उद्योग भनेको जबरजस्ती करणीको प्रयास गर्नुसम्म हो। जबरजस्ती करणी गर्ने कामको प्रारम्भ गरी सकेपछि उद्योगको अवस्था रहँदैन। त्यो काम जुन चरणसम्म गरेको भएपनि कामको उद्योग नभै कामै गरेको ठहरिने।

९.नेपाल सरकार विरुद्ध पवनकुमार यादव समेत

ने.का.प.२०६७, अंक ११, निर्णय न. ८४९४

- बालबालिका सम्बन्धी ऐनको परिभाषाभित्र पर्ने दुवै पक्ष बालक भएको अवस्थामा घटित जबरजस्ती करणीको अपराधमा Rapist बालकको अधिकार मात्र हेर्ने हो भने Victim पीडित बालिकाको हकको संरक्षण हुन सक्ने अवस्था नदेखिँदा यस प्रकारको अपराधमा पीडितका विरुद्ध तर्क गर्दै जाने हो भने बालकहरूका हकमा जबरजस्ती करणीको अपराधले समाजमा विकृति र विसंगति ल्याउन सक्ने।
- जबरजस्ती करणीको अपराधमा पीडक कसूरदारबाट पीडित जुनसुकै वयष्क महिलाले पाउने कानून बमोजिमको क्षतिपूर्ति वच्चा महिला अर्थात् बालिकाले पाउँदैन भनी तर्क गरी व्याख्या गर्दै जाने हो भने समाजमा दण्डहीनतालाई प्रोत्साहन मिल्न जाने।
- बालबालिका सम्बन्धी ऐनको व्यवस्थाले नाबालक कसूरदारलाई सजायमा केही छूट दिएकै आधारमा जबरजस्ती करणीको अपराधमा पीडित हुने बालिकाले पाउने

मनासिव क्षतिपूर्तिको हकमा समेत छूट पाउने भनी सो कानूनी व्यवस्थाको संकुचित अर्थ गर्दा बालबालिकाको अधिकारमा संकुचन आउने अवस्था देखिने ।

- जवरजस्ती करणीको अपराधमा सजायको वर्गीकरण पीडित बालिकाको उमेरको आधारमा गरिएको र यस्तो अपराधमा संलग्न Rapist बालक प्रमाणित भए बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा ११ मा अपराधिक दायित्व व्यहोर्नु पर्ने कुरा उल्लेख भएको आधारमा पीडितले पाउने क्षतिपूर्ति समेत सोही सजाय भित्र पर्ने भनी कानूनले स्पष्ट नगरेको कुरालाई स्वाभाविक रूपमा अर्थबोध नगरी बलपूर्वक व्याख्या गर्नु सान्दर्भिक नहुने ।
- सजाय सम्बन्धी कुरा र आर्थिक क्षतिपूर्तिको विषय भिन्ना भिन्नै प्रकृति र अवस्था भएकाले यसलाई एउटै दृष्टिकोणले हेर्न नमिल्ने ।

१०.नेपाल सरकार विरुद्ध नारायण पौडेल खत्री

ने.का.प.२०६८, अंक २, निर्णय नं. ८५६४, पृ. ३१६

- अपराधको सूचना दर्ता गर्ने कुरा समाजमा रहेको चेतनाको स्तर, आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक भेदभावबाट ग्रसित अवस्था, भौगोलिक स्थिति, परिवारको इज्जत र प्रतिष्ठा, सामाजिक दृष्टिकोण, पृष्ठभूमि, कुसंस्कार, द्विविधाजनक मनोविज्ञान र अपराधको प्रकृति जस्ता विभिन्न कारक तत्वहरूले निर्धारण गर्ने कुरालाई पनि सहज रूपमा मननु गर्नुपर्ने ।
- सामाजिक परिवेश, पारिवारिक अवस्था, पीडितको चेतनास्तर, भौगोलिक विकटता, डरत्रास, द्विविधा जनक मनोविज्ञान जस्ता कारण छेकवार हुन सक्ने सम्भाव्यतालाई मननु गरी घटना घटेको ३५ दिनभित्र नालेस दिनसक्ने प्रावधान गर्नुको पछाडि उपरोक्त अवस्था समेतको मननु गरी व्यवस्थित गरिएको हुनु पर्दछ । उल्लिखित विभिन्न कारक तत्वहरूले जाहेरी दिन केही दिन वा समय ढिलो हुन सक्ने कुरालाई नजरअन्दाज गर्न कदापि मिल्दैन । तसर्थ जवरजस्ती करणीको वारदात घटेको विषयमा जाहेरी दिन ३५ दिनको समय दिने गरी भएको प्रस्तुत कानूनी व्यवस्थाले पनि विविध कारण हुन सक्ने यथार्थतालाई आत्मसात गरेको पाइन्छ । यस कारण मौकामा तत्काल जाहेरी नदिनुलाई मात्र आधार मानी अपराधबाट उन्मुक्ति दिनु पर्दछ भनी सोच्न कानूनसँगत नहुने ।
- अघि प्रष्ट नभएका कुरालाई प्रष्ट पार्ने प्रयोजनका लागि मात्र उपयोग गर्न सकिने ततिम्बा बकपत्रलाई मौकामा दिएको जाहेरी व्यहोरा समर्थन गरी गरेको बकपत्रको

कथन पूर्णरूपले प्रतिस्थापन हुने गरी नयाँ कथन स्थापित गर्ने गरेको कार्यलाई कानूनी मान्यता प्रदान गर्न सकिने अवस्था नआउने ।

- प्रचलित कानूनी व्यवस्थाले निर्देश गरेको कार्यविधिगत प्रक्रिया अवलम्बन गरी गराइएको एवं अधि स्पष्ट भईसकेको तथ्यभन्दा विपरित हुने गरी गराएको ततिम्बा बकपत्रले कानूनी मान्यता पाउने आधार नदेखिने ।
- अदालतले अधि स्पष्ट नभएको अवस्थामा नबुझी नहुने भएमा, अधि स्पष्ट नभएका कुरामा मात्र बुझ्न ततिम्बा बयान गराउन सक्ने प्रमाण ऐनको स्पष्ट व्यवस्थालाई आत्मगत रूपमा लिई जहिलेसुकै र स्थापित भई सकेको सम्पूर्ण तथ्यको विपरित हुने गरी साक्षी बुझ्ने कार्य कानून संगत मान्न नमिल्ने ।
- जवरजस्ती करणी मुद्दामा पीडितको भनाई नै सर्वाधिक महत्वको रहन जाने कुरामा विमति हुन नसक्ने ।
- पहिले घटेको वारदातका सम्बन्धमा अनुसन्धान तहकीकात भई अदालतमा मुद्दा दर्ता भए पश्चात्को मिति राखी विवाह दर्ता प्रमाण पत्र बनाई पेश गरेको कार्यलाई प्रमाणमा ग्रहण गरी कसूरबाट उन्मुक्ति दिन नसकिने ।
- बलात्कार पछि भएको विवाहका आधारमा अपराधबाट अपराधीलाई उन्मुक्ति दिने हो भने निश्चित रूपमा दण्डहीनताले प्रधानत पाई समाजमा राज्यप्रति नकारात्मक प्रभाव पर्ने ।
- वैवाहिक सम्बन्ध स्थापित भएकै कारणले मात्र अपराधिक दायित्वबाट प्रतिवादीले उन्मुक्ति पाउने भनी निष्कर्षमा पुग्नु प्रचलित न्यायिक मूल्य मान्यता र कानून प्रतिकूल हुने ।
- लोग्ने स्वास्नी बीच पनि जवरजस्ती करणी भएमा अपराध हुने व्यवस्थालाई स्वीकार गरिसकेको अवस्थामा जवरजस्ती करणी भएपश्चात् विवाह गरी प्रतिवादी र जाहेरवाली बीच लोग्ने स्वास्नीको सम्बन्ध (Marriage after Rape) स्थापित हुँदा जवरजस्ती करणीको अपराधबाट प्रतिवादीले उन्मुक्ति पाउने भनी निष्कर्षमा पुग्नु कानून संगत नहुने ।

११. नेपाल सरकार विरूद्ध राजेन्द्रसिंह सिख

ने.का.प. २०६८, अंक ४, निर्णय नं. ८५९९, पृ.६५८

- जवरजस्ती करणीको वारदात स्थापित हुन योनीको जाली च्याति नै पर्ने पूर्वशर्त रहेको हुँदैन। कन्याजाली च्यातिको अवस्थाले अपराध स्थापित गर्न थप पुष्टि गर्ने सम्म हो। करणी भएको एकिन साथ भन्न नसकिने भन्ने शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदनले उल्लेख गरेको देखिए पनि सो परीक्षण घटना घटेको १० दिनपछि भएको अवस्थामा सो प्रतिवेदनलाई मात्र निर्णयाधारको रूपमा ग्रहण गर्न नसकिने।
- जाहेरी, जाहेरवालाको भनाई, पीडितको भनाई, बुझिएका मानिसहरूको भनाई समेत अन्य प्रमाणहरूले आपराधिक कार्यलाई स्थापित गरिरहेको अवस्थामा मनासिब समयभित्र नभएको परीक्षण प्रतिवेदनको राय अन्य प्रमाणहरू भन्दा भिन्न भएको अवस्थामा करणीको लक्षण नदेखिएको भन्ने परीक्षण प्रतिवेदन निर्णायक प्रमाणको रूपमा रहन नसक्ने।
- जवरजस्ती करणीको अपराध र यसको उद्योगका बीचमा मनसाय र कार्यको दृष्टिकोणबाट हेर्दा कुनै भिन्नता रहेको हुँदैन। केवल अपराधले पूर्णता पाउन मात्र बाँकी रहेको स्थितिलाई उद्योगको रूपमा चित्रित गरिएको छ। मनसाय पूर्वक गरिएको अपराधमा मनसाय, तयारी, उद्योग र पूर्ण अपराधका चार चरणहरू मध्ये मनसाय र तयारीसम्मको चरणमा त्यस्तो अपराध गर्न चाहने व्यक्तिले आपराधिक कार्य घटाउनको लागि कुनै कार्य गरेको हुँदैन। तसर्थ, यो चरणसम्म अपराधको उद्योगको प्रश्न उठ्दैन। तर त्यस्तो अपराध गर्न चाहने व्यक्तिले तयारीको चरणलाई पार गरी आपराधिक कार्य गरेको देखिएमा त्यो कार्य उद्योगसम्म मात्र सीमित रहेको मान्न नमिल्ने।
- केवल पूर्ण अपराधको लागि परिभाषित आपराधिक कार्य स्थापित हुन नसकेमा त्यस्तो कार्यलाई मात्र सो अपराधको उद्योगको रूपमा ग्रहण गर्नु पर्ने।
- आपराधिक कार्य भइसकेको तर पूर्णता नपाएको अवस्था भएमा मात्र त्यो उद्योग हुने हो। यदि त्यस्तो कार्यले पूर्णता पाएको अवस्था भएमा सो कार्यले पूर्ण अपराध नै स्थापित हुन जाने हुन्छ, यस्तो अवस्थालाई उद्योग मात्र मान्न नमिल्ने।

- एकान्त घर कोठामा लगी करणी गरेको तथ्य स्थापित भईरहेको अवस्थामा सो कार्यलाई उद्योग मात्र भएको भनी मान्न नमिल्ने । पीडितको योनीबाट रगत बग्नु, निजको कपडामा लाग्नु तथा यस कुराको पुष्टि सो अवस्थाका प्रत्यक्षदर्शीबाट हुनुबाट अपराधले पूर्णता पाएको स्वीकार गर्नु पर्ने ।

१२. रामहरि लामिछाने विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प.२०६८, अंक १०, निर्णय नं. ८६९५

- जाहेरी दरखास्त घटनाको सम्बन्धमा उजुरी वा प्रथम सूचना भएकोले यदि जाहेरी नै नपरे पनि घटनाको बारेमा जानकारी हुन आएमा प्रचलित कानूनी व्यवस्था बमोजिम प्रहरीले आफै पनि अनुसन्धान गर्न सक्ने अवस्था रहेकोले केवल जाहेरी तुरुन्त नदिएको भन्ने मात्र आधारमा अपराधको गाम्भीर्यताको न्यून मूल्याङ्कन गर्न नमिल्ने ।
- जाहेरी तत्काल दियो वा दिएन भन्दा पनि अपराध भयो वा भएन र अपराधमा कसको संलग्नता थियो भन्ने कुरा बढी महत्वपूर्ण हुन्छ । जाहेरी दरखास्त ढिला पर्नाको विभिन्न कारण हुन सक्छन् । देशको भौगोलिक अवस्था, घटनास्थलबाट प्रहरी रहेको स्थानको दूरी र विकटता, समाजको चेतनाको स्तर, सामाजिक परिवेश, यस्तो अपराधबाट पीडितको भावी जीवनमा पर्नसक्ने प्रभाव तथा अभियुक्तको पीडित उपर पर्ने दबाव वा प्रभाव आदि जस्ता कारणले गर्दा जवरजस्ती करणी जस्तो कसूरका सम्बन्धमा जाहेरी ढिला पर्न सक्ने हुन सक्छ । तसर्थ जवरजस्ती करणी जस्तो प्रत्यक्ष रूपमा नारी अस्मितासँग जोडिएको गम्भीर विषयमा जाहेरी दर्खास्त दर्ता गराउन लागेको समयलाई मात्र निरपेक्ष रूपमा मूल्याङ्कन गरेर कसूरको मात्रा र गाम्भीर्यता घटीबढी हुन नसक्ने ।
- अपराधको घटना जाहेरी दरखास्तबाट मात्र पुष्टि हुने नभै अन्य तथ्यगत प्रमाणको पनि आवश्यकता पर्दछ । त्यस्तै कसूरदारलाई सजायबाट बच्न तत्काल भागेर जाने क्रममा गाउँ समाजले पक्राउ गरी प्रहरी जिम्मा नलगाएको वा प्रहरीले मौकामा पक्राउ गर्न नसकेको भन्ने मात्र कारण पनि कसूर भए नभएको बारे निश्चयमा पुग्ने आधार बन्न नसक्ने ।
- घटनाबाट पीडितले घटनाको तत्काल पछि अनुसन्धान अधिकारी समक्ष र पछि अदालतमा साक्षी सरह व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(क) र (ख) बमोजिम अदालतले प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्नु पर्ने ।

- विवादरहीत र आधारभूत स्वतन्त्र प्रमाणबाट इन्कारी बयान समर्थित हुन नसकेको अवस्थामा प्रमाण विनाको इन्कारी बयानमात्र सफाई दिने यथेष्ट आधार बन्न नसक्ने।
- ढिलो जाहेरी परेको भन्दैमा जवरजस्ती करणीको वारदात स्थापित नहुने भनी भन्न नमिल्ने ।

१३. मोल्हुसेन हेन्ड्रिक ओटो (Molhuysen Hendrik Otto) विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प.२०६९, अंक ७, निर्णय नं ८८६०

- कुनै गरिएको वा नगरिएको कार्य प्रचलित फौजदारी कानूनको विपरीत नभएमा त्यस कार्यलाई लचिलो व्याख्याको माध्यम अपनाई कसूर कायम गर्न नसकिने ।
- कानूनमा प्रयुक्त कुनै दफाले अर्को दफामा प्रयुक्त प्रावधानलाई सापेक्षित रूपमा इङ्गित गरेको छ भने दुवै दफाका प्रावधानलाई एक अर्कासँग निरपेक्ष रूपमा राखेर व्याख्या गरिनु हुँदैन । दुवैलाई एक अर्काको परिपूरकको रूपमा नै हेर्नु पर्ने ।
- अभियोजित कसूर अपराध भए नभएको सम्बन्धमा संदिग्ध वा द्विविधाको स्थिति सिर्जना भएमा त्यस्तो अवस्थामा अभियोजन दावीलाई अपनाउन सकिने स्थिति नहुँदा फौजदारी कानूनमा उल्लेख नभएको वा प्रचलित कानूनले कसूरको रूपमा इङ्गित नगरेको कार्यलाई कसूरको संज्ञा दिन कानूनतः नमिल्ने ।
- फौजदारी कानून लचिलो नभै कठोर प्रकृतिको कानून भएको र विधायिकालाई कानूनद्वारा कुनै अमुक कार्यलाई समयानुसार आपराधीकरण गर्न र अपराध घोषित गरिएको कुनै कार्यलाई आपराधीकरणबाट अलग्याउन सक्ने विशेष अधिकार भएको कारण यस कानूनको व्याख्या गर्दा तत्काल प्रचलित कानूनी व्यवस्था अनुसार नै गर्नुपर्ने ।
- कुनै कार्य कसूर भएको वा नभएको भनी एकिन गर्न विगतको कानूनी व्यवस्था के थियो वा खारेज भै सकेको वा संशोधन भएको कानूनमा खारेज वा संशोधन हुनु अघि के कस्तो व्यवस्था थियो भनी विगतमा प्रचलित कानूनी प्रयोजन र सन्दर्भलाई लिएर विधायिकी मनसाय पत्ता लगाउने कानून व्याख्याको सिद्धान्त फौजदारी कानूनमा लागू हुन नसक्ने ।

- अप्राकृतिक मैथुनको अर्थ गर्दा अस्वभाविक रूपमा अप्राकृतिक तवरले गरिएको मैथुनलाई जनाउने भए पनि अप्राकृतिक मैथुनको किसिम र मैथुन गर्ने गराउने क्रिया र माध्यम फरक-फरक हुन सक्ने ।
- अप्राकृतिक मैथुन के कसरी हुने भन्ने सम्बन्धमा विभिन्न कानूनी प्रावधानहरूमा उल्लेख गरिएको अवस्थामा कुनै कानूनी प्रावधानमा तत् सम्बन्धमा गरिएको व्यवस्थाले तत्सम्बन्धी अन्य कानूनी व्यवस्थामा भएको प्रावधानलाई आवद्ध गरेको छैन वा इङ्गित गरेको छैन भने फरक- फरक प्रयोजनका कानूनी प्रावधानहरूमा गरिएका व्यवस्थाहरूलाई एउटै अर्थमा लिन नमिल्ने ।
- कुनै कसूरको नामाकरण एउटै भए पनि सो कसूरमा विविध क्रियाहरू समावेश हुन सक्ने र ती क्रियाहरूको गम्भीरताको आधारमा विधायिकाले फरक सजायको व्यवस्था गर्न सक्छ । त्यसै गरी अप्राकृतिक मैथुनको कसूरमा के कस्ता कार्यहरू अन्तर निहीत हुन सक्छन् भनी विधायिकी कानूनले स्पष्ट पारी फरक-फरक क्रिया, माध्यम र विषयवस्तुको गहनताको आधारमा मुद्दाको कारवाहीको प्रक्रिया पनि फरक ढंगले तोक्न सक्दछ । यस परिदृष्टिमा मुलुकी ऐन, जवर्जस्ती करणीको महलको ९ क नं. मा उल्लिखित अप्राकृतिक मैथुनको कसूरमा पशु करणीको महलको ४ नं. आकर्षित हुने भन्न नमिल्ने ।
- विधायिकाले नै नाबालक उपरको अप्राकृतिक मैथुनलाई जवर्जस्ती करणीको परिभाषाभित्र पारेको देखिएको अवस्थामा त्यस्तो क्रियालाई व्याख्याको माध्यमबाट बाल दुराचार (Child abuse) मान्न नसकिने ।
- इन्टरपोल प्रहरीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संगठन भएको र नेपाल उक्त संगठनको सदस्य राष्ट्र भएको नाताले अपराध अनुसन्धानको सन्दर्भमा नेपाल प्रहरीको सम्बद्ध निकायले उक्त संस्थाबाट सहयोग लिन नसक्ने भन्न नमिल्ने ।

१४. नेपाल सरकार विरूद्ध रमेश भन्ने बीरबहादुर सार्की

ने.का.प. २०७०, अङ्क १०, नि.नं ९०६५

- जवर्जस्ती करणीको कसूर स्थापित हुन पीडितको कन्याजाली च्यातिएको हुनु पर्ने अवस्थालाई पूर्वशर्तको रूपमा लिन मिल्दैन । Hymen is intact भएको अवस्थामा पनि जवर्जस्ती करणीको कसूर स्थापित हुन सक्ने ।

- घटनाबाट पीडित व्यक्तिले घटनाको सम्बन्धमा अदालतमा व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० (१) (क) बमोजिम प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा अदालतले ग्रहण गर्नुपर्ने ।
- ज्यानसम्बन्धी अपराधहरू मध्ये कर्तव्य ज्यान (Murder) र यसको उद्योग (Attempt to Murder) को बीचमा अपराधका तत्त्वहरूको रूपमा रहेका आपराधिक कार्य (Actus reus) र आपराधिक मनसाय (Mens reus) को संयोजनात्मक उपस्थितिको दृष्टिबाट भिन्नता रहेको हुँदैन । दुवै प्रकृतिका अपराधमा सो अपराध गर्ने व्यक्तिले पीडितको मृत्युको मनसाय राखेर आफ्नो कार्यबाट आपराधिक कार्य सम्पन्न गरेको हुन्छ । तर ज्यान मार्ने उद्योगको अपराध कायम हुनको लागि कुनै कारणले कर्ताको अपेक्षा अनुसार पीडितको मृत्यु भएको हुँदैन । ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. बमोजिम मनसाय तत्त्वको विद्यमानता आवश्यक हुन्छ । यस्तो मनसाय अभियुक्तको क्रियाबाट स्पष्ट हुन्छ । ज्यान मार्ने मनसाय रहेको अवस्थामा ज्यान मार्न नपाएको स्पष्ट कारण र अवस्था देखिनु पर्ने ।

१५.बद्री खत्री विरूद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प. २०७१, अंक ६, नि नं ९१८६

- नाबालिका बच्चीको योनीमा आफ्नो लिङ्ग रगडेर योनीमै विर्य स्वखलन गरी यौन आनन्द लिएको अवस्थामा सानो बच्चाको अविकसित योनीमा वयस्क मानिसको उत्तेजित लिङ्ग पूरा प्रवेश हुन नसकेको कारणले मात्रै उद्योग ठहर्‍याउने तर्फ नतिजामा पुग्दा विधायिकाले जबर्जस्ती करणीको महलले पीडकलाई जुन सजायको व्यवस्था गरेको हो त्यसको औचित्य समाप्त हुन जाने ।
- नाबालक र कम उमेरका बालिका उपर हुने सबै करणीका वारदातमा उद्योग ठहर्‍याउनु पर्छ भन्ने कानूनले व्यवस्था गरेको मान्न नमिल्ने ।
- लिङ्ग नपसेकै कारणले मात्र सबै मुद्दामा उद्योग सम्म मात्रको कसूर ठहर्‍याउँदा विधायिकाले परिकल्पना गरेको ऐनको उद्देश्य र मक्सद मर्न जाने ।

१६. वीर बहादुर मगर वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०७१, अंक ८, नि.नं. ९२२०

- जबर्जस्ती करणीमा वीर्य स्वखलन हुनु स्वभाविक हुन्छ । तर विर्य स्वखलन हुनैपर्छ भन्ने अनिवार्यता भने हुँदैन । मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १ नं. को स्पष्टीकरणको (ग) मा “योनीमा लिङ्ग केही मात्र प्रवेश भएको रहेछ भने पनि यस नम्बरको प्रयोजनको लागि करणी गरेको मानिनेछ” भन्ने स्पष्ट कानूनी प्रावधान रहेको देखिन्छ । तसर्थ, जबर्जस्ती करणीको विवादमा वीर्य स्वखलन पनि एउटा प्रमाण हो, तर वीर्य स्वखलन नहुँदाँमा जबर्जस्ती करणी नहुने भनी यसलाई अनिवार्य तत्त्वको रूपमा कानूनले राखेको नभई योनीमा लिङ्ग केही भागमात्र प्रवेश गरे पनि जबर्जस्ती करणीको वारदात हुन पर्याप्त हुने । पीडित बालिकाको Post Fourchette मा Redness देखिनुले योनीमा लिङ्ग रगडेको र केही मात्रा मै भए पनि प्रवेश गरेको मान्नुपर्ने नै हुन्छ । यसप्रकार, पुनरावेदक प्रतिवादीले अनुसन्धानको सिलसिलामा आरोपित कसूरमा साबित रही गरेको कागजलाई पीडित बालिकाको Post Fourchette मा Redness देखिनु र पीडितले यी प्रतिवादीलाई किटानी पोल गर्नुबाट सम्पुष्टि (Corroboration) भई रहेको यस अवस्थामा प्रतिवादिने पीडितलाई जबर्जस्ती करणी गरेको नै देखिने ।

१७. चन्दन कामती वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०७१, अंक ८, ९२२७

- जबर्जस्ती करणीको उद्योगमा जबर्जस्ती करणीको महलमा व्यवस्था भए अनुसार सोह्र वर्ष नाघेकी केटी वा स्वास्नी मानिसलाई जोरजुलुम गरी वा डरधाक देखाई वा अनुचित प्रभावमा पारी करणीको प्रयास भएको हुन्छ । यसमा सङ्घर्षका चिह्न वा लक्षण देखिन पनि सक्दछ, नदेखिन पनि सक्दछ । तर यसको विपरीत आसय करणीमा सङ्घर्षका चिह्नहरू वा लक्षणहरू देखिँदैन । यसमा स्त्री जातिको कुनै पनि अङ्गमा करणीको आसयले स्पर्श मात्र नभई समातेको सम्म हुनुपर्ने देखिन्छ । आसय करणीमा करणी गर्ने मनसाय हुन्छ, तर जबर्जस्ती करणीको उद्योगमा जबर्जस्ती करणी गर्ने मनसाय हुन्छ । तसर्थ यी दुवैमा करणीको आसय त हुन्छ, तर जबर्जस्ती गरेको लक्षण जबर्जस्ती करणीको उद्योगमा मात्र हुन सक्ने ।

१८. नेपाल सरकार वि. यादव प्रसाद घिमिरे

ने.का.प. २०७२, अंक १, नि.नं. ९३३५

- एउटा वयस्क र स्वस्थ महिला अथवा पुरुषलाई उही सरहको महिला अथवा पुरुष एकलैले निजको इच्छा विरुद्ध जबर्जस्ती करणी गर्न सक्तैन । पीडितले रोई कराई सङ्घर्ष आदि गरेर प्रतिरोध गर्नु पर्छ । पीडित तथा प्रतिवादीको शरीरमा प्रतिरोधको चिन्ह देखिनुपर्छ भनी पीडितको शरीर र उमेर मात्र हेर्ने दृष्टिकोणलाई मान्यता दिंदैन । पीडितको मानसिक अवस्था र परिवेश पनि हेर्नु आवश्यक हुने ।
- प्रतिवादीले जाहेरवालीलाई जागिरको प्रलोभन देखाई त्यसको लागि तयारी गर्नुछ भनी एउटै कोठामा रात बिताउनु बाध्य पारेको एवम प्रतिवादीसँग विवाह गर्न नमान्दा विवाह गर्नका लागि बाध्य पार्ने हेतुले जबर्जस्ती करणी गरेको भन्ने जाहेरवालीको कथन सो घटनाको लगत्तै पछि निजबाट एसएमएस भएका तत्कालको प्रतिक्रियाहरूबाट समेत प्रमाणित भएको देखिने ।
- अभियुक्तको कागज गराउने अधिकारीको सामर्थ्य र प्रभावको बारेमा उल्लेख भएको व्यहोराबाट प्रतिवादीले भयरहीत, दबावरहीत, प्रलोभन, आश्वासन, भुक्त्यानरहीत वातावरणमा व्यक्त गरेको कुनै कुरा बिना सर्त प्रतिवादी विरुद्ध प्रमाणमा लाग्ने देखिने ।
- प्रतिवादीको स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा प्रतिवादी भाग्न उम्कन नसकोस् र प्रतिवादीले चिकित्सकलाई आफ्नो पक्षमा प्रतिवेदन दिनको लागि प्रभावित गर्न नसकोस् भन्नका लागि सुरक्षा प्रयोजन हेतु जुनसुकै प्रतिवादी अस्पताल, अदालत जस्तो अन्यत्र ठाउँमा जानुपर्ने भएमा निजका साथमा २।४ जना प्रहरी रहने कुरा स्वाभाविक हुन्छ । तर त्यस किसिमले सामान्य प्रहरीको उपस्थितिबाटै बमोजिम प्रतिवादीको इच्छाशक्ति नियन्त्रित भएको थियो भन्न मिल्दैन । जनसाधारणको सामान्यतया पहुँच नहुने प्रहरी कार्यालयमा हुने प्रतिवादीको बयान र अस्पताल जस्तो सबैको पहुँच हुने सार्वजनिक स्थलमा हुने काम कारवाहीलाई एउटै श्रेणीमा राख्न नमिल्ने ।
- पीडितबाट कसरी असहमति व्यक्त हुनुपर्छ । पीडितको असहमति आम समुदायले बुझ्ने गरी नै व्यक्त हुनु पर्छ भन्न मिल्दैन । सोचै नसोचेको घटना घट्दा सबैले

एकै हिसाबले सुभ्रवुभ्रका साथ यस्तै प्रतिक्रिया व्यक्त गर्नु पर्छ भन्न मिल्दैन । पीडितबाट अनजान ठाउँमा आफू एकलै र असुरक्षित अवस्थामा रातिमा भएको यो वारदातमा भएको त्यो हदसम्मको प्रतिक्रिया स्वाभाविक हुने ।

- पीडितले स्वतन्त्रतापूर्वक नै विरोध नगरेकी कुनै जिकिर प्रतिवादीबाट आउन सकेको छैन । यस्तो अवस्थामा करणी भएको ठहर्नासाथ सो करणी स्वतः जबरजस्ती करणी भएको देखिन्छ । सहमतिका लागि माथि उल्लिखित साँघुरा दायरा र चिकित्सकको किटानी बकपत्र समेतको प्रमाणले प्रतिवादी विरूद्धको अभियोगदावी ठोस र शङ्काहीन प्रमाणबाटै पुगेको छ ।

१९.नेपाल सरकार वि. टिसि वि.क.समेत

ने.का.प. २०७३, अंक १, नि.नं. १५१९

- जबरजस्ती करणीको अपराध र जबरजस्ती करणीको उद्योगका बीचमा कस्तो भिन्नता रहने हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, सामान्यतया: कुनै पुरुष व्यक्तिले महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई जोर जबरजस्ती गरी निजको पुरुष जननेन्द्रिय महिलाको योनिमा प्रवेश गराई यौन सन्तुष्टी लिनै कार्य जबरजस्ती करणीको अपराधजन्य कार्य हो । उक्त अपराधमा अपराधकर्ताले यौन तृष्णा मेटाउने मनसाय राखी पीडित महिलाको मञ्जुरी बेगर जबरजस्तीपूर्वक आफ्नो लिङ्ग महिलाको योनिमा प्रवेश गराई यौन सन्तुष्टी लिएको हुन्छ । यसप्रकार जबरजस्ती करणीको कसूरहुनका लागि तीन वटा आधारभूत तत्त्व हुनु अनिवार्य हुन्छ: जबरजस्ती करणी गर्ने मनसाय, जबरजस्ती करणी गर्ने कार्य र पीडितको करणी गर्ने कार्यमा मञ्जुरीको अभाव हुन्छ । ती तत्त्वहरूको अभावमा जबरजस्ती करणीको कसूर स्थापित हुन सक्दैन । पीडितको मञ्जुरीमा वा आपसी सहमतिमा भएको करणीलाई जबरजस्ती करणीको अपराध मानिँदैन । तर उक्त मान्यताका केही अपवादहरू रहेका छन्, जस्तै: पीडित व्यक्ति नाबालिका भएको अवस्थामा उक्त मान्यता लागू हुन सक्दैन । पीडित नाबालिका भएको अवस्थामा दुई पक्षको आपसी सहमति र मञ्जुरीमा करणी लिनु दिनु गरेको भए पनि त्यस्तो करणीलाई जबरजस्ती करणी नै मानिन्छ, र कर्ताले जबरजस्ती करणीकै दायित्व बहन गर्नु पर्दछ । पीडित नाबालिकाको मस्तिष्क पूर्णरूपमा विकसित भैनसकेको हुनाले नाबालिकाले स्वतन्त्र रूपमा त्यस्तो कार्यको प्रकृतिर परिमाण समेत मनन गरी मञ्जुरी वा सहमति जनाउन नसक्ने भएकोले त्यस्ता अवस्थाका पीडित व्यक्तिले

दिएको मञ्जुरीलाई मञ्जुरी नमानिने सर्वस्वीकृत मान्यता रहि आएको छ । त्यस्तै डर, धाक, धम्की, अनुचित प्रभावमा पारी वा जोरजुलम गरी लिएको सहमतिलाई पनि सहमति नमानिने ।

- जबरजस्ती करणी र जबरजस्ती करणीको उद्योगको कसूरको सामान्य मान्यताको पृष्ठभूमिमा कतिसम्मको कार्यलाई जबरजस्ती करणीको पूर्ण अपराध मानिने हो र कतिसम्मको कार्यलाई जबरजस्ती करणीको उद्योगको कसूर मानिने हो अर्थात ती दुई कसूरमा लिङ्गको योनिमा प्रवेशको अवस्था कतिसम्म हुनु पर्ने हो, पीडित व्यक्ति वयस्क नभई नाबालिका भएको अवस्थामा त्यसलाई कसरी व्याख्या, विवेचना गरिनु उपयुक्त हुन्छ भन्ने सन्दर्भमा हेर्दा, जबरजस्ती करणीको पूर्ण अपराधहुनका लागि पुरुषको लिङ्ग महिलाको योनिमा पूर्णरूपमा प्रवेश गरेको हुनुपर्ने, विर्य स्वलन हुनुपर्ने, पीडित महिलाले प्रतिकार गरेको हुनु पर्ने, सो गर्दा पीडक र पीडितको शरीरमा संघर्ष र प्रतिकारका चिह्न हुनु पर्ने जस्ता परम्परागत मान्यतामा परिवर्तन आई पुरुषको लिङ्ग महिलाको योनिमा केही मात्रामा प्रवेश गरेको भए वा घर्षणसम्म भएको अवस्थामा पनि जबरजस्ती करणीको अपराध मानिने मान्यताको विकास भएको पाइन्छ । करणी गर्दा वा गर्न खोज्दा लिङ्गको पूर्ण प्रवेश हुन पायो वा पाएन भन्ने कुरा वस्तुस्थितिमा भर पर्ने कुरा हो । सो पूर्ण प्रवेश हुन पाएको वा नपाएको हुन सक्छ । पूर्ण प्रवेश भएमा एउटा र आंशिक प्रवेश वा योनिमा घर्षण भए अर्को कुरा मानी कसूरको छुट्टै वर्गीकरण गर्न सकिने अवस्था रहँदैन । करणी गर्ने उद्देश्यले कार्य हुन्छ भने योनिमा लिङ्गको पूर्ण वा आंशिक प्रवेश भए पनि करणी गरेको मान्नु पर्ने ।
- अत्यन्त कलिलो उमेर अवस्था भएको बालिकाको हकमा जबरजस्ती करणी गर्दा वयस्क महिलासँगको सम्बन्धमा जस्तो लिङ्ग प्रवेश सजिलो हुँदैन । करणीको कार्य लिङ्ग प्रवेशपछि मात्रै सुरु हुने नभई करणी गर्ने उद्देश्यले यौन कार्य सुरु गर्दा देखि नै करणीको कार्य हुन्छ । लिङ्गको पूर्ण प्रवेश र कर्ताको पूर्ण सन्तुष्टीलाई आधार मानेर वा पीडितको योनिमा परेको आघातकोअसरलाई विचार गरी जबरजस्ती करणीको कार्य भए वा नभएको निर्णय गर्ने हो भने करणीका सम्बन्धमा पीडित वा पीडकको आ-आफ्नो स्थितिअनुसार विरोधाभाषपूर्ण व्याख्या गर्नु पर्ने हुन जाने ।
- लिङ्ग र योनिको सम्पर्क गरी करणीको कार्य हुने हुनाले योनिमा कति प्रवेश होइन कि योनिमा किंचित घर्षण वा प्रवेश पनि करणी गर्ने उद्देश्यले भएको छ भने सो करणी भएको मान्नु पर्ने ।

- बालिकाको यौनाङ्गमा लिङ्गले छुने, रगड्ने वा आंशिक रूपमा प्रवेश गरेकाे रहेछ भने पनि बालिका विरूद्धको करणीको कार्य पूरा भए सरह नै मान्नु पर्ने हुन्छ । अन्यथा लिङ्गले त्यहाँसम्म प्रवेश गर्ने कुरा अप्रासंगिक हुन्छ । आपराधिक मनसायलाई हेरी खराब कार्य (Mischief) लाई निरूत्साहित गरी दण्डितगर्ने हिसाबले कसूर सम्बन्धी कानूनको व्याख्या गर्नु पर्ने ।
- योनिमा लिङ्ग रगड्ने कुरा यौन व्यवहार बाहेक अन्य प्रयोजनलाई हुँदैन । रगड्ने मात्रै उद्देश्यले लिङ्गले योनिमा स्पर्श गर्न गराउन खोजेको छुट्टै उद्देश्य भए सो पनि स्पष्ट हुनुपर्छ । यौन कार्यको लागि योनिमा घर्षण मात्रै पनि एउटा अवस्था हुन सक्छ अथवा योनिच्छेद गर्ने कार्य पूर्णरूपले सफल नभएको पनि अवस्था हुन सक्छ । तर पूर्ण प्रवेश नहुनु, पूर्ण सन्तुष्टी नहुनु, विर्य स्वलन नहुनु आदि यौन कार्य भित्रकै विविध अवस्थाहरू हुन् । योनिमा लिङ्ग रगड्ने कार्य निर्दोष र प्रवेश मात्रै दोषयुक्त भन्ने अवस्था होइन । एकाको गुप्ताङ्ग जबरजस्ती खोली योनिमा लिङ्गको घर्षण गराउने कार्य गरिन्छ भने त्यो आपराधिक कार्य नै हो र त्यो जबरजस्ती करणीको उद्योग मात्रै नभई उद्योगको कार्यान्वयन गरी जबरजस्ती करणीकै एउटा अवस्था मान्नु पर्ने ।
- लैङ्गिक समानता कायम गर्न केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०६३ लेजवर जस्ती करणीको महलको १ नं. मा रहेको साविकको व्यवस्थाको सट्टा देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरेकोले :
- कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा वा सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई निजको मञ्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्छ ।

स्पष्टीकरण:- यस नम्बरको प्रयोजनका लागि:

- (१) डर, त्रास, धाक देखाई वा करकाप, अनुचित प्रभाव, भुक्त्यानमा पारी वा जोर जुलुम गरी वा अपहरण गरी वा शरीर बन्धक राखी लिएको मञ्जुरीलाई मञ्जुरी मानिने छैन,
- (२) होस ठेगानामा नरहेको अवस्थामा लिएको मञ्जुरीलाई मञ्जुरी मानिने छैन,

(३) योनिमा लिङ्ग केही मात्र प्रवेश गरेको रहेछ, भने पनि यस नम्बरको प्रयोजनको लागि करणी गरेको मानिनेछ, भन्ने व्यवस्था अनुसार कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा करणीको कसूर हुने र सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकाको हकमा भने निजको मञ्जुरीले करणी गरेमा पनि जबरजस्ती करणी हुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसका अलावा कुन प्रकारले लिइएको मञ्जुरीलाई मञ्जुरी नमानिने र कतिसम्मको कार्य भएमा जबरजस्ती करणीको कसूर हुने भन्ने सम्बन्धमा उक्त नं. को स्पष्टीकरण खण्डमा प्रस्ट पार्ने प्रयास गरिएको छ । जसअनुसार जोरजुलुम, डर, त्रास, धाक धम्की देखाई, अनुचित प्रभावमा पारी, अपहरण वा बन्धक बनाई लिएको मञ्जुरी वा बेहोसी अवस्थामा लिएको मञ्जुरीलाई मञ्जुरी नमानिने तथा जबरजस्ती करणीको कसूर हुन योनिमा लिङ्ग पूर्ण रूपमा प्रवेश हुनु अनिवार्यन गरी लिङ्ग केहीमात्र पसेको भएमा पनि पर्याप्त हुने देखिने ।

मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार

१.उत्तम लामा वि. श्री ५ को सरकार

ने.का.प.२०६१, अंक ९, निर्णय नं. ७४३२

- सामान्य अवस्थामा विधायिकाले कुनै कानून क्रियाशील हुनु भन्दा पहिले नै घटेको कुनै कार्यलाई पछाडि बनेको कानूनले अपराधको रूपमा परिभाषित गर्न र साविकमा कम गंभीर मानिने अपराधलाई बढी गंभीर बनाउन तथा कम सजाय हुने अपराधलाई बढी सजाय हुने गरी कानूनी व्यवस्था गर्न एवं प्रमाण सम्बन्धी नियममा संशोधन गरी कम प्रमाणको आधारमा पनि कसूरदार ठहर गर्न सकिने गरी कानून निर्माण गर्न नसक्ने ।
- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४ को उपधारा (१) अनुसार कुनै कार्य गर्दा त्यस्तो कार्यलाई कानूनले दण्डनीय कसूर नमानेको अवस्थामा पछाडि बनेको कानूनले अगाडि नै भई सकेको कार्यलाई दण्डनीय कसूर घोषणा गरी सजायको व्यवस्था गर्न र त्यस्तो कानूनको प्रयोग गरी अगाडि नै घटेको वारदातसंग सम्बन्धित व्यक्तिलाई सजाय गर्न तथा कसूर गर्दाको अवस्थामा कानून बमोजिम हुन सक्ने सजाय भन्दा बढी सजाय गर्न नमिल्ने सवैधानिक प्रत्याभूति प्रदान गरिएको स्पष्ट हुने ।
- मुलुकी ऐन जीउ मास्ने बेच्नेको महलको १ नं. अनुसार मानिसलाई बेच्ने अपराधमा संलग्न व्यक्तिलाई बीस वर्ष कैदको सजाय तोकिएको देखिन्छ भने जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८ को उपदफा (१) मा मानिस बेच बिखन गर्ने व्यक्तिलाई दश वर्षदेखि बीस वर्षसम्म कैद हुने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । यसबाट प्रतिवादीहरूले कसूर गर्दाको अवस्थामा मानिसलाई विक्री गर्ने कार्यलाई कानूनले अपराध नमानेको वा पछाडि बनेको कानूनले अगाडि गरिएको कार्यलाई कसूर मानी साविकको कानूनमा भएको भन्दा बढी सजायको व्यवस्था गरेको भन्न मिल्ने अवस्था समेत रहेको देखिन नआएकोले जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ लाई Ex Post Facto Law मानी प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूलाई उक्त ऐन अनुसार गरिएको सजायलाई Ex Post Facto Law सम्बन्धी अवधारणा विपरीत भएको मान्न मिल्ने देखिन नआउने ।

- जाहेरवालीलाई ललाई फकाई भारत वम्वैमा लगी विक्री गर्ने कसूरजन्य कार्य गरेको भनी अभियोग लगाउंदाको अवस्थामा विपेश कानूनको रूपमा जीउ मास्नेबेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ लागू भइसकेकोले उक्त ऐनको दफा ११ तथा मुलुकी ऐन प्रारम्भिक कथनको ४ नं.को कानूनी व्यवस्था अनुसार सोही ऐन अनुसारको अभियोग लगाउनु पर्ने ।
- कसूर गर्दाको अवस्थामा नै मुलुकी ऐन जीउ मास्ने बेच्नेको महलले जीउ मास्ने बेच्ने कार्यलाई कसूर मानि रहेकोले पछाडि बनेको जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ ले मात्र जीउ मास्नेबेच्ने कार्यलाई पहिलो पटक अपराध बनाएको वा जीउ मास्ने बेच्ने कार्य गरे वापत साविकमा हुन सक्ने सजाय भन्दा बढी सजाय तोकेको भन्ने नदेखिने ।
- फौजदारी कसूर घोषणा गर्ने सारवान कानूनी व्यवस्था अनुसार साविक देखि हालसम्म मानिसलाई बेचबिखन गर्ने कार्यलाई गंभीर अपराध मानी कठोर सजायको व्यवस्था समेत गरिरहेको अवस्थामा पछाडि निर्माण गरी लागू गरिएको कानूनले त्यस्तो कसूरको अनुसन्धान तहकिकात सम्बन्धी कार्यविधिगत विषयमा नयाँ व्यवस्था गर्दछ भने कार्यविधिका सम्बन्धमा मुद्दाको अनुसन्धान हुँदा विशेष कानूनको रूपमा रहेको कानूनको व्यवस्थालाई नै अनुसरण गर्नु पर्ने कुरामा कुनै द्विविधा हुन सक्दैन । किनकिपछि निर्माण गरिएको ऐनमा भएको कार्यविधिको अनुसरणवाट कसूर गर्दाको अवस्थामा अभियुक्तले गरेको फौजदारी कसूरको दायित्व निर्धारण गर्ने कुरामा निजलाई कुनै प्रतिकूल असर पर्ने अवस्था नरहने ।
- प्रमाण सम्बन्धी विषयमा तथा कार्यविधिका सम्बन्धमा पश्चातदर्शी असर (Retrospective Effect) दिई बनाईएका कानूनलाई Ex Post Facto Law सम्बन्धी अवधारणा विपरित निर्माण गरिएको कानून मान्न नमिल्दा प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ लाई Ex Post Facto Law मानी सो ऐन अनुसारको कार्यविधि अपनाई अभियोग लगाईएको भन्ने कारणले मात्र पुनरावेदक प्रतिवादीलाई संविधानको धारा १४ को उपधारा (१) विपरीत सजाय भएको मान्न मिल्ने नदेखिने ।
- एकै वारदातमा एकै अभियोग पत्रवाट कारवाही चलाईएको र सो अनुसार कुनै प्रतिवादीको हकमा अभियोग प्रमाणित भई रहेकोमा मुद्दा दायर गर्दा फरार रहेको कारण मुलतवीमा रहेको मुद्दा मुलतवीवाट जगाई फैसला गर्दा अगाडि भएको

फैसलावाट स्थापित हुन आएको तथ्यलाई अस्वीकार गरी प्रतिवादीलाई सजायवाट उन्मुक्ति दिनु मनासिब तथा तर्कसंगत नहुने ।

- कानून बमोजिम कसूरदार ठहरेको अपराधीलाई साना तिना प्राविधिक कुराहरूका आधारमा निजले गरेको अपराधको आपराधिक दयित्ववाट निजलाई मुक्त (Exonerate) गर्दा अपराधी आफूले गरेको कसूरको सजायवाट बच्ने (Impunity) हुने अवस्था तथा त्यसवाट समाजमा पर्ने सामाजिक असर समेतको दृष्टिकोणवाट त्यस्तो हुनुलाई कानूनसम्मत तथा औचित्यपूर्ण मान्न नमिल्ने ।

२. नेपाल सरकार बि. शेरबहादुर लामा समेत

ने.का.प. २०६५, अंक ७, निर्णय नं.७९९६, पृ.९०९

- कसूरको अनुपातमा सजाय गर्नु पर्ने गरी तजविजी अधिकार (Discretionary power)अदालतलाई प्रदान गरेको पाईदा सजायको न्यूनतम र अधिकतम हद ऐनले नै निर्धारण गरेको अवस्थामा कसूरको गम्भीरताको आधारमा कसूरको मात्रा निर्धारण गरी सोही अनुपातमा सजाय गर्ने गरी न्याय पूर्ण ढंगले तजविजी अधिकारको प्रयोग गर्नुपर्ने ।
- अन्य प्रतिवादीहरू तथा पीडितको साथमा लागि जानुसम्मको क्रियाकलाप कसूरको रूपमा मानेको अवस्थामा पनि त्यस बापत अधिकतम वा उच्चतम सीमाको सजाय गर्नु न्याय पूर्ण नहुने ।

३.नेपाल सरकार वि. पारसनाथ पाठक समेत

ने.का.प. २०६५ अंक ९ निर्णय नं. ८०१४ पृ. १११७

- सरकारवादी हुने फौजदारी मुद्दामा वारदात वा कसूरको विषयमा कसै उपर पोल गरी दरखास्त वा निवेदन मुद्दा हेर्ने अड्डा समक्ष पठाउन सकिने र त्यसमा सनाखत गराई थप प्रमाण समेत खुलाउन लगाई आरोपित व्यक्तिलाई पक्की कारवाही गर्न सकिनेसम्मको व्यवस्था रहेको तर त्यस्तो निवेदनले एकपटक अभियोग पत्र दायर भैसकेको मुद्दाको आरोपित व्यक्तिले सफाई पाउन प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्न नसक्ने
- सरकारवादी फौजदारी मुद्दामा मुद्दा हेर्ने सम्बन्धित अड्डाको आदेश विना अभियोग पत्र वा प्रतिवादीको बयानमा उल्लेख नभएका साक्षी वा प्रमाणहरू जुन सुकै

अवस्थामा ग्राह्य हुने वा त्यसरी पेश भएका प्रमाणहरूले प्रामाणिक महत्व राख्न नसक्ने ।

- अ.ब ७७(१) तथा ९० नं. को प्रकृति एवं परिधि भित्र नपर्ने निवेदन तथा सोलाई सनाखत गरी दिएको भनिएको बयान प्रमाण लाग्न सक्ने कानूनी आधार प्रष्ट हुन नसकेको अवस्थामा त्यसैलाई अकाट्य प्रमाण मानी अभियोग दावीबाट सफाई दिन नमिल्ने ।

४.नेपाल सरकार वि. रबिन्द्र सिलवाल

ने.का.प. २०६६, अंक २, निर्णय नं. ८०७३, पृ.२२७

- कुनै महिलाले आफूलाई कसैले बेच्यो भनी जाहेरी दिई सोही अनुरूप बयान प्रमाणित गराएकै भरमा निजको सो कथनलाई समर्थन गर्ने अन्य प्रमाण भए नभए तर्फ नहेरिने हो भने जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ७ को कानूनी प्रावधानको दुरुपयोग हुन सक्ने भएकाले उक्त दफा ७ को प्रावधानलाई एकतर्फी रूपमा पीडित भनी जाहेरी दिने वा बयान प्रमाणित गराउनेको सन्दर्भमा मात्र नहेरी अपराध घटे नघटेको, आरोपित प्रतिवादीले अपराध गरेको प्रमाण रहे नरहेको, प्रतिवादीले आफ्नो निर्दोषिताको प्रमाण दिन सके नसकेको समग्र वस्तुतर्फ अदालतको ध्यान जानु पर्ने ।

५.फूलमती श्रेष्ठ(महर्जन) वि.नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६६, अङ्क ८, निर्णय नं. ८२०८

- फौजदारी अपराधमा सजायको माग गरी अभियोग लगाई अदालत समक्ष पेश गरेको अभियुक्तले अपराध स्वीकार गर्छ भने अन्य प्रमाण बुझ्न नपर्ने ।
- अभिभावकको मञ्जूरी हुँदैनमा त्यस्तो कार्य कानून अनुरूप नहुने ।
- कलिला नाबालक केटाकेटीहरूलाई सर्कस जस्तो जोखिम काममा लगाउन विदेश पुऱ्याएर बिक्री गरी रकम लेनदेन गरी जोखिम काममा लगाई छाडी आउने कार्यलाई निर्दोष मान्न नमिल्ने ।

- महिलाउपर हुने गम्भीर अपराधमा नाबालक र महिलाहरूको हक रक्षा गरी नाबालक र महिलाहरूलाई न्याय दिलाउन भारतमा भएको अनुसन्धानको सिलसिलामा संकलित प्रमाणलाई नेपाली अदालतले प्रमाणमा लिन सक्ने व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिने ।
- अपराधबाट पीडित बालबालिकाको संरक्षण र उनीहरूको हितको लागि नेपाल सरकार र नेपालको न्यायपालिका दुवै नेपाल कानून र अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि एवं अन्य Declaration हरूलाई लागू गर्न कटिबद्ध हुनु पर्ने ।

६.श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्री वि. नेपाल सरकार

ने.का.प.२०६८, अंक १२, निर्णय नं. ८७३२, पृ.२०२५

- मुद्दा हेर्ने न्यायाधीश समक्ष गरेको प्रमाणित बयानलाई दवाव र प्रभावमा भए गरेको मान्ने हो भने न्याय प्रणाली नै निष्फल हुने अवस्था रहन्छ । मुद्दाको न्याय निरोपण गर्ने न्यायाधीश समक्ष भएको त्यस्तो प्रमाणित बयान नै स्वतन्त्रपूर्वक नभएको भन्ने अविश्वसनीय कथनलाई स्वीकार गर्न नसकिने ।
- बकपत्र तत्काल नै हुने नभई समयको अन्तराल पछि मात्र भिकाई गरिने परम्परा रहेको अवस्थामा जाहेरवालाहरू पनि प्रभावमा अन्यथा बकपत्र गर्न सक्ने स्थिति इन्कार गर्न नसकिने ।
- जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ विशेष प्रकृतिको ऐन भएकोले पछि जाहेरवाला पीडित Hostile हुन सक्ने महसुस गरी अदालतबाटै पीडितको बयान प्रमाणित गराउनु पर्ने कानूनी प्रावधान विद्यायिकाद्वारा राखिएको र सो बमोजिम नै प्रमाणित समेत भएको बयान व्यहोरालाई पछि आएर होईन भनि दिएकै भरमा प्रमाण ग्राह्य नहुने भन्न नहुने ।
- कसैले पनि न्यायिक प्रक्रियामा सत्य तथ्य कुरा खोली सही निष्कर्षमा पुग्न सहयोग गर्नु पर्ने हुन्छ । अन्यथा अदालत मात्रैले सही तथ्य पत्ता लगाई वास्तविक न्याय गर्न असमर्थ हुन्छ । भूठो कुराको जाहेरी दिने, बयान कागज प्रमाणित गरी दिने अदालतमा एक किसिमले आफ्नो भएको व्यहोरा लेखाई प्रमाणित गर्ने गर्न लगाउने अनि साक्षी परीक्षणको प्रक्रियामा अन्यथा व्यहोरा लेखाई सत्य तथ्य नै भ्रमित गर्ने गरी विरोधाभाषपूर्ण कुराहरू राख्न अन्य व्यक्तिहरूको अतिरिक्त स्वयं पीडित भनेका

मानिसहरूलाई पनि छुट दिन सकिन्छ । राज्य र कानूनका संयन्त्रहरूलाई हलुकासँग आफ्नो स्वार्थमा प्रयोग गर्ने र अरुको हक हितमा प्रतिकूल स्थिति सिर्जना गरी राज्यका उपर अनुचित दायित्व सिर्जना गर्ने कार्य कुनै विन्दुमा पनि सत्य वा ग्राह्य हुन नसक्ने ।

- आवश्यक सुरक्षा र समर्थनका अभावमा न्यायिक प्रक्रियामा यथार्थ सहयोग गर्नु जोखिमपूर्ण हुने भै वाध्यतावस आफ्नो सही कुरा पुष्ट्याई गर्न सक्ने गरी बकपत्र गर्न नसकेको समेत स्थित रहि रहेमा आफ्नो पूर्व कथनको विपरीत लाभको लागि अन्यथा बकपत्र गर्न बाध्य हुने स्थिति आउँछ । जुन अपराधीलाई न्यायको प्रक्रियामा ल्याई दण्डित गर्ने र समाजमा न्याय र सुरक्षाको वातावरण सिर्जना गर्ने कुरामा बाधक बन्न सक्छ । त्यस्तो स्थिति गम्भीर स्थिति मान्नु पर्ने ।
- पीडितहरूले पछिल्लो समयमा अदालतमा बकपत्र गर्दा दिएको अभिव्यक्ति जे भए पनि सोभन्दा अघि निजहरूको उद्धार गरी गरेको कागज एवं अदालतमा समेत उपस्थित भै प्रमाणित गरी दिएको बयान कागजको मान्यतालाई नै शून्य हुने गरी पछिल्लो समयमा अदालतमा गरेको बकपत्रको अभिव्यक्ति ग्राह्य एवं विश्वसनीय मान्न नसकिने ।
- वारदात घटनाको समय अन्तराल पछि कसैलाई सफाई दिन सहयोग गर्ने हिसावले पछि अन्यथा बकपत्र गरेको देखिएपनि तथ्यगत सबूद र घटनावलीले अभियोग दावीको कसूर पुष्टि गरेको कुराबाट निर्णय हुने हुनाले Hostile भै पछिबाट गरेको त्यस्तो बकपत्रले मुद्दाको तथ्यमा तात्त्विक असर पर्न नसक्ने ।
- फौजदारी अपराधमा अभियुक्तले अपराध गरेको हो कि होइन भन्ने वस्तुगत तथ्य र सबूद प्रमाणहरूको आधारमा निर्णय गर्ने कुरा भएकोले अपराधीलाई (बचाउ गर्ने नियतले प्रमाणित बयानलाई अन्यथा भनी Hostile भै पीडितले बकपत्र गर्दैमा अपराध छिप्न नसक्ने ।

७. हरि मगर भन्ने तेजबहादुर रानामगर वि. नेपाल सरकार

ने.का.प.२०६९, अंक ४, निर्णय नं. ८८०४, पृ.५६८

- पीडितको मौकाको प्रमाणित बयानलाई अन्य प्रमाणहरूले सिलसिलाबद्ध रूपमा समर्थन गरेको अवस्थामा जीउ मास्ने बेच्ने मुद्दाकी पीडितले अदालतमा उपस्थित

भई बकपत्र नगरेको कारणले मात्रै सो घटना नभएको र त्यसमा संलग्न प्रतिवादीले कसूरबाट उन्मुक्ति पाउन नसक्ने ।

- जीउ मास्ने बेच्ने जस्तो गम्भीर प्रकृतिको मुद्दामा पीडित व्यक्तिले मौकामा गरेको बयान प्रमाणित गराउनु पर्ने कानूनी व्यवस्थाको खास प्रयोजन र महत्व हुन्छ । सो कुरालाई नजरअन्दाज गरी केवल पीडितको बकपत्रलाई मात्र कसूर स्थापित गर्ने प्रमाणको रूपमा हेरिनु पर्छ भन्ने सूत्रवत् मान्यता राख्नु न्यायोचित् र विवेकसम्मत हुन नसक्ने ।

८.नेपाल सरकार वि. ज्योति राई

ने.का.प.२०६९, अंक ७ निर्णय नं. ८८५८ पृ.१०५७

- सर्वोच्च अदालतको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारलाई क्रमशः हलुका गर्दै लैजाने विधायिकाको मनसाय रहेको तथ्य विधायिकी इतिहासबाट स्पष्टै देखिएको अवस्थामा विधायिकाको उक्त मनसायविपरीत हुने गरी न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ को व्यवस्थाको प्रयोग गर्न नमिल्ने ।
- न्याय प्रशासन सम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०६७ द्वारा संशोधित न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ को उपदफा (१) को खण्ड (ग) को कानूनी व्यवस्था अनुसार शुरु अदालत, निकाय वा अधिकारीबाट तीन वर्षभन्दा कम सजाय गरेको र पुनरावेदन अदालतले सो सजाय उल्टी वा केही उल्टी गरेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसला उपर यस अदालतमा पुनरावेदन लाग्न नसक्ने ।
- पुनरावेदन अदालतबाट वादी र प्रतिवादीहरू मध्ये ज-जसको हकमा एकैपटक फैसला भएको छ सो आधारमा एकै चोटि फैसला भएकाको हकमा यस अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने र नलान्ने निष्कर्ष निकाल्नु पर्दछ भन्ने न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ९ को मनसाय भएकाले भविष्यमा के कस्तो होला भन्ने अनुमानको आधारमा अमुक प्रकारको निष्कर्ष निकाल्न नमिल्ने ।

९.नेपाल सरकार वि. मधुसुदन पुरी समेत

ने.का.प.२०७०, अंक १, निर्णय न. ८९४८, बैंक ठगी मुद्दा

- मिसिल संलग्न प्रमाणबाट कुनै पनि अपराधमा प्रतिवादीले सो अपराध गर्नमा निर्वाह गरेको भूमिका र निजको संलग्नता समेतलाई विचार गरी अदालतले कानूनले दिएको तजविजी अधिकारको प्रयोग गरी कसूर कायम गर्ने र सजाय निर्धारण हुने ।
- सजायको प्रयोजन सम्बन्धित व्यक्तिलाई अपराध बोध गराउनु हो, बदला लिनु होइन । सजायको प्रयोजन सम्बन्धित व्यक्तिलाई भविष्यमा आफूलाई सुधार्ने अवसर दिनु हो, निजलाई समाप्त नै गरि दिने होइन । कसूरको प्रकृति र अपराध गर्नेको प्रवृत्ति तथा अवस्थाका आधारमा सजायको हद तोकिने हो । न्यायकर्ताले सजायको तल्लो हद तोक्दैमा कानूनको उल्लंघन नै भएको मान्न नमिल्ने ।
- फौजदारी मुद्दामा दण्ड निर्धारण गर्दा विधायिकी कानूनले तोकिएको सीमा भित्र रही कसूरको प्रकृति र अपराधमा रहेको दोषको मात्राअनुसार सजाय निर्धारण गरिन्छ । यो विशुद्ध न्यायिक स्वविवेकको विषय पनि हुने ।

१०.नेपाल सरकार वि. सनमान नेपाली (शीर्षक अन्यमा पनि समावेश गरिएको)

ने.का.प.२०७०, अङ्क १०, नि नं.९०६४

- घटनाबाट पीडित व्यक्तिले घटनाको तत्कालपछि व्यक्त गरेको कुरा अदालतले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(ख) बमोजिम प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा लिनु पर्ने ।
- आफूलाई बिक्री गरेको ठाउँबाट भागी काठमाडौं आई प्रहरीसमक्ष व्यक्त गरेको कुरा अदालतमा सनाखत गरी दिएको र पछि साक्षी सरह अदालतमा उपस्थित भई सोही बमोजिम बकपत्र गरी दिएको समेत अवस्थामा निजको सो कथन प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(ख) बमोजिम प्रमाणमा ग्रहण गर्नु पर्ने । त्यस्तो प्रमाणित हुन प्रत्यक्ष प्रमाणको विद्यमानतामा प्रतिवादीको इन्कारी बयान मात्र निजको निर्दोशिता प्रमाणित हुन नसक्ने ।

- प्रतिवादीले पीडितलाई काठमाण्डौंवाट कलकत्ता लगी सो बापत रकम समेत प्राप्त गरेको देखिएवाट निजले विक्री गरेको मान्नु पर्ने र सो कुरा अदालतमा समेत स्वीकार गरेको देखिएको र अदालतमा स्वइच्छा पूर्वक व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ बमोजिम अभियुक्तको विरुद्ध प्रमाणमा लिनु पर्ने ।

११.लोक बहादुर कार्की वि. नेपाल सरकार

ने.का.प २०७२, अंक २, नि.नं. ९३४६

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ४ (२) को खण्ड(ख)बमोजिम कसूर हुनको लागि कुनै पनि व्यक्तिको बेचबिखन एवम् ओसार पसारको कार्य सम्पन्न हुनै पर्ने भन्ने देखिँदैन । सो उद्देश्यको लागि त्यस्तो व्यक्तिलाई आफू बसिरहेको घर, स्थान तथा व्यक्तिवाट छुटाई नेपालभित्रको एक स्थानवाट अर्को स्थानमा लैजाने कार्य भई सकेको तर गन्तव्य स्थानमा पुऱ्याउन बाँकी रहेको अवस्थामा समेत सो कसूर भएको मानिने ।
- मुलुकी ऐन, विहावरीको २ नं। मा विहावरी गर्दा महिला र पुरुषको उमेर संरक्षकको मञ्जुरी भए अठार वर्ष र संरक्षकको मञ्जुरी नभए बीस वर्ष नपुगीविहावरी गर्न गराउन हुँदैन भनी गरेको व्यवस्थाले संरक्षकको मञ्जुरी भएमा महिला र पुरुष दुवैको उमेर १८ र संरक्षकको मञ्जुरी नभए २० वर्ष उमेर नपुगी विवाह गर्न गराउन नहुने व्यवस्था अनुसार विवाह हुँदा न त पीडितको संरक्षकको मञ्जुरी थियो भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकिर छ नत पीडितको उमेर २० वर्षपुगिसकेको थियो भन्ने जिकिर लिन र सो पुष्टि हुने प्रमाण प्रस्तुत गर्न नै सकेको पाइन्छ । माथि उल्लेख भए अनुसार वारदातको समयमा पीडितको उमेर १४ वर्षमात्र रही वैध विवाहको लागि चाहिने उमेर पूरा भएको नदेखिँदा पीडित र प्रतिवादीको बीच भएको उक्त विवाह वैध विवाह नभई बालविवाह भएको तथ्य पुष्टि हुन आउने ।
- मुलुकी ऐन जबर्जस्ती करणीको महलको १ नं. मा कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा वा सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरको बालिकालाई निजको मञ्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जबर्जस्ती करणी गरेको ठहर्छ, भन्ने व्यवस्था हुँदा कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा वासोह्र वर्ष भन्दा कम उमेरको बालिकालाई निजको मञ्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जबर्जस्ती करणी गरेको मान्नु पर्ने ।

- पीडितको उमेर वारदातको बखत १६ वर्षभन्दा कम रहेको अवस्थामा पीडितसँग प्रतिवादीले विवाह गरेको वा पीडितले करणीको लागि सहमति जनाएको भन्ने जस्ता तर्कले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने ।
- पीडितको उमेर १४ वर्ष रहे भएको अवस्थामा बालिकासँग भएको विवाहलाई वैध विवाह नमानिने र करणी लिनु दिनु गर्ने कार्य कानूनसम्मत नभई जबर्जस्ती करणी भएको मानिने ।
- पीडित स्वयमले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष उपस्थित भएर अपराधको सम्बन्धमा बयान गरेकी छन् । त्यस्तो बयान तुरून्त नजिकको जिल्ला अदालतबाट प्रमाणित भएको छ भने पीडितको सो बयानको व्यहोरा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐनको दफा ६(३) बमोजिम प्रमाणमा लिन मिल्ने ।
- पीडित मौकामा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष उपस्थित भएर घटनाको बारेमा बयानमात्र दिइनु वा त्यस्तो घटनासँग सम्बन्धित कसूरको अनुसन्धान प्रक्रिया अगाडि बढाउन निजले नै जाहेरी वा उजुरी दिएकी हुनु होइनन् भनी खोजिनीति गरिरहनु पर्ने र पीडित स्वयमको उजुरी नभई पीडित बालिकाका माता-पिता वा संरक्षकले उजुरी वा जाहेरी दरखास्त दिएको कारणले मात्र मौकामा पीडितले गरेको प्रमाणित बयानको प्रमाणिकता शून्य हुने वा त्यस्तो बयान प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न नमिल्ने भनी न्यायको रोहमा साँघुरो अर्थ गर्न नमिल्ने ।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको अपराधको सम्बन्धमा पीडितको बयान प्रमाण ग्राह्य बनाउन बेचबिखन तथा ओसारपसार अपराधको उजुरी पीडित वा अरू कसले दियो भन्ने कुराभन्दा पीडितको बयान अदालतबाट प्रमाणित भयो वा भएन भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हुने ।
- पीडित बालिका आफैँले उजुरी नदिएको भन्ने प्राविधिक कारण देखाई अदालतबाट प्रमाणित भएको पीडितको बयान व्यहोरालाई पीडितले अदालतमा पुनः उपस्थित भई बकपत्र नगरेको भनी उक्त मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ कोदफा ६(३) को कानूनी प्रावधान प्रतिकूल हुने गरी अस्वीकार गर्न नमिल्ने ।
- अपराधबाट पीडितलाई भराइने क्षतिपूर्तिले पीडितलाई पीडित हुनुभन्दा पूर्वको अवस्थामा पुऱ्याउनु वा पुनस्थापना गर्न सक्नु पर्छ । तसर्थ अपराध पीडितलाई वास्तविक र प्रभावकारी क्षतिपूर्तिको लागि क्षतिपूर्ति सम्बन्धीकानून बनाएर मात्रै हुँदैन । सो कानून आफैँमा उपयुक्त र प्रभावकारी हुनुको साथै सो को प्रभावकारी एवम् यथार्थपरक कार्यान्वयन समेत हुनु अपरिहार्य हुने ।

- बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ का पक्ष राष्ट्रहरूलाई बालबालिकाको हितका लागि आवश्यक संरक्षण र स्याहारको व्यवस्था गर्नु पर्ने तथा बाबु आमा, कानूनी संरक्षक वा अन्य व्यक्तिको हेरचाहमा रहेको अवस्थामा बालबालिकामाथि हुने सबै किसिमको शारीरिक वा मानसिक हिंसा, क्षति वा दुर्व्यवहार, शोषण, यौन दुर्व्यवहार समेतबाट बालबालिकालाई संरक्षण गर्न पक्ष राष्ट्रहरूले समुचित कानूनी, प्रशासनिक, सामाजिक र शैक्षिक उपायहरू अपनाउनु पर्ने गरी दायित्व तोकेको पाइन्छ । नेपाल पनि उक्त महासन्धिको पक्ष राष्ट्रको हैसियतले सो दायित्वबाट विमुख हुन मिल्ने नदेखिने ।
- अब उपरान्त क्षतिपूर्ति पाउने यस्ता प्रकृतिका अपराधका पीडितहरूलाई अदालतको अन्तिम फैसलाले निर्धारण गरे बमोजिमको क्षतिपूर्तिको रकम नेपाल सरकारले एउटा छुट्टै कोषको स्थापना गरी सो कोषबाट तत्कालै उपलब्ध गराउने र सो रकम पीडकबाट सरकारी विगो सरह असुल उपर गर्ने व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने देखिँदा नेपाल सरकार समेतबाट सो सम्बन्धी आवश्यक र उपयुक्त पूर्वाधार निर्माण हुनु जरूरी देखिने ।
- अपराध पीडितको क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने हकलाई नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२ अन्तर्गतको बाँच्न पाउने हकको अभिन्न अंश (integral part) को रूपमा राख्नु पर्ने हुन्छ । तसर्थ नेपालको सन्दर्भमा अपराध पीडितको क्षतिपूर्तिको हक उक्त धारा १२ अन्तर्गतको बाँच्न पाउने हक अन्तर्गत सम्बोधन गरिनु पर्ने विषय हो भन्ने प्रस्ट हुन आउने ।
- पीडितलाई क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउँदा पीडितले अपराधबाट भोग्नु परेको पीडाको प्रकृति वा पीडाको कठोरता वा क्रूरतालाई नै क्षतिपूर्ति मापनको आधार बनाइनु पर्ने ।
- पीडकको आर्थिक हैसियत वा क्षमताले त्यस्तो क्षतिपूर्तिमा निर्णायक स्थान प्राप्त गर्ने वा निर्णयको आधार बन्ने अवस्था सिर्जना गरिनु नहुने । अन्यथा पीडक पहिचान हुन नसकेको, फरार रहेको, आर्थिक अवस्था कमजोर रहेको वा कम उमेरको रहेको भन्ने जस्ता तर्कहरू अगाडि ल्याएर पीडितको क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने हक कुण्ठित वा सङ्कुचित हुन जाने ।
- यस्तो अवस्था सिर्जना हुन गएमा पीडित बाँच्न पाउँने हकबाट नै वञ्चित भई पीडितको न्यायमा पहुँच समेत स्थापित हुन नसकी पीडितको बाँच्न पाउने मौलिक हक आधारभूत मानव अधिकारले न्यायिक संरक्षण समेत प्राप्त गर्न नसक्ने ।

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ र २० को व्यवस्था, अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रावधान र अन्य मुलुकहरूको अभ्यास समेतको आधारमा हामी कहाँ समेत अपराध पीडितको क्षतिपूर्तिको हक बाँच्न पाउने हकको अभिन्न अंश (integral part) को रूपमा मान्नुपर्ने हुन्छ । यसरी क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्नु अपराध पीडितको मौलिक हक हो । यस हकलाई व्यवहारिक, वास्तविक र पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन गरी पीडितलाई न्याय प्रदान गर्नु अदालतको दायित्व र राज्यको कर्तव्य हुने ।
- पीडकको क्षतिपूर्ति तिनै आर्थिक हैसियत नभएको, पीडक पहिचान हुन नसकेको वा पीडक फरार रहेको अवस्थामा नागरिकको संरक्षकको हैसियतले अपराध पीडितलाई उक्त क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने कर्तव्य राज्यको हुने ।
- पीडितशास्त्र (Victimology) अनुसार अपराध गर्ने व्यक्तिको पहिचान भएको होस वा नहोस्, अपराधको अभियोजन होस् वा नहोस् अपराधबाट पीडितले जीवन निर्वाहको लागि क्षतिपूर्ति पाउनु पर्ने, सो क्षतिपूर्ति यथेष्ट (adequate) हुनु पर्ने र निजको पुनस्थापन (rehabilitation) तत्काल हुनुपर्ने एवम् त्यस्तो क्षतिपूर्ति र पुनस्थापन राज्यले नै गर्नु पर्ने ।
- महिला हिंसा, जबर्जस्ती करणी, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार जस्ता मुद्दामा पीडितले भोगेको पीडा स्वरूप पाउने क्षति नागरिकको अभिभावक र संरक्षक भएको हैसियतले राज्य स्वयम्ले तत्काल उपलब्ध गराउनु राज्यको दायित्व भित्र पर्ने ।
- क्षतिपूर्ति बापतको रकम राज्यले पीडकबाट असुल उपर गर्ने सम्बन्धमा उपयुक्त कानूनी व्यवस्था लागू गर्न सक्ने ।
- पीडकबाट क्षतिपूर्ति भराउन नसकिएको भन्ने कारणले मात्र पीडितलाई क्षतिपूर्ति पाउने हकबाट वञ्चित गर्ने गरी प्रणालीले पीडितलाई थप पीडा दिन नमिल्ने ।
- पीडितले प्रतिवादीहरूबाट भराई पाउने ठहर भएको क्षतिपूर्तिको रकम नेपाल सरकारबाट तत्काल उपलब्ध गराई सो रकम प्रतिवादीहरूबाट सरकारी विगो सरह असुल उपर गर्नु, गराउनु एवम् अब उप्रान्त यस्ता प्रकृतिका अपराधका पीडितहरूलाई अदालतको अन्तिम फैसलाले निर्धारण गरे बमोजिमको क्षतिपूर्ति रकम एउटा छुट्टै कोषको स्थापना गरी सो कोषबाट तत्काल उपलब्ध गराउन र सो रकम पीडकबाट असुल उपर गर्ने गराउने व्यवस्था मिलाउन यथाशीघ्र आवश्यक र उपयुक्त पूर्वाधारको निर्माण गर्नु गराउनु भनी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा लेखी पठाउने ।

१२. योगबहादुर लामा वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०७३, अंक १, नि.नं. ९५२५

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१) को कानूनी व्यवस्था अनुसार कुनै काम घटनावा अवस्थाका सम्बन्धमा सो काम गर्ने वा सो काम घटना वा अवस्था प्रत्यक्ष रूपमा देख्ने वा थाहा पाउने वा सो काम घटना वा अवस्थाबाट पीडित भएका व्यक्तिले मौकामा वा त्यसको तत्काल अघि वा पछि व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिनु पर्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। त्यसका अतिरिक्त सोही ऐनको दफा १८ मा कुनै काम, घटना वा अवस्थाका सम्बन्धमा भएको तहकिकात वा जाँचबुझको सिलसिलामा प्रचलित नेपाल कानून बमोजिम तयार भएको कुनै लिखतमा उल्लेख भएको कुनै कुरा सो व्यक्त गर्ने व्यक्ति साक्षीको रूपमा अदालतमा उपस्थित भई बयान गरेमा प्रमाणमा लिनु पर्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। उल्लिखित कानूनी व्यवस्था अनुसार प्रस्तुत घटनाबाट पीडित जाहेरवालीहरूले मौकामा दिएको जाहेरी व्यहोरालाई पुष्टि गर्दै अदालतमा आई बकपत्र गरी प्रतिवादी उपरको अभियोग दाबीलाई समर्थन गरेको देखिएकाले पीडित जाहेरवालीहरूले व्यक्त गरेको तथ्यलाई अदालतले ठोस प्रमाणको रूपमा लिनु पर्ने देखिन आएको अवस्थामा यी प्रतिवादी समेतको मिलोमतोमा पीडित जाहेरवालीहरूलाई बेचनको उद्देश्यले नै लैजान लागेको देखिएकाले प्रतिवादीको अदालतको इन्कारी बयानलाई प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्ने नदेखिने।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ९ ले प्रमाणको भार प्रतिवादी उपर रहने गरी विशेष व्यवस्था गरेको पाइन्छ। सो दफामा प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै व्यक्तिलाई यस ऐन अन्तर्गतको कसूर गरेको अभियोग लागेकोमा सो कसूर आफूले गरेको छैन भन्ने कुराको प्रमाण निजले नै पुऱ्याउनु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ। सो ऐनको उक्त विशेष व्यवस्था अनुसार मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन अन्तर्गतको कसूर गरेको अभियोग लागेको प्रतिवादीले तथ्ययुक्त एवं वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट आफ्नो निर्दोषिता प्रमाणित गराउन सक्नु पर्ने।

१३. विवेक दोड वि. नेपाल सरकार

सअ बुलेटिन, वर्ष १८, अंक ३ जेठ, २०६६ पूर्णाङ्क ४०५ पृ.२

- जीउ मास्ने बेच्ने मुद्दा खास प्रकृतिको मुद्दा भई अदालतले खोजेको समयमा पीडित फेला पर्न नसक्ने अवस्थालाई महसुस गरी पीडित उपलब्ध भएमा मौकामा नै पीडितको बयान अदालतबाट प्रमाणित गराउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था राख्नु परेको विधायिकी मनसाय पनि हो । भए गरेका घटनाक्रमको यथार्थता खुलाई अदालतमा गरेको बयान प्रमाणित भए पछि पीडित वकपत्र गर्न अदालतमा उपस्थित नहुनुले खास असर पार्न सक्ने अवस्था पनि देखिन आउँदैन । अदालतको प्रक्रियाको ढिलाईको असर पीडितमा पर्नु हुँदैन त्यसको फाइदा अभियुक्तमा जान हुँदैन ।

१४.नेपाल सरकार वि. रवीन्द्र सिलवाल

स.अ. बुलेटिन, वर्ष १८, अंक ४ जेठ, २०६६, पूर्णाङ्क ४०६, पृ.३

- अदालतद्वारा प्रमाणित पीडित भनिएको व्यक्तिको कथन पुष्टि हुने अन्य समर्थित प्रमाण (Corroborative evidence) मिसिलमा मौजूद रहेको अवस्थामा पीडित व्यक्ति अदालतमा वकपत्रको प्रयोजनार्थ उपस्थित नभए पनि सो भनाईलाई आधार मान्नु पर्ने अदालतबाट प्रमाणित बयान भूठो हो भनी प्रमाणित गर्नु पर्ने प्रमाणको भार अभियुक्तको हुने ।

१५.नेपाल सरकार वि. सुदन सदरी समेत

स.अ. बुलेटिन, वर्ष १८, अंक १५, मंसिर, २०६६, पूर्णाङ्क ४१७, पृ.२,

- जाहेरवाली वीकुमारी र सीकुमारिले यिनै प्रतिवादीहरूले आफूलाई भारत बम्बई लगी विक्री गरेको भनी मिति २०५२।१२।१२ मा जाहेरी दरखास्त दिई प्रतिवादीहरू उपर उक्त आरोपमा कारवाही चलेकोमा पुनः मिति २०५३।५।७ मा यिनै प्रतिवादीहरू समेत उपर फुलोदेवी उरावको जाहेरी परी मुद्दा चलेको अवस्था रहेको तथा यिनै प्रतिवादीहरू समेत उपर मिति २०५३।५।२१ मा एकुमारीको जाहेरी समेत परेको देखिएको र यी प्रतिवादीहरूले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयानमा आफूहरू एक आपसमा मिली युवतीहरू भारत लगी बेची प्राप्त हुन आएको रकम समेत बाँडी खाने गरेको भनी बयान समेत गरेको अवस्थामा यी प्रतिवादीहरू जीउ मास्ने कार्यमा संगठित हिसाबले लागी आफ्नो कारोवार बढाउन

पटक-पटक उक्त कार्यमा संलग्न रहेको देखिँदा तथा अन्य परिस्थिति जन्म प्रमाणहरूले समेत उक्त वारदात पुष्टि भै रहेको स्थितिमा उल्लिखित कसूर अपराधमा जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐनको दफा ७(२) ले प्रमाणको भार प्रतिवादीले नै पुऱ्याउनु पर्ने व्यवस्था गरेको र प्रस्तुत कसूर अपराध (Strict Liability) अन्तर्गतको समेत भै प्रस्तुत वारदातमा प्रतिवादीहरूको कसूर अपराध स्थापित हुने ।

१६.नेपाल सरकार वि.नरसिंह धामी

सअ बुलेटिन, वर्ष १९, अंक १५, मंसिर, २०६७, पूर्णाङ्क ४४१, पृ.७

- कुनै कारणले जाहेरवाली पीडितहरू अदालतमा उपस्थित भै बकपत्र गर्न नसकेको अवस्थामा त्यस्तो बयानलाई मान्यता दिने प्रयोजनको लागि नै जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ६ मा सरकारी वकीलबाट बयान गराएको २४ घण्टाभित्र अदालतबाट सो बयान प्रमाणित गराउने व्यवस्था गरेको हो । विशेष कानूनले गरेको व्यवस्था अनुसार पीडित जाहेरवालीहरू अदालतमा उपस्थित भै बकपत्र गर्न नसके पनि निजहरूले गरेको बयान अदालतबाट २०६२।९।३ मा प्रमाणित भएको देखिँदा प्रमाणमा लिन मिल्दैन भन्न मिल्ने देखिएन । यस्तो अवस्थामा प्रमाण ऐन, २०३१ को सामान्य व्यवस्था आकर्षित हुन नसक्ने ।

१७.जगरूप महारा चमार वि. नेपाल सरकार

सअ बुलेटिन, वर्ष २०, अंक ४ जेठ, २०६८, पूर्णाङ्क ४५४, पृ. २५

- ऐनमा प्रयुक्त शब्द र भाषा स्पष्ट छन् भने तिनको अन्यथा व्याख्या गर्ने ठाउँ रहँदैन । कानून कुन दुष्कृति रोक्न आएको छ, त्यसको निक्क्यौल नगरी गरिने कानूनको व्याख्या एकांगी हुन पुग्दछ । जीउ मास्ने बेच्ने ऐनको प्रयोग केवल स्वास्नी मानिसका विरुद्ध हुने अपराधका लागि मात्र हुने अर्थ गर्दा ऐनको दफा ४ को उल्लंघन हुने मात्र नभई सो कानूनको उद्देश्य नै धराशायी हुने ।
- बयान प्रमाणित भई सकेको पीडितलाई अदालतले पछि भिकाइनु भनेको कुनै कुरामा थप प्रष्टताको अपेक्षा हो । तत्कालै बयान प्रमाणित गरिने कानूनी अवस्थामा पीडित वा जाहेरवाला पछि अदालतमा उपस्थित भएनन् भन्दैमा अदालतद्वारा प्रमाणित भएको पीडितको बयानमा लेखिएको कुरा अन्य प्रमाणद्वारा समर्थित भई रहेको अवस्थामा अन्य सामान्य मुद्दामा सरह अमान्य गर्न नमिल्ने ।

१८.नेपाल सरकार वि.कृष्ण नेपाली

सअ बुलेटिन, वर्ष २०, अंक १६ मंसिर, २०६८, पूर्णाङ्क ४६६, पृ.२०

- पीडित छरिमाया तामाङ र मनमाया तामाङलाई वेचविखन गर्ने उद्देश्यले विदेश भारतस्थित दिल्लीमा प्रतिवादी लगायतले अन्य कुनै जायज वा कानूनसम्मत उद्देश्यका साथ लगेको भन्ने देखिँदैन । यसरी पीडित युवतीहरूलाई तिनीहरूको घर परिवारका सदस्य वा संरक्षक बेगर दिल्ली लगनु र त्यहीं छाडेर आउनुबाट यी प्रतिवादीले गलत उद्देश्य स्वतः स्पष्ट छ । प्रतिवादीको सो कार्यले नै निजको गैरकानूनी उद्देश्य स्पष्ट गर्दछ । विक्री गर्ने उद्देश्य प्रमाणित गर्ने थप प्रमाणको आवश्यकता यहाँ देखिएको छैन । उपलब्ध तथ्य र घटनाक्रमको विवेचना गर्दा यी प्रतिवादी कृष्ण नेपालीले जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(ख) को कसूर गरेको प्रमाणित हुने ।

१९.नेपाल सरकार वि. करन मल्ल

सअ बुलेटिन, वर्ष २०, अंक २३ चैत्र, २०६८, पूर्णाङ्क ४७३, पृ.१३

- होटलमा आउने ग्राहकसँग यौन सम्पर्क गर्ने गरेको क्रियाबाट प्रतिवादीले पीडित भनिएका लक्ष्मी खत्री तथा अस्मिता रायमाझी समेतलाई होटलमा आउने ग्राहकसँग वेश्यावृत्तिको परिपञ्च मिलाएको देखिन आई निजले जीऊ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४ को देहाय (घ) मा उल्लिखित कसूर गरेको देखिन आयो ।
- प्रतिवादीले जीऊ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४ को देहाय (घ) बमोजिम जीऊ मास्ने बेच्ने क्रियाको रूपमा रहेको वेश्यावृत्तिको परिपञ्च मिलाएको कसूर गरेको भन्ने देखिएको अवस्थामा पीडित भनिएका व्यक्तिहरू बकपत्र गर्न उपस्थित नभएको भन्ने आधारमा अभियोगबाट सफाइ दिन नमिल्ने भै प्रतिवादीले जीऊ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४ को देहाय (घ) बमोजिमको कसूर गरे बापत निज प्रतिवादीलाई सोही ऐनको दफा ८(४)बमोजिम ५ वर्ष कैदको सजाय हुने ।

लागू औषध

१. श्री ५ को सरकार वि. थोमस कोनेन

ने.का.प. २०४४, अङ्क ४, निर्णय नं. ३०६१

- विदेशी हुँदा भागी जाने सम्भावना भएको भनी तारेखमा छाड्न इन्कार गर्नाको आधार खुलाई इन्कार गरेको कुरालाई अ.बं. १९४ नं. को (४) र (५) को विपरीत भयो भनी भन्न सकिने अवस्था नदेखिने ।

२. दिपक अरोरा विरुद्ध श्री ५ को सरकार

ने.का.प. २०४९, अङ्क २, निर्णय नं. ४४७८

- आफ्नो पेन्टको पकेटमा राखेको २५ ग्राम सेतो हेरोइन बरामद भएको ठीक हो भनी लेखाई सही समेत गरी दिएवाट बरामद गरेको होइन भन्न नमिल्ने ।

३. हेमराज पिके विरुद्ध श्री ५ को सरकार

ने.का.प. २०४९, अङ्क ५, निर्णय नं. ४५३९

- अदालत समक्ष बिना आधार प्रतिवादीहरूले प्रहरीको बयानलाई स्वेच्छा विरुद्धको भन्दैमा अदालतले उक्त भनाईलाई मात्र आधार मानी प्रमाणको रूपमा मान्न इन्कार गर्ने हो भने अनुसन्धानको क्रममा प्रतिवादीहरूको कागज गराउने कानूनी व्यवस्थाको कुनै औचित्य नै नरहने ।
- बरामदी मुचुल्काको काम तामेल गर्ने व्यक्ति भएको नाताले मात्र निजको बकपत्रलाई प्रमाणमा लिन नमिल्ने गरी प्रमाण ऐन लगायतका अन्य कुनै कानूनले रोक लगाएको नपाइने वरु प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८(ख) अनुसार निजको बकपत्रलाई प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्ने ।
- लागू औषध हेरोइन बरामद भएको भनी किटानी बकपत्र गरेको अवस्थामा बरामदी मुचुल्काका अर्का साक्षीले सो बरामदी मुचुल्कालाई स्वीकार गर्दै सो मा सहीसम्म

प्रहरी थानामा गरेको भनी बकपत्र गरेको आधारमा मात्रै सो बरामदी मुचुल्कालाई अन्यथा भन्नु नमिल्ने ।

४. तिलक श्रेष्ठसमेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार

ने.का.प. २०४९, अङ्क ५, निर्णय नं. ४५४३

- लागू औषध सम्बन्धी मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०१७ को अनुसूची १ मा पर्ने श्री ५ को सरकार वादी भएको र अनुसन्धान कारवाहीको सिलसिलामा अभियुक्तहरूलाई पक्राउ गर्न सक्ने सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०१७ ले समेत व्यवस्था गरेकोले औषध नियन्त्रण अधिकारीले अभियुक्तहरूलाई पक्राउ गर्न वारेन्ट जारी नगरेकोबाट सम्पूर्ण कानूनी प्रकृया विहिन छ भन्ने तर्क कानूनसंगत नदेखिने ।
- जुन विषयमा शुरुमा नै विवाद उठाएको नदेखिए पछि विवाद नउठाइएको कुरामा अब आएर विशेषज्ञबाट नजचाएकोले हेरोइन नै होइन एकिन गर्नु नमिल्ने भन्नु कानूनसंगत नहुने ।
- अदालतको इन्कारी नै प्रतिवादीहरूलाई आरोपित कसूरबाट सफाई दिनु पर्याप्त नहुने
- बिक्री गर्ने व्यवसायलाई तह तह राख्दै लिदै गरेको कार्य बिक्री वितरणको परिभाषा भित्र नपर्ने ।

५. श्री ५ को सरकार विरुद्ध भरत राई

ने.का.प. २०५०, अङ्क २, निर्णय नं. ४६९८

- लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ८ को (२) मा “कुनै घरजग्गा सवारी वा अन्य कुनै ठाउँमा प्रवेश गर्दा वा खानतलासी गर्दा समयले भ्याएसम्म सम्बन्धित नगर पञ्चालत वा गाउँ पञ्चायत वा वडा समितिका एक जान सदस्य वा त्यस ठाउँको एकजना भलादमी वा कुनै अर्को सरकारी कार्यालयका एकजना कर्मचारीलाई साक्षी राखी गर्नु पर्ने छ भन्ने विशेष व्यवस्था गरेको पाइन्छ । तर समयले नभ्याएको स्थितिमा उपरोक्त व्यक्तिहरू साक्षी नराखिदैमा सो बरामदी मुचुल्का नै अमान्य हुने देखिदैन । समयले भ्याएसम्म मात्र उक्त व्यक्तिहरू साक्षी राखिन सकिने व्यवस्था हो ।

- प्रतिवादी काठमाडौं स्थित विशालनगरमा दिउंसो ४ बजे फेला परेका प्रतिवादी र निजले हाकेको कारवाट बरामद भएको लागु औषध भएको स्थितिमा बाटोमा बरामदी मुचुल्का खडा गर्दा समयले नभ्याउने स्थिति देखिन्छ । अ.वं १७२ बमोजिमको बरामदी मुचुल्का नभएको भन्ने कानूनी व्यवसायीहरूको तर्कसंग सहमत हुन नसक्ने ।

६.श्री ५ को सरकार बिरुद्ध डम्बरबहादुर भन्ने किर्तिबहादुर चन्द समेत

ने.का.प.२०५९, निर्णय नं.७०७०

- ऐन कानूनको व्याख्या गर्दा समन्वयात्मक किसिमबाट गर्नु पर्ने भन्ने व्याख्याको मान्य सिद्धान्त हुनाले ऐनको व्याख्या गर्दा कार्यविधिगत पक्षलाई जटिल बनाउने र असामञ्जस्यपूर्ण हुने हिसावबाट व्याख्या गर्न नहुने ।
- ऐनको शब्दले स्पष्ट नबोलेको अवस्थामा पक्षको सुविधामा प्रतिकूल असर पर्ने हंगले समेत व्याख्या गर्नु नहुने ।
- न्याय प्रशासन ऐनको दफा ९(१)(ख) को दश वर्ष भन्दा बढी कैदको सजाय भएको मुद्दामा दश वर्ष कैद भएको अवस्थामा, यस्तो व्यक्तिको हकमा मात्र पुनरावेदन लाग्ने हो भनी व्यक्तिलाई भएको कैदलाई पुनरावेदनको मापदण्ड बनाउने हो भने कुनै मुद्दामा धेरै प्रतिवादीहरू भई कसैलाई १० वर्ष भन्दा बढी कैद सजाय ठहर भएको र कसैलाई १० वर्ष भन्दा कम कैद सजाय ठहर भएकोमा एकै मुद्दामा प्रतिवादीहरूले आफूलाई भएको सजायलाई हेरी १० वर्ष वा बढी कैद भएकाले पुनरावेदन गर्नु पर्ने र सो भन्दा मुनि कैद भएको प्रतिवादीले दोहोर्न्याई पाउ भन्ने निवेदन दिनु पर्ने । अतः एउटा मुद्दामा कुनै प्रतिवादीलाई १० वर्ष भन्दा बढी कैदको सजाय भएको अवस्थामा १० वर्ष भन्दा कम कैद सजाय भएका प्रतिवादीहरूले समेत दफा ९(१)(ख) बमोजिम पुनरावेदन गर्नु पर्छ भन्ने निष्कर्ष नै न्यायोचित, तर्कसंगत र सुविधाजनक समेत हुने ।
- आफूले बोकी ल्याएको ब्यागमा लागु औषध भएको तथ्य थाहा थिएन भनी निजले आफ्नो अज्ञानता देखाए पनि कानून बमोजिम कसूर ठहरिने कार्यको अज्ञानतावाट सजायमा छुट हुन्छ भन्न नमिल्ने ।

- लागू औषध सम्बन्धी अपराध ठहरिने कार्यमा सरिक भएको देखिएकै मात्र आधारमा ऐनमा व्यवस्था भएको माथिल्लो हदको कसूर कायम गरी सजाय गर्नु पर्दछ भन्ने दावी न्यायोचित हुन नसक्ने ।
- एउटै कसूरमा संलग्न देखिएका व्यक्तिहरूको पनि कसूरमा संलग्नताको रूप फरक फरक हुन सक्नाले कसूरमा संलग्नताको रूप र त्यस सम्बन्धी भएको कानूनी व्यवस्थालाई मध्यनजर राखेर नै सजाय गर्नु पर्ने ।

७. सुबोध कुमार उर्फ पप्पु विरुद्ध श्री ५ को सरकार

ने.का.प. २०६१, अङ्क ३, निर्णय नं. ७३४१

- लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन विशेष प्रकृतिको ऐन भएको र विशेष प्रकृतिको ऐनले गरेको व्यवस्था सोही अनुरूप कार्यान्वयन भएको हुनु पर्छ । लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १२ को व्यवस्थाले सो ऐनको दफा ४ ले निषेधित गरिएका कार्य गरेको भन्ने देखिन आएमा निषेधित कार्य गरेको आरोपित व्यक्तिले वरामद भएको लागू औषध वा पदार्थ यो यति कारणले ऐन सम्मत तरिकाले राखेको भन्ने कुराको पुष्टि गर्ने कार्य वा प्रमाणको दायित्व त्यसरी निषेधित वस्तु राख्ने व्यक्तिलाई नै रहने ।
- अनुसन्धान तहकिकातवाट कसैको शरीर, कोठा वा साथवाट वरामद भएको पदार्थ निषेधित तवरवाट खरिद विक्री ओसारपसार आदि गरेको वा सो गर्न भनी संचय गरेको देखिन आएमा केवल अदालतको वयानमा सजायको भागी हुन नपरोस भनी स्वइच्छाले वरामदी लागू औषध आफ्नो होइन कहाँवाट आयो भन्ने जस्ता कथन राखी आरोपित कसूरमा इन्कारी हुँदैमा संकलित सबुद प्रमाण र घटनाको कडीवाट पुष्टि भई रहेको विषय वस्तुलाई अन्यथा भनी अनुमान गर्न नमिल्ने ।
- अनुसन्धानका क्रममा भएका बयान, वरामदी मुचुल्काका मानिस र प्रतिवेदकहरूको यी प्रतिवादीहरूको रोहवरमा सो लागू औषध वरामद गरिएको हो भन्ने बकपत्र, वरामद भएको घरको घरधनी समेतको कागज समेतका प्रमाणवाट आरोपित सबै प्रतिवादीहरू वरामद भएको लागू औषध विदेश भारतवाट खरिद गरी लिई आई नेपालमा विक्री वितरण गर्ने प्रयोजनका लागि संचय ओसारपसार समेतको कार्य गर्नमा समान रूपले लागेको भन्ने कुरा पुष्टि भई रहेको देखिने ।

- पुनरावेदक प्रतिवादीहरू सुबोध कुमार उर्फ पप्पु रमेश कडरिया र वैजनाथ गुप्ता समेतका प्रतिवादीहरूले वरामद भएको लागू औषध, लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ को खण्ड(घ)(ङ)(च) मा वर्णित कार्य गरेको शिद्ध हुन आएकोले सो अभियोगमा दावी बमोजिम सोही ऐनको दफा १४(१) (छ)(३) बमोजिम जनही १५ वर्ष कैद र ५ लाख रुपैयाँ जरिवाना हुने ठहर गरेको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको प.व.अ. को फैसला मिलेकै देखिंदा सदर हुने ।

द. श्री ५ को सरकार विरुद्ध बुद्धिमान गुरुङ समेत

ने.का.प.२०६१, अङ्क ४, निर्णय नं. ७३६५

- प्रतिवादीहरू समेतले वोकेको भोलावाट ८५ किलो ग्राम गांजा वरामद भएको भन्ने मिति २०५३।१८ को वरामदी मुचुल्कावाट देखिन्छ । उक्त वरामदी मुचुल्का र वरामद भएको गांजा सहितको भोला प्रतिवादीहरूले गरेको सनाखतवाट प्रतिवादीहरूको साविती बयान पुष्टि भई रहेको देखिई यी प्रतिवादीहरू समेतले गांजा सहितको भोला लिई वसमा हिडेको भन्ने कुरामा कुनै विवाद देखिन नआउने ।
- गांजा एक ठाउँवाट अर्को ठाउँमा लग्नको लागि वसमा लिई हिडेको अवस्थामा प्रतिवादीहरू पक्राउ परेको देखिन आएको छ । प्रतिवादीहरूले सो अपराधजन्य कार्य गर्न षडयन्त्र उद्योग तथा दुरुत्साहन गरेको र मतियार भएको भन्ने अवस्था नदेखिई निजहरूले कारणीको हैसियतमा उक्त अपराध जन्य कार्य गरेको अवस्था देखिन आएकोले निज प्रतिवादीहरूले लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४(क)अन्तर्गतको गांजा ओसारपसार गर्ने कसूर अपराध गरेको देखिन आउने ।
- प्रतिवादीहरूले ८५ किलो ग्राम गांजा ओसारपसार गर्ने कसूर अपराध गरेको हुँदा निजहरूलाई लागूऔषध (नियन्त्रण) ऐन,२०३३ को दफा १४(१)(घ)(५)बमोजिम सजाय गर्नु पर्ने देखिन आयो । यी प्रतिवादीहरूले सो ऐनको दफा ४(क) को कसूर अपराध गरेको ठहर गरी सकेपछि सो कसूरमा उक्त ऐनको दफा १४(१)(घ)(५)बमोजिम सजाय गर्नु पर्नेमा सो बमोजिम नगरी दफा १७ बमोजिम एक वर्ष कैद र रु.७,५००/- जरिवाना गरेको शुरु चितवन जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला मिलेको नदेखिंदा उक्त दुवै फैसला उल्टी भई प्रतिवादीहरू बुद्धिमान गुरुङ, फानवहादुर मगर र वलवहादुर रानालाई

लागुऔषध (नियन्त्रण)ऐन, २०३३ को दफा ४(क) को कसूरमा सोही ऐनको दफा १४(१)(घ)(५)वमोजिम दुई वर्ष कैद र रु. १५०००/- जरिवाना हुने ।

९.श्री ५ को सरकार विरुद्ध गोर्डन विलियम रविन्सन

ने.का.प.२०६१, अङ्क ८, निर्णय नं. ७४२१

- विदेश जान लागेका विदेशी नागरिकलाई प्रहरीले विना कारण र आधारमा पक्राउ गर्नु पर्ने र निजलाई जवर्जस्ती केशको कार्यवाही हो भनी कागजमा सही गराउनु पर्ने अन्य अवस्था नदेखिएको र प्रतिवादी स्वयंले समेत सो कुरा पुष्टी गर्न नसकेवाट सो लागु औषध निज प्रतिवादी गोर्डन विलियम रविन्सनका साथबाट वरामद भएको रहेन छ भन्न सकिने अवस्था देखिन नआउने ।
- पूर्व प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त र कानूनी व्याख्या जवसम्म पुनरावलोकनको माध्यम वा अन्य तरिकाबाट परिमार्जन संशोधन वा परिवर्तन हुदैन तवसम्म ती सिद्धान्त वा वाख्या अनिवार्यरूपमा पालाना हुनैपर्ने ।
- लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ८(२) मा कुनै जग्गा वा सवारी वा अन्य कुनै ठाउँमा प्रवेश गर्दा वा खानतलासी गर्दा समयले भ्याएसम्म सम्बन्धित नगरपंचायत वा गाउँ पंचायत वा वडा समितिका एक जना कर्मचारीलाई साक्षी राखी गर्नु पर्ने छ तर समयले नभ्याएको स्थितिमा उपरोक्त व्यक्तिहरू साक्षी नराखी गरेको वरामदी मुचुल्का नै अमान्य हुने नदेखिने ।
- प्रतिवादी आफूले अंग्रेजी भाषा बुझ्ने बोल्ने र लेख्ने व्यक्ति रहेका भनी वयानमा स्वीकार गरेको र अंग्रेजीमा उलथा गरी निजलाई वयान गराईएको र सम्झाई बुझाई निजले स्वेच्छाले हस्ताक्षर गरेको हो भन्ने पुनरावेदक तर्फको जिकिरलाई अन्यथा अर्थ गर्नु पर्ने अवस्था नदेखिने ।
- वरामद भएको लागुऔषध निजको जुत्ता र भोलामा फल्स बटम वनाई सुरक्षा निकायलाई समेत भुक्त्यानमा पारी अवैध तरिकाले खरिद गरि विक्री गर्ने उद्देश्यले विदेश तर्फ जान लागेको तथ्य निजको वयान र अन्य प्रमाण कागजातबाट पुष्टी भई रहेको देखिन आउँने ।

१०.नेपाल सरकार वि. सुदर्शन कुर्वर समेत

ने.का.प. २०६१, अंक ९, नि.न. ७४३६

- लागुऔषध नभए पनि गैर लागु पदार्थलाई समेत लागु पदार्थको रूपवाट कारोवार गर्ने कार्यलाई समेत कसूर मानि सजायको व्यवस्था गरिएको देखिदा कारोवार गर्ने व्यक्तिलाई विवादित पदार्थ लागुऔषध हो भन्ने जानकारी हुनु वा नहुनुले कारोवारको परिणामलाई असर नपर्ने ।
- लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १७ क मा उल्लिखित “लागुऔषध भन्ने विश्वासमा पारी” भन्ने व्याक्याशंले कारोवारकर्तालाई लागु पदार्थ हो भन्ने जानकारी भएको हुनु पछि भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।
- समग्रमा दफा १७ क ले लागु पदार्थको नाममा वा रूपमा हुने गैर लागु पदार्थको कारोवारलाई समेत सजाय योग्य कार्य भनी तोकेको सम्म देखिन्छ, कारोवार कर्तालाई लागुपदार्थ हो भन्ने थाहा भएको अवस्था हुनै पर्ने भन्न नमिल्ने ।
- लागु पदार्थको कारोवार गर्ने प्रतिवादीहरूलाई लागु पदार्थ हो भन्ने थाहा भए नभएको कुराले उल्लिखित १७ क नं. बमोजिमको कसूरमा कुनै अन्तर नआउने ।

११.राजु खड्का विरुद्ध श्री ५ को सरकार

ने.का.प. २०६१, अङ्क १२, निर्णय न. ७४७५

- लागुऔषध बिक्री गरी नाफाको हिस्सा मत सल्लाहमा खाने कार्य गरेको देखिदा र सोही अवस्थामा सबै गिरफ्तार भै यी प्रतिवादीहरू सबै संगठित रूपमा सर सल्लाहमा पसी लागुऔषध खरिद गर्ने, ओसार पसार, बिक्री वितरण गर्ने कार्य गरेको हुँदा अपराधिक कार्यलाई प्रतिवादी पिच्छे अलग अलग गरी हेर्न नमिल्ने ।
- लागुऔषध बिक्री गरी नाफा बाँडी खाने उद्देश्यले मत सल्लाह गरी भारतबाट ल्याउने ग्राहक खोज्ने र बिक्री गर्ने कार्यमा सबैको समान संलग्नता भएको देखिदा समग्रतामा हेर्नु पर्ने हुन आउँछ । सबै प्रतिवादीहरू लागुऔषध खरिद, ओसारपसार, संचय र बिक्री वितरण गर्ने कार्यमा समान रूपले लागेको पुष्टि भै रहेकोमा निजहरूको संलग्नतालाई पृथक पृथक गरी हेर्न नमिल्ने भनि ने.का.प. २०६१, अंक ३, नि.नं.७३४१, पृष्ठ २५१ मा पूर्ण इजलासबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएवाट पृथक गरी हेर्न नमिल्ने ।

- केवल अदालतको बयानमा सजायको भागी हुन नपरोस् भनि कसूरमा इन्कारी हुँदैमा संकलित सबुद प्रमाण र घटनाको कडिबाट पुष्टि भैरहेको विषयवस्तुलाई अन्यथा भनि अनुमान गर्न नमिल्ने ।

१२.सचिन श्रेष्ठ विरुद्ध श्री ५ को सरकार

ने. का. प. २०६३, अङ्क २, निर्णय नं. ७६४९

- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा १५ को उपदफा (३) मा सरकारवादी हुने फौजदारी मुद्दामा तहकिकातको लागि थुनामा राख्ने म्याद थपको लागि अदालतमा उपस्थित गराउँदा आफ्नो शारीरिक जाँचको लागि अदालत समक्ष निवेदन गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको र यस व्यवस्थाले मुद्दाको अनुसन्धान तहकिकातको अवस्थामा प्रहरीवाट हुन सक्ने गैरकानूनी बल प्रयोगवाट अभियुक्तलाई सुरक्षाको प्रत्याभूति प्रदान गरिएको देखिनुका साथै उक्त कानूनी व्यवस्था अनुसार निवेदन दिन सकिने व्यवस्थाको प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२)(क) को कानूनी व्यवस्थासंग सार्थक सम्बन्ध रहेको मान्नु पर्ने ।
- प्रहरी अधिकृतले सरकारी वकील समक्ष गराएको बयान आफ्नो स्वेच्छा विपरीत भएको वा प्रहरीले कुटपीट गरी वा डर त्रासमा पारी गराएको भन्ने जिकिर लिन र सो कुराका सम्बन्धमा अदालतलाई विश्वास दिलाउन नसकेको अवस्थामा पुनरावेदक प्रतिवादीको सो सम्बन्धी पुनरावेदन जिकिर कानून तथा औचित्यको दृष्टिकोणवाट समेत मनासिब देखिन नआउने ।
- प्रस्तुत मुद्दा प्रहरी नायब निरीक्षक विनोद निरौलाको प्रतिवेदनवाटै उठान भएको र निजले नै प्रतिवादीहरूको खानतलासी गरी लागु औषध बरामद गरेको भन्ने मिसिल संलग्न प्रतिवेदन तथा बरामदी मुचुल्कावाट देखिन आएकोले प्रस्तुत वारदातका सम्बन्धमा निजले गरेको बकपत्रलाई प्रमाणमा लिन मिल्दैन भन्ने पुनरावेदन जिकिरमा कुनै कानूनी आधार नदेखिने ।

१३. Florin Percul विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६४, अङ्क २, निर्णय नं. ७८१८

- सोधपुछ गर्दा, बयान गर्दा गराउँदा वा कुनै आदेश दिई Suspect/accused बाट केही काम गराउँदा संविधानको धारा १४(३) को हक र ICCPR को धारा १४.३ (a) र (f) ले प्रदान गरेको सुविधा प्रदान गर्नु पर्छ । तर, नेपाल कानून मुलुकी ऐनको

अ.व. १७२ को कार्यविधि अपनाई खानतलासी गरी वा अन्य तरिकाले अपराधसँग सम्बन्धित चिज वा वस्तु बरामद गर्दा उपरोक्त सुविधा प्राप्त नहुने ।

- Testimonial हुने कार्यमा ICCPR को धारा १४(३) को (a) र (f) आकर्षण हुन्छ र यस्तो Suspect/accused लाई Covenant ले दिएको धारा १४.३ (a) र (f) को सुविधा अनिवार्य रूपले उपलब्ध गराउनु पर्ने ।
- पुनरावेदकको पेटबाट निजले निलेको क्याप्सुल Volitional act अर्थात निजको सहमतीले नै निकालेको देखिएको हुँदा यसमा संविधानको धारा १४(३) विपरीत वा पुनरावेदकलाई ICCPR को धारा १४(३) को (a) र (f) अन्तर्गतको सुविधा उपलब्ध नगराएर निकालिएको भन्ने तर्कमा सहमत हुन नसकिने ।
- Covenant को धारा १४(३) को खण्ड (a) र (f) को व्यवस्था भनेको अभियुक्तले बुझ्ने भाषामा सही अनुवाद गरी अभियुक्तलाई जानकारी गराउन सक्ने ।
- अभियुक्तले बोलेको भनेको कुराहरू सही अनुवाद गरी अदालत लगायतका नेपालका सम्बन्धित अधिकारीलाई जानकारी गराउने व्यवस्था हो । Covenant को धारा १४ को उपधारा (३) को खण्ड (a) र (f) को व्यवस्थाको लागि Interpreter कुनै मान्यता प्राप्त संस्थाबाट Interpreter भनी प्रमाणपत्र प्राप्त व्यक्ति नै हुनु पर्छ भन्ने व्याख्या गर्न नमिल्ने ।
- पुनरावेदक आफैले रोजेको कानून व्यवसायीको सल्लाह लिनबाट प्रहरीले वञ्चित गरेको भनी शुरु अदालत एवं पुनरावेदन अदालतमा समेत जिकिर नगरेको र मिसिल संलग्न वकालतनामाले पुनरावेदक कानून व्यवसायीबाट प्रतिरक्षा गरिएको देखिएको आधारमा पुनरावेदकको मुद्दाको पुर्पक्ष वेरीतको वा पुनरावेदकलाई नेपालको संविधान वा ICCPR ले दिएको कानून व्यवसायीको प्रतिरक्षा गर्ने हकबाट वञ्चित भएको मान्न नसकिने ।

१४.नेपाल सरकार विरुद्ध लाक्पा तामाङ समेत

ने.का.प.२०६६, अंक २, निर्णय नं ८०८३

- लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १७(क) अनुसार कसूररदार ठहर हुनको लागि कुनै पदार्थलाई लागु पदार्थ हो भन्ने विश्वासमा पारी कारोबार समेत गरेको देखिनु पर्ने ।

- लागु पदार्थ हो भन्ने विश्वासमा पारी कारोबार समेत गरेको भन्ने देखिन नआएको र कुनै वस्तु बरामद भै जाँच गराउँदा सो वस्तुलाई लागु पदार्थ नभएको भन्ने देखिएकोमा अन्य वस्तुलाई लागु पदार्थ भन्ने विश्वासमा पारी कारोबार गरेको भनी कसूर गरेको ठहर गर्न न्यायोचित नहुने ।

१५. धनकुमारी सिटौला विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प.२०६६, अंक ११, निर्णय नं. ८२६९

- बयानका क्रममा राजीखुशी विना शारीरिक यातना दिईएको अवस्थामा प्रहरी समक्ष गरिएको पूर्ण वा आंशिक सावित बयान स्वतन्त्र प्रमाणबाट समर्थित नभएसम्म त्यस्ता बयानलाई विवादरहीत प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न नमिल्ने ।
- एउटै बरामदी मुचुल्कामा सहिछाप गर्ने कुनै व्यक्तिलाई मुद्दा नै नचलाइनु र कसैलाई चलाइने पर्याप्त आधार के हो सो अभियोगमा केही उल्लेख नै छैन । लागु औषध चरेस सम्बन्धी अपराधमा प्रमाण पुऱ्याउने भार अभियुक्तमा छ भन्दैमा हर अवस्थामा हरेक मुद्दामा वादी पक्षले प्रमाण जुटाउन पर्दैन भन्ने ऐनको मनसाय होइन । सबै प्रमाणबाट प्रतिवादीहरू निर्दोष देखिने स्थिति छ भने सोको विरुद्ध आफूले लगाएको अभियोग प्रमाणित गर्न प्रमाण पुऱ्याउनु पर्ने भार र कानूनी दायित्व वादी पक्षको पनि हो । सो कुरालाई इन्कार गर्न मिल्दैन । यस्तो फितलो, मनोगत र अनुमानका आधारमा लिएको दावीबाट मात्र यी प्रतिवादीहरूले कसूर गरेको ठहर गर्न कानून र न्यायसंगत नहुने ।

१६. शेरबहादुर थापा विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प.२०६८, अंक १२, निर्णय नं. ८७२८

- ठूलो सजायबाट बच्ने उद्देश्यले अपुष्ट जिकिर लिनु नै कसूर र सजाय परिवर्तन गर्ने आधार हुन नसक्ने ।
- फरक स्थानमा बसोबास गर्ने र वारदात समयमा सँगसाथमा नभएका साक्षीहरूको अनुमानमा आधारित बकपत्र तर्कसंगत नहुने ।

- अभियोग दावी समर्थित प्रमाण रहेको र सो प्रमाण अन्यथा भन्ने पुष्टि हुन नसकेको अवस्थामा अपुष्ट रूपमा इन्कारी बयान गर्नु मात्र कसूरबाट उन्मुक्ति पाउने आधार बन्न नसक्ने ।
- लागू औषधको कारोवार गर्न सँगै हिँडेको अवस्थामा कसैबाट मात्र लागू औषध बरामद हुनु र अन्य सँगसाथका व्यक्तिबाट बरामद नहुनुले खास असर नपर्ने ।
- लागू औषध सम्बन्धी अपराध निरपेक्ष दायित्व अन्तर्गत पर्ने अपराध भएको हुनाले जसबाट लागू औषध बरामद भएको छ, निजसँग सो लागू औषधको कारोवार गर्न आफू नहिँडेको वा निजको समूहमा सामेल नभएको भन्ने तथ्य स्पष्ट रूपमा पुष्टि नभएसम्म समूहगत रूपमा पक्राउ परेको देखिए पछि प्रतिवादीहरू मध्ये कसैको सो लागू औषधको कारोवार गर्ने मनसाय थियो वा थिएन भनी विचार गरि रहनु नपर्ने ।
- लागू औषध छ भन्ने थाहा पाई लागू औषध बोक्नेसँग वा निजको समूहसँग सोको कारोवार गर्न सँगै हिँडेको अवस्थामा कसैबाट लागू औषध बरामद नभएकै आधारमा सिर्जित दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने वा लागू औषध बरामद नभएको भन्ने आधारमा दायित्वमा भिन्नता नहुने ।
- लागू औषध नै नभएको अवस्थामा पनि लागू औषध हो भनी विश्वासमा पारी अन्य पदार्थको कारोवार गर्नेलाई समेत अपराध गरेवापत हुने सजायको आधा सजाय हुने लागू औषध ऐन, २०३३ को दफा १७ क मा व्यवस्था भै रहेको अवस्थामा लागू औषध हेरोइन भन्ने पुष्टि भएको अवस्थामा हेरोइनको अगाडि खैरो भन्ने शब्द उल्लेख गर्न छुट हुँदा तात्त्विक असर नपर्ने ।

१७. शकुल शाही ठकुरी वि. नेपाल सरकार

ने.का.प.२०६८, अंक १२, नि.नं. ८७४३

- लागू औषधको परिमाण र मात्रा अनुसार सजाय गर्नु नै वैज्ञानिक एवं न्यायिक हुने ।
- आ-आफूले बोकेको अर्थात् आफूबाट बरामद भएको लागू औषधसम्मको दायित्व बहन गर्नु पर्ने ।

- सबैबाट बरामद भएको परिमाणलाई एकै ठाउँमा गाभेर सजाय गर्नु न्यायोचित र कानूनको मर्मअनुरूप हुँदैन । तसर्थ जो जसबाट जति बरामद भएको हो सोही परिमाणको आधारमा सजाय हुने ।

१८. नेपाल सरकार विरुद्ध अर्जुन भोटे भन्ने जीतबहादुर खत्री

ने.का.प.२०६९, अंक ११, निर्णय न. ८९२३

- सेवन प्रयोजनलाई खरिद गर्ने र विक्री वितरण गर्नेलाई खरिद हुने अवस्था छुट्याउन लागू औषधको परिमाणलाई हेरिनु पर्ने हुन्छ । सेवन प्रयोजनको लागि एक दुई डोजसम्मको लागि खरिद हुने हुँदा बरामद लागू औषध अत्याधिक मात्रामा देखिएकोले सेवनसम्मको लागि खरिद गरेको हो भन्न नमिल्ने ।
- कुनै चीज वस्तुसँग साथमा फेला पर्नु वा सो चीज वस्तु कसैसँग रहेको कुरा स्थापित हुनु तथ्यगत प्रश्न हो, सबै तथ्यगत विषय कसूर वा अपराध हुन नसक्ने ।
- कुनै प्रतिबन्धित वस्तु कसैको साथबाट फेला पर्नु नै आपराधिक कार्य (Corpus delicti) गरेको प्रमाणित भएको मानिने प्रकृतिका अपराध जसलाई Possessory crime भनिन्छ । त्यस्ता अपराधमा आपराधिक कार्य स्थापित भएपछि निर्दोषिता प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीको हुने ।

डाँका

१. विसुन राउत कुर्मी वि. श्री ५ को सरकार

ने.का.प. २०४०, अङ्क ६, निर्णय नं. १६६४

- वारदातमा इन्कारी रहेको कारणले मात्र निर्दोष रहेछ भन्न मिल्ने नदेखिने ।

२. श्री ५को सरकार विरुद्ध जलिम शेख मियाँ

ने.का.प. २०४६, अंक १२, निर्णय नं. ४०२४, पृ.१२२८

- प्रमाण रहितको ईन्करीले प्रमाणको भूमिका तबसम्म निर्वाह गर्न सक्दैन, जबसम्म अन्य संकलित प्रमाणबाट ईन्कार अभियुक्त उपर अभियोग प्रमाणित हुने अवस्था देखिदैन ।

३. श्री ५ को सरकार विरुद्ध बैचनाथ पण्डित समेत

ने.का.प.२०६४, अङ्क १, निर्णय नं. ७८०९

- फौजदारी मुद्दामा शंकारहीत सबुद प्रमाणको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । बिना सबूद सजाय गर्न मिल्दैन । प्रमाण कानूनमा Eye Witness अर्थात चशमदीत गवाहको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । चशमदीत गवाहहरूले घटना देखेको भन्ने भनाईलाई अभियोग लागेको अभियुक्तले अदालत समक्ष जाँचु पाउन पर्ने ।
- अदालत समक्ष त्यस्ता गवाहलाई पेश गरी अभियुक्तलाई गवाहको भनाई, बकाई सांचो हो होइन जिरह मार्फत परीक्षण गर्ने मौका प्रदान गर्नु पर्छ । त्यसरी त्यस्ता चशमदीत गवाहलाई जाँच दिई साक्षी परीक्षणबाट गवाहको शंकारहीत तवरबाट परीक्षण भए पछि मात्र त्यस्ता गवाहहरूको बकाईलाई Direct र Original Evidence मानिन्छ, र त्यस्ता गवाहको आधारमा अभियोग प्रमाणित भएको मानिने ।

- जिरहवाट समेत प्रत्यक्षदर्शी गवाह भन्ने देखिएको हुँदा यी साक्षीहरू प्रमाण ऐन, २०३१ बमोजिम साक्षी हुन सक्ने व्यक्ति भई दफा ५० बमोजिम जिरह समेत भएको हुँदा उक्त साक्षीहरूको बकाई Legally admissible evidence मान्नु पर्ने ।

४. नियामुल बन्जारा मुसलमान विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६४, अङ्क १०, निर्णय नं. ७८९३

- सह प्रतिवादीको पोल आफैले स्वतन्त्र प्रमाणको स्वरूप ग्रहण गर्न सक्दैन । त्यस्तो पोल अन्य स्वतन्त्र ठोस प्रमाणबाट समर्थित हुनु पर्ने ।
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ मा फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तको कसूर प्रमाणित गर्ने भार वादीको हुनेछ भनी स्पष्ट रूपमा कानूनी प्रावधान भएको अवस्थामा यी प्रतिवादीहरूको डाँका वारदातमा संलग्नता छ भन्ने कुरालाई शंकाहीन तवरले पुष्टि गर्ने किसिमका तथ्ययुक्त ठोस एवं सबुद प्रमाण वादी पक्षले प्रस्तुत गर्न नसकेको अवस्थामा केवल सह-अभियुक्तकै पोलको भरमा मात्र कसूरदार कायम गर्न न्यायोचित नहुने ।
- फौजदारी मुद्दामा समग्रतामा मूल्यांकन गरेर कसूरदार कायम गर्ने भन्दा पनि तथ्ययुक्त ठोस सबुद प्रमाणले प्रधानता पाउँने ।
- मुलुकी ऐन, चोरीको महलको ६ नं. ले डाँका वारदात कायम हुनको लागि ४ जना भन्दा बढीको जमात भई जबरजस्ती वा रहजनीको रितसँग वा हात हतियार लिई उठाई छाडी वा हुलहुज्जत गरी चोरी गरेको हुनु पर्ने भनी डाँका वारदात कायम हुनका लागि आवश्यक पर्ने तत्वहरू तोकेको देखिँदा वारदातको प्रकृति, त्यसमा अभियुक्तको संख्यात्मक उपस्थिति, डाँका वारदातको पुष्टिको लागि डाँका वारदात स्थापित भई सकेको अवस्थामा ४ जना भन्दा कम व्यक्तिलाई पनि डाँका कसूरमा सजाय गर्ने मिल्ने ।

५. नेपाल सरकार विरुद्ध रामरुप सरदार समेत

ने.का.प २०६६, अंक ३, निर्णय नं. ८०९३

- घटना भएको तथ्य पुष्टि हुँदा अभियुक्तको कसूर प्रमाणित नहुने ।

- घटना घटेकेको कुरामा विवाद नहुँदा नहुँदै पनि सो घटना घटेको तत्कालपछि दिईएको जाहेरी दरखास्त र मौकैकामा कागज गर्ने व्यक्तिको भनाईमा अपराध गर्ने व्यक्ति स्पष्ट नभएको अवस्थामा घटना घटेको लामो अवधि व्यतित भैसकेपछि परेको जाहेरी र मौकैकामा कागज गर्ने व्यक्तिको बकपत्रमा व्यक्ति किटान गरिएको भन्ने मात्र आधारमा कसैलाई कसूरदार ठहर्‍याउन नमिल्ने ।
- मौखिक प्रमाण जहिले पनि प्रत्यक्ष हुनु पर्छ, अस्पष्ट र अनिश्चयात्मक कथन कसूरदार ठहर्‍याउने आधार बन्न नसक्ने ।
- फौजदारी मुद्दामा शंकास्पद एवं विरोधाभाषयुक्त कथनलाई प्रमाण मानेर कसैलाई दोषी ठहर गर्न नमिल्ने ।

६. उमेशकुमार सिंह विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प.२०६६, अंक ७, निर्णय नं. ८१९२

- जिरह गर्दा सामान्य कुरामा केही फरक व्यहोरा उल्लेख भएको भन्ने आधारबाट मात्रै वारदातमा संलग्नता रहेन छ भन्न नमिल्ने ।
- एकै ठाउँका व्यक्तिले प्रतिवादीलाई स्पष्ट पहिचान गरी जाहेरवालाको सुनको सिक्की छिनाई भागेको भनी खुलाई दिएको मौकाको कागज र अदालतको बकपत्रको व्यहोरालाई छिद्रान्वेषण गरी सामान्य कुरामा लेखाईको एक रूपता भएन भन्दैमा प्रतिवादीको निर्दोषिता स्थापित हुन नसक्ने ।
- वारदातको संलग्नतालाई किटानी गरी जाहेरी दिई सकेपछि अनुसन्धान पक्ष अर्थात् सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयले आफ्नो कानूनी कर्तव्यअन्तर्गत मौकैकामा अनुसन्धान गर्नु पर्नेमा नगरी ढिलो अनुसन्धान गरेको देखिदैमा प्रचलित कानून बमोजिम भएको अनुसन्धानबाट संकलित प्रमाणहरूको प्रामाणिक मूल्य स्वतः घट्ने होइन । त्यस्ता प्रमाणहरूले वारदातलाई सिलसिलेवार रूपमा पुष्टि गर्दछन् भने ती प्रमाणहरूको प्रामाणिक महत्त्वमा कुनै शंका गर्न नमिल्ने ।
- वारदातको मिति भन्दा ढिलो गरी मौकाको कागज गराईएको भन्दैमा त्यस्तो कागजको महत्त्वलाई नकार्न नसकिने ।

७.नेपाल सरकार वि.सनम भन्ने पुष्पराज राई समेत

ने.का.प.२०६७, अंक २, निर्णय नं. ८३१४

- कुनै अपराधको वारदातको पटक कायम गर्नु पर्दा उक्त वारदातले कार्यरूप प्राप्त गरेको अवस्थालाई मात्र विचार गरेर हुँदैन । सो वारदातले कार्यरूप लिनु भन्दा अगाडि बनाइएको योजना र अपराधसँग सम्बन्धित अन्य तथ्यहरू समेतलाई विचार गर्नुपर्ने।
- चोरीको अपराधको पटक गणना गर्दा एकै चोटी योजना बनाई एउटै मितिमा एकै समयको अन्तरालमा एउटै अपराधीहरूको समूहबाट भएको वारदातलाई पटक-पटक अपराध गरेको भन्ने सो कानूनको मनसाय हुन नसक्ने ।

८. राजदेव हजरा दुसाध विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प.२०६७, अंक ७, निर्णय नं. ८४२१

- अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष भएको बयान अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट समर्थित भईरहेको र बलपूर्वक बयान गराएको भन्ने समेत पुष्टि हुन नसकेको अवस्थामा प्रमाणयोग्य हुने ।
- मानिस अपहरण गरी विदेशमा लगी रकम लिई बिक्री गरेको कार्य तत्कालीन अवस्थामा प्रचलनमा रहेको कानून जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ ले निषेध गरेको आपराधिक कार्य मान्नु पर्ने ।
- मानिस बेच्ने जस्तो जघन्य अपराध गरेको पुष्टि भएको र त्यस्तो अपराध रोक्न एवं अपराधीलाई सजाय गर्न वनेको विशेष ऐन कार्यान्वयनमा रहेकै अवस्थामा उक्त कानून नै आकर्षित हुने ।
- सार्वजनिक अपराध र सजाय ऐन, २०२७ र जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ का कुनै प्रावधान बाभिएका भएमा समेत पछिल्लो अर्थात् २०४३ सालको ऐनको प्रावधान लागू हुन्छ । अर्कातर्फ यो २०४३ सालको खास अपराधको

रोकथामका लागि बनेको विशिष्ट ऐनले आफ्नो परिधिमा समावेश गरेको अपराधका लागि अन्य प्रयोजनका लागि २०२७ सालमा बनेको ऐन आकर्षित नहुने ।

९.बिनोदबहादुर वली समेत विरूद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प. २०७०, अङ्क ११, नि.नं.१०८५

- हातहतियार प्रयोग भएको तथ्य मौकामा हतियारसहित प्रतिवादी पक्राउ परेको कुराबाट पुष्टि भएकै छ । तापनि प्रतिवादीको वारदातमा संलग्नताको शङ्काहीन पुष्टि हुन नसकेको अवस्था र २ जना भनिएका प्रतिवादीहरू कसूरदार हुन वा होइनन् भन्ने कुरा निजहरू फरार रहेकोबाट तत्काल एकिन हुन नसक्ने ।
- चार जनाभन्दा बढीको संख्या स्थापित हुन नसकेको स्थितिमा वारदातलाई डाँकाको वारदात हो भनी मान्न सकिने अवस्था रहेन, वारदातमा हातहतियारको प्रयोग भई जबर्जस्ती रकम लिएको अवस्था स्थापित भएको हुँदा चोरीको महलको ४ नं. बमोजिम जबर्जस्ती चोरी गरेको अवस्था देखिने

१०.नेपाल सरकार विरूद्ध शिवना भन्ने शिव नारायण चौधरी समेत

सअ बुलेटिन, वर्ष १७, अंक ७, साउन २०६५, पूर्णाङ्क ३८५, पृ.११

- ज्यान मार्ने विषयमा पूर्व मनसाय, योजना तयारी लगायतका तत्वहरूको विद्यमानता हुनुपर्ने हुन्छ । डाँका गर्ने सन्दर्भमा घटनास्थलमा पनि मनसायको श्रृजना नहुने होइन । शुरुले सम्पूर्ण प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिने ठहर्‍याएको फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीहरू मध्ये ठकन लाल र प्रकास चौधरी उपरको अभियोग दावी सबूद प्रमाणबाट पुष्टि भएको नदेखिएको कारण सो तर्फको अभियोग दावी पुग्न नसक्ने तथा प्रहरीमा वयान गर्दा कसूरमा सावित हुने प्रतिवादी शिवना भन्ने शिवनारायण चौधरी र नन्द किशोर चौधरीलाई डाँका कसूरको उद्योग गरेकोसम्म ठहर गरी जनही ३ वर्ष कैद गरेको फैसला मनासिव नै देखिदा सदर हुने र ज्यान मार्ने उद्योग तर्फ कसूर गरेको नदेखिने ।

११.विकास राई वि.नेपाल सरकार

सअ बुलेटिन वर्ष १८, अंक ३, पूर्णांक २०६६, ४०५ पृ.२२

- अभियोगपत्रमा पक्राउ परेको ३ जना र स्पष्ट बतन नखुलेका अन्य ५ जना भनी उल्लेख गरेकोले उक्त सात जनाको संख्या मुलुकी ऐन चोरीको महलको ६ नं. ले परिभाषा गरे अनुसार चार जना बहताको जमात भै जबरजस्तीका रीतसँग हातहतियार लिई हुलहुज्जत गरी चोरी गरेकोमा डाँकाको परिभाषाभिन्न पर्ने ।

१२.जाकिर हुसेन मुसलमान वि. नेपाल सरकार

सअ बुलेटिन वर्ष १८, अंक ७, २०६६, पूर्णांक ४०९, पृ. ६

- घटनास्थल एवं लाश जाँच मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदन, मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूले अदालतमा आई आफ्नो भनाईलाई समर्थन गर्ने गरी गरेको वकपत्र, अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको साविती बयान समेतका आधारमा प्रतिवादीहरूले अभियोग दावी बमोजिमको वारदात गरी निजहरूले चलाएको गोलीबाट मृतकहरूको मृत्यु हुनुका साथै धनमाल समेत डाँका गरी लगेको हुँदा ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं. अनुसार जन्म कैद हुने ।

१३.मनी गुरुङ्ग वि. नेपाल सरकार

सअ बुलेटिन, वर्ष १८, अंक १४, कात्तिक, २०६६, पूर्णाङ्क ४१६, पृ.११

- एकै रातमा डाँका अपराध गरे पनि भिन्दा भिन्दै ठाउँमा रहेको घरमा छुट्टाछुट्टै रूपमा छुट्टाछुट्टै समयमा निजले डाँका गरेको र ती सबै घरमा डाँका चोरी गरिएको धनमाल निजहरूबाट बरामद समेत भएको छ । यसरी ती सबै वारदातमा निज एकै पटक पक्रिएको भएपनि छुट्टाछुट्टै घरमा छुट्टै समयमा पटक-पटक डाँका गरेकोले एउटै वारदात भन्त उक्त चोरीको महलको ११ नं. ले नमिल्ने ।

१४. राजकुमार श्रेष्ठ वि. नेपाल सरकार

स.अ. बुलेटिन, वर्ष २०, अंक १९ माघ २०६८, पूर्णाङ्क ४६९, पृ. ८

- चोरीको वारदातमा संलग्न भएका व्यक्तिको अ.व. १७३ नं. बमोजिम सनाखत गर्दा एकै अनुहारका ५ जनामध्ये दोस्रो स्थानमा खडा रहेका राजकुमार श्रेष्ठ, तेस्रो स्थानमा खडा रहेका अनील चौधरी र चौथा स्थानमा खडा रहेका दीपक सापकोटालाई चोरीको घटना घटेको देखे मीना सुब्बाले देखी चिनी सनाखत गरि दिएको देखिन्छ। निज मीना सुब्बाले अदालत समक्ष उपस्थित भई आफ्नो जाहेरी पुष्टि गरि दिएको देखिन्छ। साथै प्रतिवादीबाट नगद बरामद भएको बरामदी मुचुल्काबाट समेत देखिन्छ।

१५. नेपाल सरकार वि. रजत रिजाल समेत

स.अ. बुलेटिन, वर्ष २१, अंक ६ असार, २०६९, पूर्णाङ्क ४८०, पृ. ३५,

- दशीका बरामद भएका सुन र गहनाहरू जाहेरवालाले सनाखत गरी दिईसकेको अवस्थामा बरामदी रूपैयाँ र सुनहरू अन्यथा हुन् अथवा जाहेरवालाका होइनन् भन्न मिल्न सक्ने अवस्था देखिंदैन। प्रतिवादीहरू मौकामा अधिकार प्राप्त अनुसन्धान अधिकारी समक्ष डाँका चोरीको कसूरप्रति सावित रहेका छन्। सोलाई मौकाको किटानी जाहेरी र निजहरू संगै बरामद भएका दशीका सामानले पुष्टि गरि रहेको छ। प्रतिवादीहरूबाट हतियार आदि कुनै चिज बरामद नभए पनि जाहेरवालाले हतियार सहित प्रतिवादीहरू डाँका गर्न आएको भनी किटान रूपमा लेखाई अदालतमा समेत बकपत्र गरी दिईसकेको स्थिति छ। चोरीको ६ नं. मा डाँकाको वारदात हुन हातहतियार नै सँग साथमा लिई गएको नै हुन पर्ने नभै हुलहुज्जत समेत गरी जवरजस्तीको तरिकासँग चोरी गरे पनि डाँका हुने भनी उल्लेख भएको हुँदा र प्रतिवादीहरूको क्रिया पनि सोही प्रकृतिको हुँदा चोरीको १ र ६ नं. विपरीत डाँका वारदातको कसूरमा ऐ.को १४(४) नं. बमोजिम सजाय हुने।

ठगी

१. नेपाल सरकार विरुद्ध ईश्वरी भन्ने इन्द्रप्रसाद नेपाल समेत

ने.का.प. २०६३, अङ्क ९, निर्णय नं.७७६७

- विगो भराउने गरी भएको फैसलाको कार्यान्वयनमा कसूरदार एकजना मात्रै वा सो भन्दा बढी जति सुकै भएतापनि विगोको परिमाणमा कुनै अन्तर आउने अवस्था नरहने।
- एक जना मात्र कसूरदार भएमा एकलैले सबै विगो भराउनु पर्ने हुन्छ भने धेरै जना कसूरदार भएमा जसले जति विगो लिए खाएको देखिन आउँछ त्यती विगो र त्यसरी अलग अलग परिमाण विगो लिए खाएको देखिन नआएमा दामासाहीले विगो भराउनु पर्ने दायित्व प्रतिवादीहरूको रहने ।
- सजाय सम्बन्धी कुनै पनि कानूनी प्रावधानको व्याख्या गर्दा ऐनको बनौट र विधायिकाको मनसायलाई मध्यनजर राख्नु पर्ने हुन्छ । प्रत्येक फौजदारी अपराधको प्रकृति फरक हुन्छ । अपराधको प्रकृति अनुसार विधायिकाले निर्धारित गरेको सजाय गर्नु वा निर्धारित सीमा भित्र रही सजाय गर्ने काम निर्णयकर्ताको हुने ।
- कसूरदार एउटै व्यक्ति भएमा उपरोक्त जरीवाना उसैलाई हुन्छभने एक भन्दा बढी कसूरदार भएमा सोही सजाय दामासाहीबाटहुने कुरा निश्चित र स्पष्ट छायसर्थ ठगीको ४ नं अनुसारको जरीवाना र कैद प्रतिवादीहरूलाई जनही हुनुपर्ने भन्ने पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर मनासिव नदेखिने

२.नेपाल सरकार विरुद्ध मोहनबहादुर मैनाली समेत

ने.का.प. २०६५, अंक ३, निर्णय नं.७९४२

- आफ्नो हक नपुग्ने चल वा अचल सम्पत्ति मालिकलाई ललाई फर्काई वा जाल परिपञ्च गरी आफ्नो बनाउने तथा धोका दिई जुनसुकै व्यहोराले गफलतमा पारी अर्काको सम्पत्ति लिए दिए वा दिलाउने समेत गरेमा ठगी जन्य क्रिया घटित हुन जाने ।

- ठगीको वारदात स्थापित हुन अर्काको चल-अचल जुनसुकै अवस्थाको सम्पत्ति भए पनि सम्पत्ति धारकलाई भुक्त्यान्, धोका, गफलत लगायतका परिपञ्चमा पारी लिनु दिनु वा दिलाउनु समेतका काम कुरा गरिएको हुनु पर्ने ।
- ठगी अपराधको मूलभूत तत्व आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको सम्पत्ति स्वामीवाट गैरकानूनी तवरले लिनु दिनु र दिलाउनुसंग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । त्यो गैर कानूनी काम कारवाहीमा ललाई फकाई गरी विश्वासमा पार्ने, जाल परिपञ्चमा पार्ने, धोका गफलतमा पार्ने आदि जुनसुकै वा सबै तत्व अन्तरनिहित हुन सक्ने ।
- जाहेरवालीको लगानीवाट रिपोर्ट सञ्चालन गर्न भौतिक पूर्वाधार सहित तयार भई सञ्चालनमा आउने अवस्थामा रहेको विवादित घर, जग्गा सो केही नजनाई निर्मित भौतिक संरचनाको अस्तित्व लोप गरी खेतीको जग्गा भनी जाहेरवालीलाई थाहा जानकारी नदिई अर्का प्रतिवादीलाई राजिनामा गरि दिएको कार्य मुलुकी ऐन ठगीको १ नं. को परिभाषा भित्र पर्ने ।

३. नारायण थापा विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६६, अंक ४, नि.नं. ८११९

- निश्चित समय पश्चात् रकम फिर्ता गर्नु पर्ने दायित्व भएको सञ्चालक समितिले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेको र निज प्रतिवादीले अदालत एवं अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष वयान गर्दा जाहेरीवालाहरूको वचत रकम फिर्ता गरि सकिएको छ भनी भन्न नसकेको अवस्थामा जाहेरी कथन र अभियोग दावी सत्य साँचो नै देखिने ।
- आफ्नो सहकारी संस्थामा राम्रो व्याज दिने भनी आकर्षण देखाई रकम जम्मा गर्न लगाई निजहरूले मागेका वखत रकम फिर्ता नदिई संस्था नै बन्द गरी हिँडेको कार्यलाई वचतकर्ताहरूलाई गफततमा पारी धोकेका दिएको होइन भन्न कानूनतः नमिल्ने ।

४. नेपाल सरकार विरुद्ध दीपक बस्याल समेत

ने.का.प. २०६७, अंक १, निर्णय नं. ८३०२

- ऐन, नियमको परिधि नाघी कारोबार गरेकोमा सहकारी ऐन, २०४८ को दफा ४१(३) अन्तर्गत दर्ता खारेजीको कारवाही गर्न सकिने व्यवस्था छ । तर त्यस अर्न्तगत कारवाही नभएमा वा कारवाही गर्ने निकायले कारवाही नगरेमा सो संस्थाको आडमा वा नाउँमा जे पनि गर्न पाइने भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।

- जुन उद्देश्यका लागि सहकारी संस्था खोलियो, सो उद्देश्य अनुरूप कार्य भए गरेको छ छैन हेर्नु पर्ने ।
- प्रलोभन देखाएर सर्वसाधारणको रकम लिने र कबूल गरिएको शर्त अनुसार फिर्ता नगर्ने कार्यलाई सामान्य अर्थमा शुद्ध लेनदेन सम्बन्धी व्यवहार मान्न नमिल्ने ।
- संस्थाका पदाधिकारीहरूले नियतबस बचत कर्ताहरूलाई भुक्त्याई रोजगारी वा उच्च प्रतिफल दिने भन्ने गफलतमा पारी रकम जम्मा गरेको देखिन आएबाट ठगीको १ नं. मा उल्लिखित ठगीका सम्पूर्ण तत्वहरू विद्यमान रहेकोले ठगी तर्फ अनुसन्धान, कारबाही भई अभियोग दायर भएको कार्य कानून सम्मत देखिने ।
- संस्थाको एउटा उद्देश्य देखाई रकम संकलन गरी उद्देश्य अनुरूपको काममा संकलित रकम खर्च गर्ने तर्फ वा बचत कर्ताहरूलाई शर्त कबूल अनुसार प्रतिफल दिने कार्य तर्फ कुनै पदाधिकारीले पनि अग्रसरता देखाएको नपाउँदा संस्थाका सञ्चालक समितिका सदस्य एवं पदाधिकारीहरू समेत सबैले सामूहिक रूपमा नै संस्थाको नाउँमा ठगी गर्ने तर्फ लागेको स्पष्ट देखिने ।

५. दुर्गा उप्रेती विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६७, अंक २, निर्णय नं. ८३२१

- संगठित अपराधको प्रकृति सामान्य अपराध भन्दा पृथक हुन्छ । अपराधका यी दुवै प्रकृतिलाई एउटै दृष्टिले हेर्न सकिन्न । वृहत् योजना र विस्तारित तैयारीका साथ सम्पन्न हुन संगठित अपराधमा धेरै व्यक्तिको वेगला वेगलै भूमिका हुन्छ । पृथक-पृथक व्यक्तिको फरक-फरक कार्यले एउटा संगठित अपराध सम्पन्न हुन्छ । तसर्थ, प्रत्येक प्रतिवादीको सम्पन्न अपराधमा संलग्नतालाई प्रमाणको आधारमा पुष्टि हुने वा नहुने कुरा निर्धारण गर्नु पर्ने ।
- बिगोबमोजिम जरिवाना भन्नाले प्रत्येक व्यक्तिलाई बिगो बमोजिम नै जरिवाना गर्नु पर्छ भन्ने कानूनको अर्थ गर्न नमिल्ने ।
- कृत्रिम लेटर प्याडमा नक्कली सरकारी छाप दस्तखत बनाउने कार्य, स्वीकृत नै प्राप्त नगरी विदेशी विनिमयको कारोवार गर्ने कार्य र बैंकलाई भुक्त्यानमा पारी ठग्ने- तीन पृथक कानूनद्वारा व्यवस्थित तीन स्वतन्त्र कसूर भएकाले समान प्रतिवादी भए भन्दैमा दोहोरो खतराको सिद्धान्त आकर्षित हुने ।

६. बीरेन्द्र निरौला विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६७, अंक ४, निर्णय नं. ८३५७

- वैदेशिक रोजगारमा पठाउन इजाजत पत्र नपाएको व्यक्तिले गफलतमा पारी आफूलाई फाइदा र अरुलाई नोक्सान पार्ने कार्य गरेको कसूर ठगीको महलको २ नं. ले परिभाषित गरेको कसूर भित्र नै पर्ने देखिएको र सरकारवादी भै चलाएको मुद्दालाई वैदेशिक रोजगार ऐन अन्तर्गत नचलाएको भन्ने कारणले मात्र कानून विपरीतको अभियोग पत्र दायर गरेको भन्न नमिल्ने ।
- अभियोग पत्र दायर गर्दा ठगीको महलको १ नं. को कसूर स्थापित गरेको भए तापनि कसूरको प्रकृति र अवस्थाबाट ऐ. महलको २ नं. को परिभाषा अन्तर्गत पनि पर्न सक्ने ।

७. नेपाल सरकार विरुद्ध ज्ञानेन्द्र बिष्ट

ने.का.प. २०६७, अंक ७, निर्णय नं. ८४०९

- ठगी गर्ने उद्देश्यले कीर्ते गरी तयार पारिएको नक्साअनुसारको जग्गा धितो राखी कर्जा लिइएको र कर्जा प्रयोजनका लागि तयार पारिएका धितो बन्धक कागज र शर्तबन्धेज कागजमा प्रतिवादी साक्षी समेत बसेको देखिँदा निजलाई ठगीको ५ नं. बमोजिमको कसूरबाट उन्मुक्ति प्रदान गर्न नमिल्ने ।
- कसूर स्थापित भएको अवस्थामा आपराधिक क्रियामा निजको संलग्नताको मात्रा र त्यसबाट प्राप्त गरेको लाभ समेतलाई आधार बनाई सजाय निश्चित गर्नु पर्ने ।
- ठगीजन्य क्रिया गरी कर्जा लिएको मूल रकमबाट निजले के कति रकम प्राप्त गरेको भन्ने एकिन अङ्क किटान गरी अभियोगपत्र दायर नभएको र अन्य प्रमाणबाट पनि अङ्क एकिन हुने गरी खुल्ला नआएको अवस्थामा प्रतिवादीको हकमा विगो खुलेको मान्न नसकिने ।

८. नेपाल सरकार विरुद्ध रबिकृष्ण जोशी समेत

ने.का.प. २०६७, अंक ८, निर्णय नं. ८४२८

- सारवान वा कार्यविधि कानूनको व्याख्या गर्दा परस्पर विरोधाभाषपूर्ण अर्थ आउने वा एक अर्को कानूनी व्यवस्था निष्प्रयोजित वा पराजित हुने गरी गर्नु विवेकसम्मत

हुँदैन । दुवैको समन्वित र सन्तुलित व्याख्याबाट नै न्याय प्रशासनको अभिष्ट वा लक्ष्य हासिल हुन सक्ने तर्फ ध्यान पुऱ्याइनु वाञ्छनीय हुने ।

- ठगी सम्बन्धमा भएको हदम्याद सम्बन्धी संशोधित व्यवस्थाले वारदात हुँदाका बखत कसूर नमानिने कुरालाई पछिबाट ठगीको अपराध घोषित गरेको, कम गम्भीर अपराधलाई बढी गम्भीर अपराध बनाएको वा कम सजाय हुने कसूरलाई बढी सजाय तोक्ने तथा प्रमाण सम्बन्धी कानूनमा परिवर्तन गरी कम प्रमाण भए पनि ठगीको कसूर प्रमाणित गर्ने गरी पछिबाट कानूनको निर्माण गरिएको समेतका कुनै अवस्था विद्यमान देखिन नआउँदा संशोधित व्यवस्था प्रयोग गर्न नसकिने र नमिल्ने अवस्था नदेखिने ।
- साविक कानूनले व्यवस्था गरेको २ वर्षको हदम्याद व्यतित नहुँदै हद म्याद सम्बन्धी कानून संशोधन भई थाहा पाएको एक वर्ष भित्र नालेस दिन सकिने भन्ने हद म्याद सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको स्थितिमा नालेस दिँदाका बखत कायमै रहेको हद म्याद सम्बन्धी कार्यविधि कानून नै अलवम्बन हुनु न्याय सम्मत र कानून सम्मत देखिने ।

९.ओमकुमार श्रेष्ठ विरूद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६९, अंक ३, निर्णय नं. ८७९३

- ठगी गर्ने र ठगिनेका बीचमा भएको भाखाको तमसुकको लिखतले अन्यथा फौजदारी प्रकृतिको दायित्वलाई देवानी दायित्वमा परिणत गरी जरिवाना तथा कैदको सजायबाट उन्मुक्ति दिने भएकोले भाखाको तमसुक भनिएको उक्त लिखतलाई अन्य कानूनी मान्यता प्राप्त तमसुक सरह स्वतन्त्र रूपमा अदालतले मान्यता दिने र यस्तो लिखतलाई कानूनी रूपमा मान्यता दिई चलन चलाउन सकिने प्रकृतिको हुनु पर्ने भएकाले भाखाको तमसुकले अन्य देवानी दायित्व सिर्जना गर्ने लिखत सरह कानूनी मान्यता प्राप्त गर्नको लागि यस्तो लिखतमा न्यूनतम निम्न चार तत्वहरू विद्यमान भएको हुनु पर्ने ।
- ठगिने र ठग्ने दुवै पक्षको प्रत्यक्ष उपस्थितिमा दुवै पक्षबीच रीतपूर्वकको कागज भएको हुनु पर्ने ।
- कुनै तेस्रो पक्षको हस्तक्षेप विना स्वेच्छापूर्वक दुवै पक्षको सहमतिमा भएको हुनु पर्ने ।

- निश्चित समयमा तिर्ने बुझाउने शर्त र रकम खुलेको भाखा तमसुक हुनु पर्ने ।
- भाखाको तमसुक भनिएको लिखतबाट साहू र असामी बीचको सम्बन्ध स्थापित भएको देखिनु पर्ने र यस्तो लिखतलाई अदालतबाट प्रचलन गराउन सकिने प्रकृतिको हुनुपर्ने ।
- तेस्रो पक्ष अर्थात् जिल्ला प्रशासन कार्यालयले आफू समक्ष उजूरी परे पछि सोको टुंगो लगाउने र शान्ति सुरक्षा कायम गर्ने सन्दर्भमा हस्तक्षेप गरी गराएको कागज स्वेच्छापूर्वक दुवैको बीच साहू आसामीको सम्बन्ध स्थापित गर्ने सहमतिमा तयार भएको हो भनी मान्न नमिल्ने ।
- कागज गराउने कानूनी अख्तियार जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई नभएको र त्यस्तो कागजकै आधारमा लेनदेन व्यवहारको महलको व्यवस्था अनुसार साहू आसामीको सम्बन्ध समेत सिर्जना नहुने हुँदा यस्तो लिखतलाई कुनै लेनदेनको तमसुक वा लेनदेनको रकम तिर्ने बुझाउने भाखाको लिखत सरह मुलुकी ऐन लेनदेन व्यवहारको महलमा व्यवस्था भए अनुसार अदालती प्रक्रियाबाट प्रचलन गराउन वा चलन चलाउन सकिने प्रकृतिको कागजात भन्न सकिने अवस्था नदेखिँदा पीडितहरू अदालतमा प्रवेश गर्न सक्ने अवस्था समेत नदेखिने ।

१०. गोपीकृष्ण पराजुली विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६९, अंक ८, निर्णय नं. ८८७३

- सरकारी कर्मचारी प्रतिवादी हुने वित्तिकै त्यस्ता मुद्दाको फिराद वा अभियोग पत्र पुनरावेदन अदालतमा दायर गरिनु पर्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।
- सरकारी कर्मचारीले कर्तव्यपालनको सन्दर्भमा गरेको कार्यबाट उठेको मुद्दाको शीघ्र निर्णय होस् भन्ने विधिकर्ताको अभिप्राय अ.व. २९ को देहाय ८ नम्बरको हो । सरकारी कर्मचारीको संरक्षण र सुविधाको प्रबन्ध गर्ने यो कानून अपराधिक कार्यको रक्षा कवच बन्न नसक्ने ।
- एउटा व्यक्तिको सम्पत्ति अर्कै नक्कली व्यक्ति खडा गरी हस्तान्तरण गराउने कार्यलाई अड्डा सम्बन्धी काम कुरा मान्न नसकिने ।

- अड्डा सम्बन्धी कामको परिधिमा नपर्ने कार्यबाट उत्पन्न हुने परिणामको भागी सम्बन्धित कर्मचारी वैयक्तिक रूपमा नै हुनु पर्ने ।
- ठगीजन्य कार्य कुनै पनि अड्डा सम्बन्धी काम हुन सक्दैन, न त कुनै सरकारी कर्मचारीको पदीय कर्तव्य पालना भित्र ठगी गर्ने कार्य नै पर्दछ । त्यसैले प्रस्तुत मुद्दाका केही प्रतिवादी सरकारी कर्मचारी रहेको भन्ने मात्र आधारमा प्रस्तुत मुद्दालाई अ.वं.को २९ को देहाय ८ नम्बरअन्तर्गतको मुद्दाका रूपमा राख्न नमिल्ने ।
- कुनै पनि ठगीजन्य कार्य निजामती कर्मचारीको ओहदाको कर्तव्य पालन सम्भन्धी गरेको कार्य अन्तर्गत पर्दैन । त्यस्तो कार्यलाई विद्यमान कानूनले फौजदारी कसूर अन्तर्गत परिभाषित गरेको छ । त्यस्तो कसूरजन्य कार्य गर्ने व्यक्तिलाई निज सार्वजनिक सेवामा रहेको भन्ने मात्र आधारमा उन्मुक्ति प्रदान गर्ने उद्देश्य निजामती सेवा ऐनले ग्रहण गरेको होइन र त्यसलाई त्यति विकृत रूपमा बुझ्न पनि नहुने ।
- प्रस्तुत मुद्दामा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५७ को सन्दर्भ पनि उठेको छ । निजामती सेवा ऐनमा रहेको उल्लिखित व्यवस्थाले कर्मचारीलाई बिना डर, धाक र प्रभावमा आफ्नो पदीय जिम्मेवारी भित्र पर्ने कार्य गर्न उत्प्रेरित गर्दछ । आफ्नो जिम्मेवारी इमानदारिपूर्वक निर्वाह गर्दासम्म कर्मचारीको बचाउ गर्न सकिने हुन्छ । तर, यो कानूनी प्रावधानले कर्मचारीलाई वदैनियतका साथ कार्य गर्ने अनुमति प्रदान गर्दैन, न त त्यस्तो कर्मचारीको बचाउ नै हुने ।
- ठगी र भ्रष्टाचार जस्ता आपराधिक कार्य सरकारी कर्मचारीको ओहदाको कर्तव्य पालनको विषय हुन सक्दैन । यस्ता आपराधिक कार्य विरुद्ध मुद्दा चलाउन अख्तियारवालालाई सूचना दिनु र स्वीकृति लिनु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको मान्न सकिदैन । पदको दुरुपयोग गरी ठगी र भ्रष्टाचार जस्ता कसूरजन्य कार्यमा संलग्न हुनका लागि त्यस्तो बचाउको प्रावधान सहयोगी बन्न नसक्ने ।
- घटनामा जानाजानी संलग्न हुनु र अनजानबस घटनाको कुनै चरणमा सहभागी भएको देखिनु फरक-फरक कुरा हुन् । मालपोत कार्यालयको अधिकृतका रूपमा बहाल रहेका व्यक्तिले आफ्नो कार्यालयसँग सम्बन्धित कुनै कार्यमा संलग्न रहनु उसको पदीय जिम्मेवारी नै हो ।
- त्यस्तो कार्यमा संलग्न हुनु उसको कर्तव्य पनि हो । त्यसरी कर्तव्य पालना गर्ने सिलसिलामा वदैनियत राखी आफूले लाभ लिने वा अन्य कसैलाई हानि पुऱ्याउने

कार्य गरेमा त्यस्तो क्रिया निश्चय नै गैरकानूनी हुन्छ । तर, यी प्रतिवादीले त्यस्तो वदनीयत राखी कार्य गरेको वा आफूलाई लाभ हुने गरी कुनै कार्य गरेको भन्ने कुरा पुष्टि हुन नआएको हुँदा केवल अनुमान र आशंकाका आधारमा निजलाई कसूरदार मान्न नमिल्ने ।

- अपराध स्वीकार गरि रहेका प्रतिवादीहरूले त्यसको परिणाम स्वरूप हुने विगो र जरीवानाको सामान्य हेरफेरलाई निर्णयमा तात्त्विक अन्तर मान्न नमिल्ने ।

११. महेश चापागाई विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६९, अंक ८, निर्णय नं. ८८७४

- दोहोरो खतराको सिद्धान्तले मूलतः उही व्यक्तिका विरुद्धमा उही कसूरमा पहिले नै कारवाही भई सजाय पाईसकेको वा सफाई पाईसकेको अवस्थालाई इङ्गित गर्दछ । यस आधारमा यो सिद्धान्त पूर्व निर्णयसँग सम्बन्धित देखिन्छ । यो सिद्धान्त आकर्षित हुनका लागि मुख्य रूपमा सक्षम निकायबाट निर्णय भएको हुनु पर्ने, निर्णय अन्तिम भएको हुनु पर्ने र त्यस्तो निर्णय स्वच्छ समेत हुनु पर्ने ।
- अमुक कानूनी सिद्धान्तलाई आड बनाएर अपराधिक क्रिया गर्ने वा त्यस्तो क्रियामा संलग्न व्यक्तिलाई उन्मुक्ति दिने सोच आफैँमा कपटपूर्ण हुने ।
- आफू संलग्न अपराधिक क्रियाको यथार्थबोध नगरी केवल अमुक कानूनी सिद्धान्तको आड लिएर आफ्नो दूषित मनसाय अनुसारको क्रिया गर्ने प्रवृत्ति फौजदारी न्याय व्यवस्थाका लागि चुनौतीका रूपमा रहेको हुन्छ । त्यसैले त्यस्तो प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्नु पनि फौजदारी कानूनको उद्देश्य रहने ।
- दुबै मुद्दामा पीडित पक्ष फरक फरक रहेका छन् भने भ्रष्टाचार र ठगी मुद्दामा अपराधको प्रकृति र गम्भीरता, त्यसमा हुने सजाय र विगो, पीडित पक्षलाई प्रदान गरिने उपचारमा पनि फरक फरक अवस्थाको विद्यमानता रहेको छ । दुबै मुद्दा सरकारवादी भै चल्ने भए पनि भ्रष्टाचार मुद्दामा भ्रष्टाचार निवारण सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुन्छ भने ठगी मुद्दा, मुलुकी ऐन, ठगीको महल अन्तर्गत पर्ने ।

- दुई छुट्टाछुट्टै कानूनद्वारा परिभाषित अपराध अन्तर्गत पर्ने कसूरका हकमा ती छुट्टाछुट्टै कानूनद्वारा तोकिए बमोजिम मुद्दा परिचालित हुने अवस्था भएमा दोहोरो खतराको सिद्धान्त लागू नहुने ।
- एउटै तथ्यबाट एक भन्दा बढी कसूर हुन सक्दछन् । यसरी समग्र तथ्य र सम्बद्ध कानूनी व्यवस्था र त्यसले प्रदान गर्ने उपचारको व्यवस्था समेतका आधारमा फरक फरक अवस्थालाई प्रतिनिधित्व गरेबाट भ्रष्टाचार मुद्दा र ठगी मुद्दालाई एउटै विषय मान्न नमिल्ने ।
- कसैले कानूनद्वारा निषिद्ध आपराधिक कार्य गरेको अवस्थामा त्यस्तो कार्यलाई अलग-अलग कानूनले अलग-अलग अपराध मान्दछ भने त्यसलाई एउटै कसूर मानेर एउटा मात्र कानून अन्तर्गत कारवाही गर्नु पर्ने भनी सीमित तुल्याउन नमिल्ने ।
- भ्रष्टाचार मुद्दा र ठगी मुद्दामा उनै व्यक्तिहरू संलग्न रहेको र प्रतिवादी कायम गरिएको भए पनि उनीहरूले फरक फरक हैसियतबाट आपराधिक कार्य गरेको देखिएको अवस्थामा बिगोको हकमा भने ठगीको घटनाबाट पीडित भएका व्यक्तिलाई पुगेको हानि र भ्रष्टाचार मुद्दामा भ्रष्टाचारजन्य क्रिया गरिएको भनिएको अङ्ग एउटै भएकाले त्यसलाई दुवै मुद्दामा बिगोको रूपमा कायम गर्न मनासिव नहुने ।
- भ्रष्टाचारको कसूरमा बिगो समेतको दावी लिई अभियोग दायर भएको अवस्थामा जरीवानाको सजायसम्म हुने ठहराई बिगोको हकमा ठगी मुद्दाको फैसला बमोजिम हुने भनी भएको फैसलालाई अन्यथा भन्न नमिल्ने ।
- मौकामा र अदालतमा समेत उपस्थित भै एउटा व्यहोराको वयान दिने, सो वयान व्यहोरालाई कानूनी प्रक्रियाबाटै अन्यथा हो भनी पुष्टि नगरी सामान्य निवेदन प्रेषित गरेर आफ्नो पूर्व वयान व्यहोरालाई अन्यथा भनी उल्लेख गर्दैमा त्यस्तो पछिल्लो अभिव्यक्तिले प्रामाणिक महत्व ग्रहण गर्न नसकिने ।

१२. अजीतराज ढुंगेल विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प. २०७०, अंक ४, निर्णय नं. ८९९९

- अ.बं. २०५ ले पुनरावेदन नगर्ने पक्षलाई पनि उन्मुक्ति दिन सकिने कानूनी प्रवन्ध अवश्य गरेको छ । तर, यस अदालतमा पुनरावेदन गर्ने कानूनी अधिकार भएका

व्यक्तिले पुनरावेदन नगरे पनि अरू पुनरावेदनबाट जाँचिदा पुनरावेदन नगर्ने पक्षका हकमा पनि इन्साफ वा सजाय उल्टिने अवस्था देखिएमा मात्र पुनरावेदन सरह निजका हकमा समेत उल्टाई छिनि दिनु पर्ने भएकाले अ.बं.२०५ नं. मा प्रयुक्त “जाँच्ने इन्साफ वा सजाय” पुनरावेदन अदालतको हो, जिल्ला अदालतको होइन ।

- सहकारीको रकम आफूखुशी नियम विनियम तथा संस्थागत प्रक्रिया बाहेक खर्च गरिन सक्दैन । यस्ता कार्यमा आपराधिक मनसाय थिएन भन्न सकिँदैन । मुद्दा आरम्भ भई सकेपछिका कुनै भनाई वा पत्राचार विवादित कार्य हुँदाका कुनै अभिलेखबाट पुष्टि नभएमा सोलाई प्रमाणका रूपमा ग्रहण गरी कुनै न्यायिक अवधारणा बनाउन नमिल्ने ।
- ऐन विनियमले व्यवस्था नै नगरेको प्रक्रिया अपनाई संस्थाको कुनै कारोवार गरिन्छ भने सो कार्यमा संलग्न व्यक्ति व्यक्तिगत रूपमा जिम्मेवार हुनु पर्ने ।
- ठगीको कसूर भयो कि भएन भन्नको लागि तत्काल घटित कार्यलाई नै हेरिने हो । पुनरावेदक प्रतिवादिले अर्को संस्थाको नाउँमा कर्जा स्वरूप रकम दिई आफ्नो पदीय दायित्व निर्वाह गरेको भनी जिकिर लिए पनि उक्त रकम आफ्नै संस्थाको उपाध्यक्षको नाउँमा चेक काटी सो रकम सम्बन्धित संस्थालाई धोका दिई गफलतमा पारी दुरुपयोग गरी संस्थालाई हानि नोक्सानी र सम्बन्धित व्यक्तिलाई लाभ पुऱ्याउने उद्देश्यले दिईएको कार्यबाट ठगी गर्ने मनसाय स्पष्ट हुने ।

१३.मुरारी घिमिरे विरूद्ध नेपालसरकार

ने.का.प. २०७१, अङ्क ८, नि.नं.९२२८

- ठगीको कसूर गरेको भनी प्रमाण स्वरूप जाहेरवालाले पेस गरेको तमसुक कागजले प्रतिवादी उपरको आरोप खण्डन गर्ने अवस्था सिर्जना भए मान्यायको रोहमा अदालतले प्रमाण सङ्कलन र मूल्याङ्कन गर्ने कार्यमा पक्षले सहयोग नगर्ने मात्र नभई अदालतप्रतिको जनआस्थामा समेत गिरावट आउने कुरालाई विर्सन हुँदैन । यसरी उन्मुक्ति दिँदा पीडितलाई न्याय परेको अनुभूति नहुने ।
- ठगीको ३ नं.मा प्रयोग भएको “ठगिने” र “ठगी गर्ने” शब्दले नै ठग्ने कार्य अर्थात ठगीको कसूरको पूर्णतालाई जनाउने हुन्छ । तसर्थ यस व्यवस्थाले ठगी गर्ने

व्यक्तिलाई कसूरबाट उन्मुक्ति दिन खोजेको अर्थ लगाइनु मुनासिब हुँदैन । कुनै कार्य अपराध हुने भनी कानूनले परिभाषित गरेको हुन्छ भने त्यसलाई प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा घुमाउरो अर्थ गरी अवैध विषयलाई वैधमा रूपान्तरण गर्ने प्रयास गर्नु हुँदैन । ठगीको ३ नं. को यस व्यवस्थाले ठगिने व्यक्तिको धनलाई हद म्याद वा अन्य कारणले अन्यायमा पर्न सक्ने सम्भावनालाई रोक्नका लागि सुरक्षित र व्यवस्थित गर्न मात्र खोजिएको भनी अर्थ गर्नु उपयुक्त हुन्छ । ठग्ने उद्देश्य रहित भई विशुद्ध रूपमा कागज गरी वान गरी लेनदेन गरेको विषयमा रकम दिने पक्षले समयमा नदिएमा वा धिङ्ग्याई गरेमा निजलाई पक्री भाखा तमसुक गराएको अवस्थामा यो कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुन सक्ने ।

१४. नेपाल सरकार वि. अजीज कवारी

स.अ.बुलेटिन, वर्ष १८, अंक २१, फागुन, २०६६, पूर्णाङ्क ४२३, पृ.२२

- प्रतिवादीले जाहेरवालासँग समिद कवारीलाई विदेशमा वैदेशिक रोजगारको काममा पठाइदिने भनी धोखाको नियतले रु. ३५,०००/- लिएको पुष्टि हुन गएको र निज प्रतिवादीसँग वैदेशिक रोजगारको कारोवार संचालन गर्ने आधिकारिक इजाजत अनुमतिपत्र समेत नभएको अवस्थामा जाहेरवालाको ज्वाई पीडित समिद कवारीलाई नक्कली भीसा बनाई गलत तरिकाले विदेश कतार पठाउने सम्मको परिपञ्च रची दूषित मनसायले गरेको कार्य ठगीको परिभाषा भित्र पर्ने ।

१५. छत्रमान श्रेष्ठ वि. दीपक मास्के समेत

स. अ. बुलेटिन, वर्ष १८, अंक २, वैशाख, २०६७, पूर्णाङ्क ४२८, पृ. ४

- बैंकमा रकम छैन भन्ने जान्दा जान्दै बैंकबाट रकम लिनु होला मलाई तत्काल रकम दिनुस् आजै एअरलाइन्सको काममा बाधा पर्ने भयो भनी भूठा कुरा बनाई जाल परिपञ्च रची धोका दिई छत्रमान गुरुडलाई गफलतमा पारी रकम लैजाने बैंकमा निजको खातामा रकम छैन भने पछि, चेक फिर्ता लैजाने र रकम फिर्ता दिने कार्य समेत नगरेको हुँदा प्रतिवादीले जाहेरवालालाई ठगी गरेको देखिने ।

१६.नेपाल सरकार वि. देवीरमण बडाल,

स. अ. बुलेटिन, वर्ष १८, अंक ८, साउन, २०६७, पूर्णाङ्क ४३४, पृ.१७

- ठगीको अपराध हुन धनीलाई जुनसुकै व्यहोरासँग धोका दिई गफलतमा पारी अरूको चल अचल धनमाल लिने कार्य भएको हुनु पर्छ । यस मुद्दामा कि.नं. २२१ र २३६ का जग्गा खरिद गर्न र त्यसमा निर्माण भएको घर निर्माण गर्न रकम विदेशीबाट आएकोमा विवाद भएन । हाम्रो कानूनी व्यवस्था अनुसार विदेशी नागरिक अचल सम्पत्तिको धनी बन्न सक्दैन । त्यही कारणले गर्दा पछि नामसारी गरि दिने शर्तमा प्रतिवादीको विश्वासमा परी प्रतिवादीकै नाममा जग्गा खरिद र घर निर्माण भएको देखिन्छ । कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी प्रतिवादीको नामबाट संस्थाको नाममा नामसारी गर्ने शर्तमा dealing भएकोमा प्रतिवादीले धोका दिई जग्गा र घर आफ्नो भनी दावी गर्ने कार्य ठगीको १ नं. को परिभाषा अनुसार ठगी हो । यसरी प्रतिवादीले ठगीको अपराध गरेको प्रमाणित भएकोले प्रतिवादी देवीरमण समेतले ठगी गरेको भन्ने शंकाहीन तवरले प्रमाणित भएको देखिदा समाज सेवा गर्ने पवित्र उद्देश्यले विदेशीको सहयोगमा स्थापित संस्थाको रू. ९१,९०,५३१।०४ पर्ने जग्गा र घर आफ्नो नाममा राखेर संस्थालाई फिर्ता नगरी संस्था र विदेशीलाई ठगी गरेको ठहर्‍याई दुबै प्रतिवादीलाई जनही कैद ३ वर्ष ३ महिना र बिगोको आधा-आधा जरिवाना हुने ।

१७.कृष्णप्रसाद पाठक वि. नेपाल सरकार

स.अ. बुलेटिन, वर्ष १८, अंक २२, फाल्गुण, २०६७ पूर्णाङ्क ४४८, पृ.२

- जाहेरवालाको छोरी सुमी श्रेष्ठलाई अमेरिका पठाउने सिलसिलामा बैंक ब्यालेन्स पेपर तयार गर्ने क्रममा बैंकको लेटरप्याड प्रयोग गरी नक्कली छाप बनाई दस्तखत गरी कीर्ते कागज बनाई जाहेरवालालाई भूठो कुरालाई सद्दे हो भनी भुक्वाई सो बापत जाहेरवालाबाट रकम समेत लिई उपर्युक्त ठगीको १ नं. मा वर्णित कसूर गरेको भन्ने तथ्य मिसिल कागजबाट देखिन आयो । यस्तो अवस्थामा यी प्रतिवादीले ठगीको १ नं. विपरीत कसूर गरेको ठहर गरी ६ महिना कैद हुने ।

१८.नेपाल सरकार वि. शशिकान्त शमा

स.अ. बुलेटिन, वर्ष २०, अंक २४ चैत्र, २०६८, पूर्णाङ्क ४७४, पृ.८

- अदालतमा यी प्रतिवादीले बयान गर्दा रू. ३०।३० लाख दुई पटक गरी जाहेरवाला सिजी फुडको खाताबाट चेक मार्फत् निकाली विष्णु महेश्वरीलाई दिएको भन्ने कुरामा साविती बयान गरेको देखिन्छ। जाहेरवालाले विभिन्न मितिमा विभिन्न बैंकहरूबाट रू. ५०,५०,०००।- निकाली ठगी गरेको भन्ने किटानी जाहेरी दिएकोलाई खण्डन गर्न सकेको पाइँदैन। अनुसन्धानबाट निजले अदालतसमक्ष जम्मा रू. ६० लाख रकम विष्णु महेश्वरीलाई दिएको भनी गरेको बयानको पुष्टि भईसकेको छ। बुझिएका साक्षी लीलाबहादुर रसाइली र जाहेरवाला महेशराज पन्तले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्रबाट पनि उक्त कुराको पुष्टि भएको देखिन्छ। यसरी यी प्रतिवादीले गैरकानूनी र अनधिकृत तवरबाट रू. ६० लाखको रकम भिक्री लिएको भन्ने कुरा देखिइ सकेपछि निज निर्दोष रहेको भन्ने निजको भनाई विश्वास लायक देखिन आएन। यस्तो अवस्थामा यी प्रतिवादीले रू. ६० लाखसम्म ठगी गरेको देखिने।

१९.नेपाल सरकार वि. ज्ञानेन्द्रकुमार घिमिरे,

सअ बुलेटिन, वर्ष २१, अंक ६ असार, २०६९ पूर्णाङ्क ४८०, पृ.९,

- प्रस्तुत मुद्दामा हस्ताक्षर सच्याईएका बहिखाता एवं नमूना हस्ताक्षर कार्डहरू प्रतिवादी ज्ञानेन्द्रकुमार घिमिरेको जिम्मामा रहेको देखिएकोमा ती बहिखाता एवं नमूना कार्डहरूमा नै पछिबाट खातावालाको भनी दस्तखत थप गरिएको र त्यसरी थप गरिएका हस्ताक्षरसँग मिल्ने गरी चेकमा दस्तखत गरी रकम भिक्रिएको भनी सम्बन्धित विशेषज्ञले राय दिई सो रायको व्यहोरालाई बकपत्र गरी पुष्टि गरेको देखिन्छ। आफ्नो पहुँच एवं जिम्मामा रहेका हस्ताक्षर नमूना कार्डहरूमा रहेका हस्ताक्षरहरू सच्याउने, बैंक खातामा जम्मा हुँदै नभएको रकम जम्मा भएको भन्ने देखाई सो रकम ती खाताहरूबाट भिक्री त्यसरी भिक्रिएको रकम मध्ये आधा रकम अर्का प्रतिवादी गोपाल बराललाई दिई आधा आफूले लिई खाएको भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी ज्ञानेन्द्रकुमार घिमिरेको साविती बयान स्वाभाविक रूपमा स्थापित र पुष्टि हुने।

- ठगीको कसूरमा एक व्यक्तिमात्र कसूरदार कायम भएको अवस्थामा विगो खुलेको छ भने उसैलाई विगो बमोजिम जरिवाना गर्नु पर्ने र एकभन्दा बढी व्यक्ति कसूरदार कायम भएमा प्रत्येक व्यक्तिले खाएको रकम बराबर वा खुलेको कुल विगोलाई दामासाहीले हिसाब गरी हुन आउने रकम बराबर मात्रै त्यस्तो व्यक्तिलाई जरिवाना गर्नुपर्ने अर्थमा उक्त कानूनी प्रावधानलाई ग्रहण गर्नु पर्ने ।
- प्रतिवादी ज्ञानेन्द्रकुमार घिमिरे समेतले विभिन्न खातावालाहरूको हस्ताक्षर नमूना कार्डको हस्ताक्षर थप गरी कीर्ते सहिछाप गरी रकम जम्मा गरेको देखाई चेकमा समेत कीर्ते सहिछाप गरी रकम भिकी खाएको कार्यलाई ठगी मानी सोही अनुरूप कसूर कायम भइसकेको स्थितिमा सो एउटै तथ्य र आरोपमा आधारित कसूरलाई कीर्ते कागजको महल अन्तर्गत कीर्ते कायम गरी सजाय गर्नु न्यायको रोहबाट वाञ्छनीय र तर्कसम्मत हुने देखिँदैन । एउटा निश्चित कसूर कायम भै रहेकोमा सो कसूर गर्दाको स्थितिलाई विचार गरी फरक-फरक कानूनी व्यवस्था अन्तर्गत दोहोरो कसूर कायम गरी सजाय गर्नु फौजदारी न्यायको रोहबाट उचित हुने पनि देखिँदैन । यस्तो निर्णय गर्न दोहोरो खतराको सिद्धान्तले पनि मिल्ने देखिँदैन । त्यसैले प्रतिवादीलाई ठगीको कसूर कायम गरी सजाय भइसकेको अवस्थामा पुनः सोही कार्यलाई कीर्ते गरेको मानी कीर्तेतर्फ पनि कसूर कायम हुने स्थिति नदेखिँदा कसूरको गम्भीरता र विगो लिने खाने कार्यमा दुईजना प्रतिवादीहरू संलग्न रहेको स्थिति समेतलाई विचार गरी पुनरावेदक प्रतिवादी ज्ञानेन्द्रकुमार घिमिरेबाट कुल विगो रू. २६,९०,०००/- को आधा रू १३,४५,०००/- भराई निजलाई १ वर्ष कैद तथा निजबाट भराई दिने ठहर भएको विगो बराबर अर्थात् कुल विगोको आधा रू. १३,४५,०००/- जरिवाना हुने ।

बहुविवाह

१. श्री ५ को सरकार विरुद्ध अशोक कृष्ण बानिया

ने.का.प. २०४२, अङ्क ३, निर्णय नं. २३२१

- वा.अ.अ.को निर्णय उपर पुनरावेदन गर्ने अनुमति प्राप्त नहुँदैको अवस्थामा विवाह गरेको देखिँदा वादीले दोश्रो विवाह गरेको कानून विरुद्ध भयो भन्न मिल्दैन ।

२. श्री ५ को सरकार विरुद्ध इन्द्रिस मियाँ

ने.का.प. २०४४, अङ्क २, निर्णय नं. ३०११

- ऐनमा भएको व्यवस्थाले नेपाल अधिराज्यका नेपाली नागरिकलाई एउटा स्वास्नी भई भईकन निजसंग सम्बन्ध विच्छेद हुनु बेगर अर्को स्वास्नी मानिससँग विवाह गर्न निषेध गरेको हुँदा नेपालको नागरिकको हैसियतबाट निज जहाँ सुकै रहे पनि निज उपर सो ऐनले लगाएको प्रतिबन्ध छुट्न नसक्ने।

३. एकनाथ गौतम विरुद्ध श्री ५ को सरकार

ने.का.प. २०५८, अङ्क ९ र १०, निर्णय नं. ७०४१

- प्रतिवादीले २०४६ सालमा छोरी जन्मेको भन्ने कुरामा स्वीकार गरी २०३२ सालमा विवाह भएको २०४६ सालमा जेठी श्रीमतीबाटै छोरीको जन्म भै सकेपछि, २०५० सालमा आएर कान्छी पार्वतीलाई विवाह गरेको अवस्थामा विवाह गरेको दश वर्ष सम्म सन्तान नभएको अर्थ गरी जेठी श्रीमती तर्फबाट छोरी जन्मी सकेपछि विवाह गरेको देखिँदा कसूर नगरेको भन्न मिल्ने । प्रतिवादीले अभियोग दावी अनुसार कसूर गरेको देखिँदा प्र. एकनाथ गौतमको हकसम्म शुरु इन्साफ उल्टी गरी प्र. एकनाथ गौतमलाई कैद महिना एक र रु. १००० र- एक हजार जरिवाना गरी पार्वती गौतमको हकमा निजले जानाजान दोश्रो विवाह गरेको नदेखिएको भनी सफाई दिएको शुरु सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मुनासिव ठहर्छ ।

४. अशोक थापाको हकमा धनबहादुर थापा विरुद्ध श्री ५ को सरकार

ने.का.प.२०५९, अङ्क ११ र १२, निर्णय नं.७१५८

- मुलुकी ऐन, विहावरीको ९ नं.मा देहायका अवस्थामा बाहेक कुनै लोगने मानिसले आफ्नी स्वास्नी जीवित छुँदै वा कानून बमोजिम लोगने स्वास्नीको सम्बन्धमा सम्बन्ध विच्छेद नहुँदै अर्को स्वास्नी मानिससँग विवाह गर्न वा अर्को स्वास्नी राख्न हुँदैन भन्ने किटानीसाथ उल्लेख भई तत्कालको सो नं. को देहायमा उल्लेखित कुनै पनि अवस्था विद्यमान भएको भन्ने प्रतिवादी अशोक थापाको जिकिर नरहेको हुँदा सो अवस्थाको विद्यमानता बेगर प्रतिवादी अशोक थापाले बहुविवाह गरेको अवस्था देखिन आयो । जाहेरवाली अदालतमा उपस्थित नहुँदैमा अपराधिक कार्य गरेको प्रष्ट रूपमा देखिँदा देखिँदै त्यस्तो फौजदारी मुद्दाको अपराधिक कार्यबाट प्रतिवादीले उन्मुक्ति पाउँछ भन्न नमिल्ने हुँदा विवाहवरीको ९ नं.को कसूरमा सोही महलको १० नं. मा गरिएको तत्कालिन व्यवस्था अनुसार प्रतिवादी अशोक थापालाई सफाई दिएको शुरु अदालतको फैसला उल्टी गरी निजलाई १ महिना कैद र रु.१,०००/- जरिवाना हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ।

५.रत्ना गुरुड समेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार

ने.का.प.२०६०, अङ्क ३/४, निर्णय नं.७१९७

- मु.ऐ. विहावरीको महलको ११ नं. मा भएको व्यवस्थाबाट थाहा पाएको मिति हदम्याद शुरु हुने र मुद्दा चलाउने सम्बन्धित निकायले थाहा पाएको मिति नै थाहा पाएको मिति कायम हुने देखिन आउने भनी मिति २०५६।१७ मा यस अदालतबाट सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भै रहेको स्थितिमा हद म्यादको कारण देखाई अभियोगपत्र खारेज गर्ने गरेको शुरु बाँके जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी जो जे बुझ्नु पर्दछ, बुझी पुनः इन्साफ गर्नु भनी तारेखमा रहेका पक्ष र मिसिल शुरु बाँके जिल्ला अदालतमा पठाई दिने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुने ।

६.भिमसेन के.सी.विरुद्ध श्री ५ को सरकार

ने.का.प.२०६१, अङ्क ३, निर्णय नं.७३५५

- भिमसेन के.सी.ले कल्पनासँग २०४८।१२।२८ मा विवाह गरेको हो भनि मिति तोकी बयान गर्ने साक्षी लिलवहादुर रानासित अदालतले भिमसेनले भनेको मिति र

कालिकाले जाहेरीमा भनेको मिति फरक पऱ्यो कुन चाही मिति सही हो भनि दोहोऱ्याई सोधनी गर्दा “सो बारे मलाई थाहा छैन” भनेको देखियो । यसरी दोश्रो विवाह २०४८ सालमै गरि सकेको भन्ने प्रतिवादीको कथन भएता पनि सो कुरा कतैबाट प्रमाणित हुन आएन । यस स्थितिमा ०५११११२८ मा सौतालाई घर भित्ऱ्याए पछि लोग्नेले बहुविवाह गरेको कुरा थाहा पाए भन्ने वादीको कथनलाई खण्डन हुने ठाउँ नरहने ।

- आफ्नी स्वास्नी जीवित छँदै अकी स्वास्नी विवाह गर्ने प्रतिवादी भिमसेन के.सी. र जानी जानी सौता बन्न गएकी प्रतिवादी कल्पना भन्ने सुमित्रा के.सी. दुबैलाई कानून विपरीत बहुविवाह गरेको अपराधमा विहावारीको १० नं. बमोजिम १२ १५ दिनका दरले कैद र रु. १७०००- का दरले जरिवाना गर्ने ठहराएको गुल्मी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला मिलेकै देखिंदा सदर हुने ।

७. दिपक पाण्डे समेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार

ने.का.प.२०६३, अङ्क ५, निर्णय नं.७६९४

- सरकारवादी हुने मुद्दाहरूमा थाहा पाएको मितिवाट ऐनको हदम्याद शुरु हुने अवस्थामा वारदातका सम्बन्धमा वादीले कहिले थाहा पायो ? सो नै हेर्नु पर्ने ।
- अनुसन्धान तहकीकात गर्ने अधिकार प्राप्त निकायले थाहा जानकारी पाए पछि मात्र मुद्दाको कारवाही अगाडि बढ्न सक्ने भएकोले जाहेरवालाले थाहा पाएको मितिलाई नै वादीले स्वतः थाहा पाएको भनी अनुमान गर्न नमिल्ने ।
- कानूनले फौजदारी मुद्दाको रूपमा लिएको बहुविवाह सम्बन्धी कसूरको अनुसन्धान कारवाही गरी मुद्दा चलाउन सक्ने गरी कानून बमोजिम अधिकार प्राप्त अधिकारीले वारदातको बारेमा जानकारी पाए पछि कानून बमोजिम अनुसन्धान तहकीकात गरी मुद्दा चलाउन नसक्ने भन्न नमिल्ने ।
- जाहेरवालीले गरि दिएको मिति २०५३२११४ को वण्डापत्रको लिखतबाट प्रतिवादीहरूका बीच २०५२०८१६ मा विवाह भएको व्यहोरा निजलाई पहिले नै थाहा भएको भन्ने मात्र आधारले प्रस्तुत मुद्दामा मुलुकी ऐन, विहावारीको महलको ११ नं. मा व्यवस्थित हदम्याद नघाई अभियोगपत्र दायर भएको मान्न नमिल्ने ।

८. नेपाल सरकार विरुद्ध कुमार थपलिया

ने.का.प. २०६४, अङ्क ९, निर्णय नं. ७८८४

- ऐनमा जे लेखिएको छ, प्रत्येक नागरिकले त्यसको पालन गर्नु पर्छ। ऐनमा प्रयुक्त शब्द र भाषा स्पष्ट छन् भने तिनको अन्यथा व्याख्या गर्ने ठाउँ रहँदैन। कुनै व्यक्तिले आफ्नो सुविधा अनुसार कानूनको भाषा र मनसाय विपरीत प्रयोग गर्न हुँदैन। अदालतले पनि कानूनका स्पष्ट शब्द र भाषालाई सोही अनुरूप समान ढंगबाट प्रयोग गर्नु पर्छ। त्यस्तोमा औचित्य र आवश्यकतानुसार एउटै शब्दको अलग अलग ढंगबाट वा असमान प्रयोग हुने गरी भिन्ना भिन्नै अर्थ र व्याख्या गर्न नहुने।
- विहावारीको महलको ९ नं. ले स्वास्नी मानिसले अंश मुद्दा दायर गर्दैमा लोग्नेले अर्को विवाह गर्न पाउने छुट दिएको छैन। “अंश लिई भिन्न बसेको” भन्नु “मानो छुट्टिएको” वा अदालतमा अंश मुद्दा परेको भनी कदापि हुन सक्दैन। यदि अंश मुद्दा परेको छ भने अंश पाउने ठहरी भएको फैसला कार्यान्वित भएर अंश छुट्टयाई सके पछि मात्र त्यस्ती स्वास्नीले “अंश लिई भिन्न बसेको” भन्न र मान्न सकिन्छ। त्यो भन्दा अगावै अर्को पक्ष अर्थात लोग्नेको सुविधा र पारिवारिक वा अन्य आवश्यकतालाई औचित्यको मापदण्ड बनाएर “अंशमा नालिश परेको” वा त्यसै “अलग बसेको” वा “मानो छुट्टिएर अलग बसेको” अवस्थालाई अंश लिई भिन्न बसेको भनेर मान्न वा विहावारीको ९ नं. को विस्तारित व्याख्या गर्न नामिल्ने।
- घरमा जेठी श्रीमती हुँदा हुँदै दोश्रो विवाह गरी विहावारीको ९ नं. को कसूर गरेको भनी अंश मुद्दा दायर गरेकोलाई भिन्न बसेको भनी व्याख्या गरी शुरु जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीलाई सफाई दिएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको नदेखिने।

९. कमलमोहन चापागाई समेत विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प २०६८, अंक ११, नि.नं. ८७१६

- वस्तुतः नजीरको पालना र प्रयोग न्यायिक निरन्तरता, निश्चितता र न्यायिक अनुशासन कायम राख्नका लागि आवश्यक हुन्छ। तर यसमा सतर्कता अपनाउनु

पनि उक्तिकै आवश्यक तत्व हुन्छ । समान तथ्य भएको कुनै विवादको विषयमा कायम भएको कानूनी सिद्धान्त त्यस्तै तथ्य भएको अर्को विवादको विषयमा लागू हुन्छ । फरक तथ्य र फरक परिस्थितिको मुद्दामा कायम भएको नजीर विषयको समानता वा पछिल्लो मुद्दाको नामाकरणमा समानताको आधारमा मात्र पहिलाभन्दा विल्कुलै फरक तथ्य भएको मुद्दाको निर्णय गर्दा प्रयोग गर्न वा लागू गर्न मिल्ने होइन । यसकारण नजीरको पालना र प्रयोगमा पनि न्यायिक विवेकको प्रयोग गर्दै सतर्कता अपनाउनु पर्ने ।

- बहुविवाह मुद्दा गर्नका लागि सीमित समयवधिको हदम्याद कानूनले निर्धारित गरेकोमा कुनै विवाद छैन । बहुविवाह मुद्दा दायर गर्ने खुल्ला वा असीमित हद म्यादवा जहिले पनि दायर गर्न सकिने भन्ने ऐनले व्यवस्था नगरेकोले सीमित हद म्याद भित्रै बहुविवाह मुद्दा दायर गर्नु पर्ने ऐनको व्यवस्था र उद्देश्य स्पष्ट छ । यसलाई एक वा अर्को तर्क वा कारणको आधारमा असीमित वा खुल्ला हद म्यादको रूपमा परिणत वा परिभाषित गर्न नमिल्ने ।
- वैवाहिक सम्बन्धलाई समाजले मान्यता प्रदान गरि सकेको, छोरा, छोरी जन्म सकेको, तिनीहरूको जन्म दर्ता पनि गरि सकेको अवस्थामा पनि पहिलो पत्नी वा अनुसन्धान र मुद्दा गर्ने सरकारी निकायले थाहा नपाउनु भनेको सीमित हद म्याद सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको बेवास्ता वा उपेक्षा हुन जाने ।
- बहुविवाहमा जहिले पनि नालिस लाग्छ भनी सोच्नु वा अर्थ गर्नु भनेको विहावारी ऐनको हद म्याद सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र यसको उद्देश्यलाई र विधायिकाको मनसायलाई पनि पराजित गर्नु हो । जहिलेसुकै पनि अभियोग दावी गर्न सकिने भए विहावारीको ११ नं. मा तीन महिने हद म्यादको सीमा नै उल्लेख गर्नु पर्ने अवस्था नआउने ।

१०. रामजी प्रसाद उपाध्याय विरुद्ध नेपाल सरकार

ने.का.प. २०७०, अङ्क १, निर्णय नं. ८९५१

- आफूले जेठी श्रीमतीलाई पनि अंश समेत दिई मिलापत्र गरि राखेको छु सल्लाहले नै विवाह गरेको भने पनि दोस्रो विवाह गर्न पाउने अवस्थाभन्दा बाहिर गएर कसूर गरि सकेपछि त्यसलाई उन्मुक्ति दिन कानूनले नमिल्ने भएकोले निजले गरेको कसूरजन्य अपराधबाट सफाई पाउने आधार अंश मुद्दाको मिलापत्र हुन नसक्ने ।

- जिल्ला अदालतबाट फैसला भई सकेपछि पुनरावेदन अदालतमा सो शुरुको फैसला विचाराधीन रहेको अवस्थामा जाहेरीको विपरीत जाहेरवालीबाट परेको निवेदन कुनै पनि मूल्यको प्रमाण होइन । अदालतमा केवल प्रमाणको महत्त्व हुन्छ । सिफारिसको होइन । प्रमाण पनि विधिसम्मत प्रक्रियाबाट मिसिलमा प्रवेश गरेको भएमा मात्र अदालतले त्यसमा ध्यान केन्द्रित गर्नु पर्ने ।
- सरकार वादी मुद्दामा जाहेरवालीको हैसियत सरकारी गवाहको भन्दा बढी केही हुँदैन । यस्तो स्थितिमा पुनरावेदन अदालतमा सरकारी गवाहको प्रतिकूल अभिव्यक्तिले कुनै प्रमाणिक हैसियत राख्न सक्दैन । यस्ता सिफारिस कथनले न्यायिक प्रयोजनका लागि कुनै पनि महत्त्व र हैसियत राख्न नसक्ने ।

११.नेपाल सरकार विरूद्ध योगमाया चिमरिया बस्नेत

ने.का.प. २०७१, अङ्क २, नि.नं.९१२४

- अनजानवश सौता भई पीडित हुन पुगेको अवस्थामा सबूद प्रमाणको अभावमा कसूरदार कायम गरी सजाय गर्नुबाट भ्रम पीडा थपिने कार्य हुन जान्छ । तसर्थ, अन्जानमा सौता हुन जाने महिलालाई उसको हुने पतिको पहिले नै विवाह भई अर्को श्रीमती भएको भन्ने तथ्यको जानकारी उसलाई थियो भन्ने स्पष्ट प्रमाणको अभावमा कसूरदार ठहर गरी सजाय गर्न नमिल्ने ।

१२.श्री ५ को सरकार विरूद्ध बिष्णु शाही (ठकुरी)

संवत् २०६१, सालको स.फौ.पु.नं. ...३२२७

फैसला मिति: २०६५।१२।२७

- खास अवस्थामा वाहेक कुनै लोग्ने मानिसले आफ्नी स्वास्नी जीवित हुँदै वा कानून बमोजिम लोग्ने स्वास्नीको सम्बन्ध विच्छेद नहुँदै अर्की स्वास्नी मानिससँग विवाह गर्न वा अर्को स्वास्नी राख्न नहुने मुलुकी ऐन विवाहवारीको ९ नं. मा व्यवस्था भए बमोजिम जेठी श्रीमतीको अशक्तता भएको भन्ने समेतका कुनै आधार कारण उल्लेख नगरी प्रतिरक्षा नगरेकोले भिनाजुसँग बहु विवाह गरेकोले अज्ञानमा भुक्तानमा परेर विवाह गरेको नदेखिने ।

- बहुविवाहको वारदात हुँदा बहुविवाह कसूर भएको कुरा स्थापित भए पछि विवाह गरेर ल्याएकी महिला नै पोइल गैसकेको भन्ने आधारमा बहुविवाहको कसूरबाट उन्मुक्ति दिन नमिल्ने ।

१३.नेपाल सरकार वि. हनुमान चौधरी समेत

सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष १९, अंक १९, २०६७ माघ १ पूर्णांक ४४५

- दाम्पत्य सम्बन्ध कायम रहेकै प्रमाणले यी प्रतिवादी उपरको बहुविवाहको अभियोग पुष्टि गर्न सक्ने अवस्था देखिन आउँदैन । प्रतिवादी हनुमान चौधरीले अनुसन्धानको क्रममा स्वीकार गरेको अभियोग दावीलाई निजको विरूद्ध प्रमाणमा लिन मिल्छ, मिल्दैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा निज अदालतमा इन्कार रहेको र अभियोजन पक्षले निजको अनुसन्धानको क्रममा व्यक्त भावनालाई पुष्टि गर्ने अन्य कुनै प्रमाण पेश गर्न नसकेको अवस्थामा निजले अनुसन्धानको क्रममा व्यक्त गरेको भनाईलाई निजको विरूद्ध प्रमाणमा ग्रहण गर्नु कानूनसंगत नहुने ।

१४.नेपाल सरकार वि. शिवप्रसाद पाण्डेय

सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष २३, अंक १४, २०७१ कार्तिक २, पूर्णांक ५३६

- प्रतिवादी पवित्रा नेपाल र अर्का प्रतिवादी कृष्णप्रसाद एकै ठाउँमा बस्ने नभई निजहरूको घर फरक फरक जिल्लामा रहेको देखिन्छ । यसवाहेक यी पवित्रा नेपाललाई निज कृष्णप्रसादले भगाएर नभई मागेर विवाह गरेको भन्ने मिसिल अध्ययन गर्दा देखिएको छ । मागेर विवाह गर्दा सामान्यतः केटी पक्षका अविभावकहरूलाई विवाहबारे जानकारी हुने र त्यस्तो विवाहमा अविभावकको सहमति हुन्छ भन्ने अनुमान गर्नु पर्ने हुन्छ । सामान्यतया विवाहित लोग्ने मानिससँग कन्या केटीको विवाह गरि दिन केटी पक्षका अविभावकले अनुमति देलान् भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । मिसिलबाट विवाहित कृष्णप्रसादसँग यी प्रतिवादी पवित्रा नेपालले विवाह गर्नु पर्ने बाध्यता सिर्जना भएको अन्य कारण खुल्न आएको पनि छैन । यस्तो अवस्थामा निज प्रतिवादी पवित्राले प्रतिवादी कृष्णप्रसादको अर्की श्रीमती भएको भन्ने जानकारी भएर नै विवाह गरेको हुन सक्ने विश्वास गर्न सकिने ठोस आधार विद्यमान भएको नदेखिँदा प्रतिवादी पवित्रा नेपालले अभियोग मागदावीबाट

सफाई पाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७।१०।६ को फैसला मनासिब नै देखिएकोले सदर हुने ।

१५.नेपाल सरकार वि. राजु गुरुङ्ग

सर्वोच्च अदालत बुलेटिन, २०७१, वर्ष २३, अंक २१, फागुन १, पूर्णांक ५४३ पृ. २९

- आफ्नो श्रीमती जीवित हुँदा हुँदै र कानून बमोजिम लोग्नेसँग सम्बन्ध विच्छेद नहुँदै लोग्ने मानिसलाई कानूनले दोस्रो विवाह गर्ने छुट दिँदै जाने हो भने समाजमा महिलाको असुरक्षा बढ्दै जाने र लोग्ने मानिसले स्वास्थ्यी मानिसलाई अत्याचार गर्ने र सामाजिक संरचनामा समेत नकारात्मक असर पर्न नजाओस् भनेर नै कानूनले उपरोक्त व्यवस्था गरेकोमा अन्यथा अर्थ गर्न नसकिने ।
- मुलुकी ऐन, लोग्नेस्वास्नीको महलको १ नं. को देहाय १ ले स्वास्नीले लोग्नेलाई निजको मञ्जुरी बेगर लगातार ३ वर्ष वा सो भन्दा बढी समयसम्म छोडी अलग बस्ने गरेमा सम्बन्ध विच्छेद गर्ने हक लोग्नेलाई कानूनले प्रदान गरेको देखिएको र स्वयम् जाहेरवाली नै ३ वर्ष भन्दा बढी समयदेखि माइतीमा गई बसेको भन्ने तथ्यलाई स्वीकार गरेको तथ्य प्रस्तुत मुद्दाको मिसिलबाट देखिने ।
- आफैले ३ वर्ष भन्दा बढी समयसम्म लोग्नेलाई छोडी बसेको र सम्बन्ध विच्छेद मुद्दा दर्ता भई सके पछि बहुविवाहमा कारवाही गराउन चाहेको देखिँदा त्यस्तो व्यवहारबाट लोग्नेले अर्को विवाह गर्न पनि नपाउने र पतिलाई छोडी माइतमा गई बसेकी पत्नीले कारवाही गर्दै जाने हो भने दाम्पत्य जीवनको औचित्य नै समाप्त हुन जाने देखिने ।
- घरमा जेठी श्रीमती छ भन्ने जान्दा जान्दै विवाह गर्नेलाई कानूनले छुट दिँदैन । वैवाहिक दाम्पत्य जीवनलाई जीवन्तता दिन पत्नीले पनि पतिलाई छोडी बस्ने छुट हुँदैन । ३ वर्षभन्दा लामो समयसम्म छोडेको भन्ने पनि सम्बन्ध विच्छेदको आधार हुन सक्छ तर विवाह गर्ने प्रयोजनमा यसले आधार सिर्जना गर्न सक्ने भन्न नमिल्ने ।
- जेठी श्रीमतीले पतिसँग अलग बस्न अंश मुद्दाको फिराद दिई सकेपछि लोग्नेले दोस्रो श्रीमती ल्याएको भन्ने आधारमा जाहेरी दिनु सजाय गराउने प्रयोजन मात्र रहेको देखिन्छ । आफू अलग भई बस्ने मनसुवाले अंश मुद्दा दिए पश्चात् बहुविवाहमा

जाहेरी गरेको देखिँदा अभियोग दावी बमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय गर्ने आधार खडा हुन नसक्ने ।

- जाहेरवालीले माइतीमा बस्नु पर्ने कारण नै पतिले दोस्रो विवाह गरेको वा गर्ने प्रयत्न गरेको वा सौताको कारणबाट हो भन्ने देखाउन सकेको समेत पाइँदैन । पति पत्नीका बीचमा मनोमालिन्यताको कारण सौता हो भन्ने नभए पछि र अंश मुद्दा दिईसकेपछि जाहेरी गरेको हुँदा त्यस्तो जाहेरीबाट प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्दै जाने हो भने मानिसका लागि अत्यावश्यक दाम्पत्य जीवनको व्यवस्थालाई नै खतरा उत्पन्न हुन जाने ।
- बहुविवाह मुद्दामा जहिले पनि नालिम गर्न पाउने भन्ने हुन सक्दैन । कानूनले हद म्याद तोक्नुको उद्देश्य समाजमा शान्ति र व्यवस्था कायम गर्नका लागि नै हो । यसले न्यायिक अनिश्चितता अन्त्य गर्दै आफ्नो हक अधिकार प्राप्त गर्नका लागि जागरुक बनाउने गर्दछ । बहुविवाह मुद्दामा पनि हद म्याद सम्बन्धमा व्यवस्था गर्नुको उद्देश्य जहिलेसुकै मुद्दा दायर गर्न सकिने भनी अर्थ गर्न सकिने भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।
- पुनरावेदक कमलमोहन चापागाई विरुद्ध नेपाल सरकार भएको नैकाप २०६८, अंक ११, नि.नं. ८७१६ को बहुविवाह मुद्दामा जहिले पनि नालिस लाग्छ भनी सोच्नु वा अर्थ गर्नु भनेको विहावारी ऐनको हदम्याद सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र यसको उद्देश्यलाई र विधायिकाको मनसयालाई पनि पराजित गर्नु हो भन्ने सिद्धान्त समेत स्थापित भएको देखिने ।
- प्रतिवादी राजु गुरुङ्ग उपर जेठी श्रीमतीले सम्बन्ध विच्छेद र अंश मुद्दा दिई सकेपछि प्रस्तुत मुद्दाको जाहेरी दिएकी र सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी मिलापत्रसमेत भई सकेको एवम् उल्लिखित यस अदालतबाट हदम्यादको सीमा सम्बन्धमा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको परिप्रेक्ष्यमा प्रतिवादीलाई सजाय गर्न न्यायोचित नहुने हुँदा सफाई दिने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६५।०४।१२ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ।

वनपैदावार

१. गुणाखर खरेल वि. श्री ५ को सरकार

ने.का.प. २०५४, अंक ४, नि.नं. ६३६५

- यस्मा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४८ को अनुसूची १ भित्र को सरकार वादी मुद्दा र अनुसूची १ भित्र नपरेको सरकार वादी हुने मुद्दामा पुनरावेदन गर्ने म्यादको सम्बन्धमा हेर्दा वन सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ६५(३) वमोजिम निर्णयको सूचना पाएको मितिले ३५ दिनभित्र पुनरावेदन गर्न सक्ने र सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २६(१) वमोजिम अनुसूची भित्रको मुद्दामा ७० दिनको म्याद दिनु पर्ने कानूनी प्रावधान रहेको देखियो । यसरी अनुसूची १ भित्रको मुद्दामा पाइने म्याद र अनुसूची १ भित्र नपरेको मुद्दामा पाइने म्याद छुट्टा छुट्टै रहेको छ । अब सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ को ३६ मा सो ऐन वमोजिम श्री ५ को सरकार वादी हुने भनी श्री ५ को सरकारले समय समयमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकेको अरु कुनै फौजदारी अपराध सम्बन्धी मुद्दा भन्ने उल्लेख भएको छ । तर वन ऐन, अन्तर्गतको मुद्दालाई अनुसूची भित्र पार्ने गरी नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भएको देखिँदैन । यस प्रकार प्रचलित नेपाल कानून अनुसार वन ऐन अन्तर्गतको मुद्दामा ३५ दिनको म्याद पाउने किटानी व्यवस्था हुँदाहुँदै कुनै अदालतले आफ्नो फैसलाको तपसिल खण्डमा ७० दिनको म्याद दिए पनि कानून अनुसार सो कार्य नै कानूनी मान्यता विहीन हुँदा त्यसैले मान्यता पाउँछ भन्न नभिल्ने हुँदा प्रस्तुत निवेदनबाट प्रतिवेदन मागी कारवाही गरी कारवाही लम्ब्याउन उपयुक्त नदेखिँदा कानून वमोजिम गर्नु ।

२. श्री ५ को सरकार वि. ज्योतिमान श्रेष्ठ

ने.का.प. २०५४, अंक ११, नि.नं. ६४६८

- विवादको जग्गा यी प्रतिवादीको हक भएको भन्न सकिने जग्गाको दर्ता स्वामित्वको प्रमाणहरू निजबाट पेश हुन सकेको देखिँदैन । कुनै व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता हक नभएको जंगल भनी सर्भे नापी भै श्रेस्तामा जनिएको त्यस्तो वन सीमाना भित्रको जग्गालाई वन जंगल कायम गरेको शुरुको फैसलाबाट हक वेहक भएको भन्न सकिने अवस्था पनि छैन । तसर्थ विवादित जग्गा वन कायम गर्ने गरेको शुरु

एक सदस्यीय वन संरक्षण विशेष अदालत, जिल्ला वन कार्यालय पाल्पाको इन्साफ मनासिव ठहर्ने ।

३.नेपाल सरकार वि. बाजे राना समेत

ने.का.प. २०६५, अंक १०, नि.नं. ८०२८

- कसूर गर्ने एक भन्दा बढी कसूरदार भएको अवस्थामा प्रत्येकलाई सोही बमोजिम दोब्बर सजाय गरिंदा जरिवाना र कैदको कूल मात्रा कानूनमा तोकिए भन्दा बढी हुन जाने ।
- एक भन्दा बढी प्रतिवादी रहेको र प्रत्येकले वनबाट अवैध रूपमा ल्याएको काठको मात्रा र परिमाणका लागि छुट्टाछुट्टै अभियोग लगाएको नभई सबैले ल्याएको काठको कुल परिमाण र विगो जोडदा पाँच हजार भन्दा बढी भएको र सोही विगो र मात्राको आधारमा सामूहिक रूपमा दफा वन ऐन, २०४९ को ५०(१)(घ)(४) बमोजिम सजायको दावी लिएको अवस्थामा कसूर ठहरी सजाय गर्दा सोही बमोजिम उक्त सजाय सामूहिक रूपमा नै गरिनु पर्ने ।
- कुनै कसूर गरे बापत ऐनमा स्पष्टतया: जनही सजाय हुने भनी उल्लेख भएको अवस्थामा बाहेक एक भन्दा बढी कसूरदार भएमा सो सजाय सामूहिक रूपमा भएको मान्नु पर्ने र उक्त सजाय दामासाहीले असूल गर्नु पर्ने ।
- सामूहिक रूपमा गरेको कसूरका लागि सामूहिक रूपमा नै सजाय हुने हुँदा जनही सजाय नगरी दामासाहीले सजाय हुने ।

४.नेपाल सरकार वि. ताराप्रसाद देवकोटा समेत

ने.का.प. २०६६, अंक १०, नि.नं.८२५४

- वन पैदावार ओसार-पसार गर्ने कसूरजन्य अपराधमा साधन प्रयोग हुनु नै कसूर हो । सवारी साधनको मालिकको मञ्जूरी होस वा नहोस त्यस्तो कार्यमा प्रयोग गरिएको कार्य नै कसूर स्थापित हुने तथ्य नै पर्याप्त हुने । कुन कार्य कसूर हो त्यसको परिभाषा र निर्धारण विधायिकाले कानूनद्वारा गर्दछ । कसूर र अपराधका लागि सजाय र अपराधमा प्रयोग भएका बस्तु वा साधन अपराधमा प्रयोग भएका बस्तु वा साधन जफत हुने वा नहुने सोको निर्धारण पनि विधायिकाले नै ऐनद्वारा गर्दछ । त्यस्ता कानूनमा जे लेखिएको छ सोही बमोजिम अदालतले फौजदारी न्याय प्रदान

गर्दा प्रचलित कानून लागू गर्दछ। ऐनमा नभएको सजाय गर्न पाइदैन भने ऐनले गर्नुपर्ने सजाय र कसूरमा प्रयोग भएको साधन जफत गर्नु पर्नेमा कानूनको गलत व्याख्या वा कानूनी प्रावधान प्रतिको भनेको वन उपेक्षाभावले जफत नगर्नु भनेको वन ऐन, २०४९ को दफा ६६ मा भएको जफत सम्बन्धी व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने।

५. बमबहादुर प्रजा वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६७, अंक ११, नि.नं. ८५०३

- अदालतले वयान वकपत्र गराउँदा शक्तिको प्रयोग गर्दैन र त्यहाँको काम स्वतन्त्रपूर्वक हुन्छ भन्ने ठानिन्छ। यो सर्वमान्य मान्यता र वास्तविकता पनि हो। प्रमाण ऐन २०३१ को दफा २(क) ले मुद्दा हेर्ने अधिकारीलाई समेत अदालतको परिभाषाभित्र समेटेको छ। प्रतिवादीले मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष वयान गरेका छन्। प्रमाण ऐन २०३१ को दफा ९ मा अदालत बाहेक अन्यत्र गरेको कागज स्वतन्त्रपूर्वक भएको छैन भनी प्रमाणित भएको स्थितिमा मात्र त्यस्तो वयान वा कागजलाई मान्यता दिन नमिल्ने हो। मौकाको वयान नै स्वच्छाले भएको होइन भनी प्रतिवादीले पुष्टि गर्न नसकेको स्थितिमा मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष गरेको वयानलाई स्वच्छापूर्वक भएको होइन भनेकै आधारमा प्रतिवादीको वयान स्वच्छापूर्वक भएको छैन र सो वयान निजको विरुद्ध प्रमाणमा लिन मिल्दैन भन्न नमिल्ने।
- अदालत वा मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष गरेको वयान नै स्वतन्त्र छैन भन्ने कुरा मान्ने हो भने समग्र न्याय प्रणाली र कानूनी पद्धति नै परिवर्तन गर्नु पर्ने स्थिति आउँछ। त्यसैले अदालत र मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष गरेको वयान स्वतन्त्रपूर्वक भएको छैन भन्ने जिकिरलाई कानूनी मान्यता र सिद्धान्तको आधारमा नै स्वीकार गर्न नसकिने।

६. नेपाल सरकार वि. जंगबहादुर ठेडी मगर

ने.का.प. २०६७, अंक १२, नि.नं. ८५२४

- मन्त्रीस्तरको निर्णयको आदेशबाट अधिकारक्षेत्र सिर्जना हुन नसक्ने।
- मुद्दा चलाउने अधिकारी तथा मुद्दा हेर्ने निकाय समेत विधिसम्मत रूपमा हुनु पर्दछ, नत्र जसलाई पनि जसले पनि अधिकारक्षेत्र बाहिर गै मुद्दा चलाए पनि हुने अवस्था रहने हुन्छ। अतः अधिकारक्षेत्र कानूनद्वारा नै स्थापित हुने यस्तो अवस्थामा मन्त्रीबाट भएको भनिएको निर्णयको आधारमा अधिकारक्षेत्र स्थापित हुन नसक्ने भएबाट उक्त

मन्त्रीको आदेशबाट स्थापित अधिकार क्षेत्रको आधारमा निर्णय हुने कार्य समेत कानून सम्मत नदेखिने ।

७.नेपाल सरकार वि. वेलबहादुर थापा मगर समेत

ने.का.प. २०६८, अंक ६, नि.नं. ८६२९

- अवैध रूपमा वन पैदावर ओसार-पसार गर्ने कार्यमा सवारी धनी आफू संलग्न पनि नभएको वा अवैध वन पैदावर ओसार-पसार गर्ने निजको मनसाय पनि नभएको तथा आफ्नो सवारी साधन अवैध वन पैदावर ओसार- पसार गर्ने कार्यमा प्रयोग हुँदैछ भन्ने थाहा जानकारी पनि नभएको र त्यस्तो कार्यमा निजको अनुमति, मञ्जूरी वा सहमति रहेको पनि नदेखिएको अवस्थामा निजको सवारी साधन जफत हुनु न्याय वा औचित्य कुनै पनि दृष्टिबाट तर्कसंगत नहुने ।
- कानूनको व्याख्या गर्दा सर्वप्रथम कानूनमा प्रयोग भएका शब्द वा शब्दावलीले दिने सामान्य अर्थ सुस्पष्ट, व्यावहारिक, विवेकसम्मत र न्यायपूर्ण भएसम्म सोही अर्थ ग्रहण गर्नु पर्दछ भन्ने कानून व्याख्याको सामान्य सिद्धान्त रहेको छ । तर कानूनको शाब्दिक व्याख्या गर्दा त्यस्तो तर्कपूर्ण, विवेकसंगत, व्यावहारिक एवं न्यायपूर्ण अर्थ ननिस्कने भएमा शाब्दिक व्याख्याको नियमलाई अनुशरण गर्नु उपयुक्त नहुने ।
- “कसूर गरेको ठहरिएमा” भन्ने वाक्यांशको आशय वन ऐन अन्तर्गत घटेको कसूर वा वारदातसँग बरामद भएको बोझवाहक साधनको धनीको कुनै तादम्यता नै रहनु नपर्ने भनी व्याख्या गर्न नमिल्ने ।
- साधनधनी स्वयंको संलग्नतामा वा निजको सहमति, स्वीकृति, मञ्जूरी वा जानकारीमा वन ऐनअन्तर्गतको कसूरमा बोझ वाहक साधनको प्रयोग भएको ठहरिएमा त्यस्तो साधन जफत हुनु कानून सम्मत मात्र नभई न्यायोचित र विवेक सम्मत समेत हुने ।

८.नेपाल सरकार वि. ओमबहादुर राना समेत

ने.का.प. २०६९, अंक ११, नि.नं. ८९११

- आरोपित कसूर गरेको तथ्यमा साबित भई एक अर्कालाई पोलसमेत गरी अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष बयान गरेको र उक्त बयान व्यहोरा

सर्जमीनका मानिस तथा बरामदी मुचुल्काका मानिसहरूको बकपत्र समेतबाट समर्थित भएको अवस्थामा सावित्री बयानलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने ।

- पटक पटक गैंडाको खाग विक्री गरेको र गैंडाको खाग आफ्नो घरमा नै राखेको देखिएको अवस्थामा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा १९(१) को कसूरमा ऐ. को दफा २६(१) बमोजिम पाँच वर्ष कैद र पचास हजार रूपैयाँ जरिवाना हुने ।

९. प्रकाश बुढासमेत वि.नेपाल सरकार

ने.का.प. २०७१, अंक ७, नि.नं. ९२११

- प्रतिवादीहरू हालसम्म पनि पक्राउ परेका अवस्था नहुँदा निज प्रतिवादीहरू कहाँ छन् भन्नेसम्म पनि शुरू अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने निकायले एकिन गर्न नसकी बिना आधार र कारण मुद्दा दायरसम्म गरेको देखिएकाले निजहरूको हकमा कसूर स्थापित हुन सक्ने अवस्था नहुँदा निज प्रतिवादीहरू भूपेन्द्र शाही र पेमा लामाले आरोपित कसूरको दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने नै देखिने ।
- दशीको रूपमा बरामदी गैंडाको खाग गैंडाको सक्कली खाग होइन भनी विशेषज्ञले दिएको राय सम्बन्धमा विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा संलग्न प्रतिवादीहरू मध्ये निजहरूको परस्पर बयान र संलग्नताको आधारमा हेर्दा मुख्य आरोपी देखिएका प्रकाश बुढा र दानसिंह चौसिरले बरामदी खागलाई मौकामा सक्कली होइन भनी जिकिर लिन सकेको नपाइने ।
- आफूले प्राप्त गरेको सो सामानलाई अनुपम वस्तुको रूपमा स्वीकार गरी अन्तिम अवस्थासम्म ओसार पसार र कारोबारको प्रयास गरेको देखिने
- बरामदी खागलाई नक्कली हो भनी सजायबाट उन्मुक्ति पाउँन मौकामा जिकिर लिन सकेको पाइँदैन । पछि खागको परीक्षण हुँदा खाग नक्कली हो भनिए तापनि विशेषज्ञको बन्द सवालबाट भएको बकपत्र हेर्दा निजलाई जिरह हुन सकेको अवस्था नदेखिएको र गैंडाको खाग नक्कली हो कि ? भन्ने बयानको क्रममा प्रश्न उठेपछि मुद्दा हेर्ने अधिकारी वन अधिकृतको इजलासबाट जाँच गर्न पठाउने विधिवत कुनै आदेश नभई प्रतिवादीहरू स्वयम्ले जाँच गराई पाउँ भन्ने निवेदनको आधारमा वीचैबाट जाँच गर्न पठाएको देखिने ।
- प्रतिवादीहरूले गैंडाको खाग सक्कली खागको रूपमा अवैध कारोबारको कार्य गरेको परिप्रेक्ष्यमा पछि आएर एउटा निवेदनको भरमा जाँच गराउने माग गरेको देखिँदा

त्यसमा विवन्धनको सिद्धान्त समेत आकर्षित हुन सक्ने अवस्था हुँदा, सो जाँच परीक्षणलाई विवादास्पद रूपमा स्वीकार गर्न सकिने अवस्था नदेखिने ।

१०.नेपाल सरकार वि. दिनेशकुमार मण्डल समेत

२०६६, वर्ष १८, अंक २२, पूर्णांक ४४२४ पृ. १७

- बरामदी मुचुल्कामा मौकामा पक्राउ परेका दिनेश मण्डल, शिवजी महतो र गोलु सिंह समेत रोहवरमा बसेको र निजहरूले उक्त बरामदी मुचुल्कालाई अन्यथा भन्न सकेको अवस्था समेत देखिदैन । प्रतिवेदकहरूले अदालतमा उपस्थित भई आफ्नो प्रतिवेदनलाई समर्थन गरी ट्रयाक्टर र खयर काठ बरामद भएको हो भनी बकपत्र गरेको पाइन्छ । अदालतमा कसूरमा इन्कार रही वयान गर्ने प्रतिवादीहरू दिनेशकुमार मण्डल, शिवजी महतो र गोलु सिंहले कसूरमा संलग्न नभएको आफ्नो जिकिरलाई पुष्टि हुने गरी प्रमाण गुजार्न सकेको अवस्था मिसिलबाट देखिदैन । निजहरूको रोहवरमा भएको बरामदी मुचुल्कालाई अन्यथा भन्न नसकेको तथा कसूरमा इन्कारी रहेको वयान जिकिरलाई पुष्टि हुने प्रमाण पेश गर्न नसकेको अवस्थामा निजहरूको आफूले सफाइ पाउनु पर्ने भन्ने जिकिरसँग सहमत हुन नसकिने ।

११.नेपाल सरकार वि. प्रेमबहादुर दनुवार

स.अ.बु २०६७, वर्ष १९, अंक ५, पूर्णांक ४३१, पृ. ५

- प्रतिवादी पदमबहादुरले घटनास्थलमा राखेको भनेको बरामद भएको सम्पूर्ण काठहरू अवैध रूपमा चोरी निकासी गरी वनक्षेत्रबाट ल्याएको अवस्था नभएको र निजले आ.व. २०५३।०५४ मा कोपिला सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहबाट ४४.६९ क्यूफीट र आ.व. २०५५।०५६ मा उक्त समूहबाटै ५३.१४ क्यूफीट गरी जम्मा ९७.८३ क्यूफीट सालको काठ पूर्जाबाट प्राप्त गरेको ब्यहोरा मिति २०५८।११।२० को पत्र तथा निजको अनुसन्धान तथा अदालत समक्षको वयान समेतबाट देखिन आएकोले उक्त कोपिला सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको पूर्जाबाट प्राप्त ९७.८३ क्यूफीट काठ अभियोग दावीमा उल्लिखित २०६।७९ क्यूफीट काठको विगोमा घटाई विगो कायम गर्नु पर्ने ।

१२. जयबहादुर विष्ट वि. नेपाल सरकार

२०६७, वर्ष १९, अंक १०, पूर्णांक ४३६, पृ. २०

- प्रतिवादीहरू मध्ये जयबहादुर विष्ट, रामऔतार राना, नाथे रानासमेतले आफूले रुख काट्ने काममा संलग्न नभएको, रुख काट्ने काम टेकबहादुर कार्कीले गरेको भनी उल्लेख गरेको र निजहरूको जग्गाधनी प्रमाण पुर्जाको नक्कल मागी लिएको देखिएको र जग्गा धनीको नाउँबाट रुख काट्ने अनुमति पाउँ भनी आफैले निवेदन व्यहोरा बनाई टेकबहादुरले निवेदन दिएको देखिन आएको र जग्गा धनीको प्रतिनिधि समेत आफै भई सम्बन्धित मुचुल्काहरूमा सही गरेको देखिएबाट निज जयबहादुर विष्ट, रामऔतार राना र नाथेराम रानाको उक्त रुख काट्ने कार्यमा संलग्न रहेको भन्ने देखिन नआएकोले निज प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने ।

१३. नेपाल सरकार वि. विजयकुमार शर्मा समेत

बुलेटिन २०६७, वर्ष १९, अंक १९, पूर्णांक ४४५

- स्वशासित संस्था (गा.वि.स.) वा कानूनी व्यक्तिले पनि कानूनद्वारा निर्धारण गरिएका प्रावधानहरूको परिपालन गर्नु नपर्ने भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।
- बरामद भएको रू. ३५३४१- सम्मको काठ प्रतिवादीहरूले अवैध रूपमा काटी ओसारपसार गरेको ठहर गरी प्रतिवादी विजयकुमार शर्मा र कृष्णकुमार राईलाई जनही रू. ३,५३४१- जरिवाना हुने ।

१४. ढिङरा महतो वि. नेपाल सरकार

सर्वोच्च अदालत बुलेटिन २०७१, वर्ष २३, अंक ५, पूर्णांक ५२७

- प्रस्तुत वारदात दुर्लभ एवं सुरक्षित गैंडा मारी त्यसको अमूल्य खाग तस्करी गर्ने उद्देश्यले घटाएको देखिएको र सो कार्यमा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले एकापसमा संगठित भई सल्लाह सहमति गरी, योजना बनाई राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्रको निषेधित क्षेत्रमा प्रवेश गरी संरक्षित गैंडा मार्ने र त्यसको खाग काटी लगी विक्री गर्ने र रकम बाँडी खाने जस्तो आपराधिक कार्यमा प्रत्यक्ष संलग्न भई गैंडा चोरी शिकारीलाई आय आर्जनको माध्यमको रूपमा अवलम्बन गर्ने हदसम्मको कसूर अपराध गरेको देखिएको हुँदा निज प्रतिवादीहरू ढिङरा महतो, रामकृष्ण चौधरी, वीरमान प्रजा, कृष्णबहादुर बोटेलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन,

२०२९ को दफा २६(१) बमोजिम गरिएको हदैसम्मको सजायलाई कानूनी त्रुटियुक्त मान्नु पर्ने र अवस्था नदेखिँदा प्रतिवादीहरूलाई उक्त कानूनी व्यवस्था अनुरूप हदैसम्मको जनही रु. १,००,०००/- अक्षरेपी रु. एकलाख जरिवाना र १५ वर्ष कैद गर्ने गरेको शुरू राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६६।७।७ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ।

१५.सरोजकुमार भ्वा वि. नेपाल सरकार

सर्वोच्च अदालत बुलेटिन २०७१, वर्ष २३, अंक ८, पूर्णांक ५३०

- वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ हेर्दा कसैले पनि यो ऐन, वा यस ऐन अन्तर्गत बनेका नियममा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक राष्ट्रिय वनमा देहायका कामकारवाही गर्न वा गराउन र सो गर्ने गराउने उद्योग समेत गर्न हुँदैन । यस्तो कुनै कामकारवाही गरेमा कसूर गरेको मानिनेछ" भन्ने कानूनी व्यवस्था र ऐ. दफाकै (घ)मा उक्त कार्यअन्तर्गत वन क्षेत्रबाट वन पैदावार हटाउन वा ओसारपसार गर्न वा विक्री वितरण गर्नु भनी त्यस्तो कार्य उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यसैगरी उक्त कार्यको दण्ड सजायको रूपमा रहेको ऐ. को दफा ५०(१)(घ)(३) मा "दफा ४९ को खण्ड(३)(ड), (च)(घ)वा (ज) अन्तर्गतको कसूर गर्नेलाई कसूरसँग सम्बन्धित वन पैदावार जफत गरी एकहजार रूपैयाँदेखि पाँच हजार रूपैयाँसम्मको विगो भए विगो बमोजिम जरिवाना वा छ महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको हुँदा उक्त कानूनी व्यवस्था अनुरूप यी पुनरावेदक प्रतिवादी सरोजकुमार भ्वा मूल कसूरदार नभएकोले निजलाई विगो बमोजिम मात्र रु.३०२०।(अक्षरूपी तीन हजार बीस रूपैयाँ) मात्र जरिवाना गर्दा कसूर अनुसारको सजायको अनुपात मिल्ने नै देखिने र पुनरावेदक प्रतिवादी सरोजकुमार भ्वाले वन ऐन, २०४९ को दफा ४९(घ)को कसूर गरेकोले ऐ. को दफा ५०(१)(घ)(३) निजलाई विगो बमोजिम रु.३०२०।-(तीन हजार बीस रूपैयाँ) जरिवाना हुने र बरामद काठ जफत हुने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६६।७।७ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न नसक्ने ।

अन्य

१. पुष्पा महर्जन वि. काठमाडौं नगर पञ्चायत समेत

ने.का.प २०४३, अंक ४, नि.नं. २६८०

- हकद्वैया नै नभएको कुरामा प्रतिवाद गर्ने मौका नदिएकोले प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको विपरीत भयो भन्न सकिने अवस्था नदेखिने ।

२. टिका बहादुर दाहाल वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०५७, अंक ४, नि.नं. ६८९१

- प्रतिवादी टिकाबहादुरले प्रहरी तथा अदालतमा बयान गर्दा निजका साथीहरू कृष्ण धौबन्जारा र पुण्य धौबन्जाराले तिम्पो श्रीमती गंगा अरुसँग मोटर साईकलमा बसि जाने गरेकोले त्यस्तो स्वास्नीलाई कि मार कि राख भनी भनेको र सो सुनेको प्रतिक्रिया स्वरूप घरमा आई स्वास्नीसँग भनाभन भै मुडकीले छातीमा हानी सिलौटो समेत प्रयोग गरी मारे पछि जलाउन लगेको हुँ भनी आरोपित कसूरमा सावित रहेको देखिन्छ । मृतकको छाति र टाउकोमा चोट परेको कारणले मृत्यु भै मृत्यु पछि जलाएको भनी पोष्टमार्टमा उल्लेखभएकोले प्रतिवादीको उक्त सावितिलाई पुष्टि गरेको पाइन्छ । मार्ने पूर्व तयारी रिसइवी नभै तत्काल उठेको कुरामा रिस थाम्न नसकी हात र साधारण ढुंगा सिलौटाले हानेको अवस्था हुँदा ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. बमोजिम सजाय हुनु पर्ने भन्ने जिकिर तर्फ हेर्दा ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. मा उसै मौकामा उठेको कुनै कुरामा रिस थाम्न नसकी हान्दा ज्यान मर्न गएमा उक्त दफा लागू हुने देखिन्छ ।

प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीको भनाई बमोजिम घरमा मृतकसँग भएको भ्रगडाको कारणले तत्काल उठेको रिसले कुटपिट गर्दा मृत्यु हुन गएको भन्ने नदेखिई श्रीमतीको चरित्र बारे घरमा आउनु अघि नै बाहिर साथीको कुरा सुनी पूर्वाग्रही भै घरमा आई श्रीमतीलाई कुटपीट गरी भुईंमा लडी सकेपछि ३ पटक सिलौटोले कन्चटमा प्रहार गरेको देखिन्छ । यसरी ३ पटक कंचटमा सिलौटाले प्रहार गरेकोलाई ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. अन्तर्गत साधारण लाठा ढुंगाको प्रहारबाट हुने चोटसँग तुलना गर्न मिल्ने हुदैन । मुडकीले छातीमा छानेको चोट नै साघातिक हुनेमा भन ३ पटक सिलौटाले कन्चटमा गरेको प्रहार त घातक सिद्ध हुने कुरा निर्विवाद छ । यसरी अन्यत्रदेखि नै आफू पूर्वाग्रही भै आई घरमा वारदात गरेकोलाई ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. आकर्षित हुन सक्ने अवस्था नदेखिँदा टिकाबहादुर दाहाललाई ज्यान सम्बन्धी १३(३) नं. बमोजिम सर्वश्व सहित जन्मकैद गर्ने ठहर्‍याएको शुरु भक्तपुर जिल्ला

अदालतको इन्साफ सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेकै देखिँदा मनासिव ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन ।

- प्र.टिकाबहादुर दाहालले अपराध गर्दाको अवस्था विचार गर्दा, ज्यान मारी हाल्ने पूर्ण इवी नदेखिएको, साथीभाईले श्रीमतीको चरित्रमा शंका उब्जिने गरी उचालेको, जात्राको समयमा रक्सी खाई मात समेत लागेको तथा गरेको अपराध बारे सत्य तथ्य विवरण अदालतमा समेत आई बयान गरी दिएको सन्दर्भमा निजलाई सर्वश्व सहित जन्म कैदको सजाय गर्दा चर्को पर्ने महसुस भएकोले मु. ऐन आ.व. १८८ नं. बमोजिम कैद वर्ष १२ (बाह्र) हुने ।

३. जितेन्द्र श्रेष्ठ वि. नेपाल सरकार

ने.का.प २०६३, अंक ५, नि.नं.७७०४

- अख्तियारवाला व्यक्ति कार्गो अफिसरले विदेश कार्गो गरी सामान पठाउँदा अर्काले प्याक गरी ल्याएको सामान सोभै पठाउने नभई ती सामान कानूनद्वारा निषेधित सामान हो होइनन् सो समेतको चेक जाँच गरी पठाउनु पर्नेमा प्रतिवादीले उक्त सामान आफै बुझी लिई प्याकिङ्ग समेत आफैले गरी कार्गो गराउन पठाएको भनी बयान गरेको समेत देखिएको अवस्थामा कार्गो गरिएको प्याकेज भित्रको बरामद भएको वस्तु चरेस रहेछ भन्ने कुरा निज प्रतिवादीलाई थाहा रहेनछ अथवा थाहा हुन सक्ने अवस्था रहेनछ भनी भन्न नमिल्ने ।
- प्रतिवादीले जानी बुझिकन कानून बमोजिम पालना गर्नु पर्ने दायित्व तथा कर्तव्य समेतलाई उल्लघन गरी कानूनद्वारा निषेधित लागूऔषध चरेस आफ्नो कार्गो कम्पनी मार्फत निकासी गर्न लागेको देखिएको अवस्थामा उक्त लागू औषधको ओसार पोसार बिक्री वितरण गरेको छैन । कार्गो गरी पठाउन लागिएको सामान धुपका बट्टा तथा धुप भएको भनी जिकिर लिने प्रतिवादीले सो जिकिरलाई भरपर्दो ठोस सबुद प्रमाण पेश गरी प्रमाणित गर्नु पर्नेमा सो प्रमाणित गर्न सकेको नदेखिँदा निजले आरोपित कसूर गरेको रहेछ भन्ने स्पष्ट देखिने ।

४. रामशरण महत समेत वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६३, अंक ८, नि.नं.७७४९

- मतिथार साक्षीको रूपमा लिन सह-अभियुक्तलाई सजायबाट छुट दिई वा अभियोग नलगाई सरकारी पक्षको गवाह (Approver) को रूपमा प्रस्तुत गरिएको हुनु पर्ने देखिन्छ । अन्यथा एकसाथ अभियोग लगाईएको सहअभियुक्तलाई सक्षम साक्षीको रूपमा राख्न र प्रमाणमा लिन नसकिने ।

- सह-अभियुक्तको पोल आफैमा सारभूत प्रमाण होइन, यो त केवल न्याय निर्व्यौल गर्न वा कुनै प्रमाणित तथ्यलाई पुनः पुष्टि गर्ने वा अझ बल प्रदान गर्ने एउटा थप आधार मात्र हुने ।
- सह-अभियुक्तको परीक्षण नगर्दा न्याय निष्पादनमा सारभूत रूपमा फरक नपर्ने हुनाले पनि प्रमाण कानून सम्बन्धी सिद्धान्त र व्यवहारमा यसले अन्योल सिर्जना गर्ने भन्ने देखिन आउँदैन र मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता र सिद्धान्तको प्रतिकूल मान्न पनि नमिल्ने ।
- सह-अभियुक्तको पोललाई प्रमाणमा लिने सम्बन्धमा किटानी कानूनी व्यवस्थाको अभाव रहे पनि हाम्रो न्याय प्रणालीले मिसिल कागजातबाट खुल्न आएका तथ्य र व्यहोरालाई कुनै न कुनै रूपमा ग्रहण गर्ने वा स्वीकार गर्ने गरी आएको परिप्रेक्ष्यमा सह-अभियुक्तको पोललाई प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न सकिने मान्यतालाई स्वीकार गरिएको पाइने ।
- वस्तुतः न्यायलाई बढी निश्चितता र वस्तुगत धरातलमा उभ्याई भरपर्दो र विश्वसनीय बनाउन मिसिल कागजातबाट देखिन आएका र उपलब्ध भएका कुनै पनि सबूद प्रमाण जसले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा धेरथोर विवाद सुनिश्चित गर्न प्रकाश पार्दछ । ती सबैको सार (निचोड)बाट नै न्यायिक निष्कर्ष निकाल्नु वान्छनीय हुन्छ । त्यो वस्तुपरक पनि हुन्छ । कुनै पनि कुराले न्यायलाई सुनिश्चित प्रदान गर्न मद्दत वा बल प्रदान गर्छ भने त्यसलाई उल्लेख नगरी थप आधार नलिनु उपयुक्त नहुने ।
- सह-अभियुक्तको पोललाई प्रमाण लिने वा लगाउने सम्बन्धमा निम्न बमोजिमको अवस्था र परिस्थितिको मूल्याङ्कन गरी विचार गर्नु उपयुक्त एवं वान्छनीय देखिने ।
- एकै साथ सह-अभियुक्तहरू मुद्दामा पूर्पक्ष गरिएको अवस्था हुनुपर्ने, (A statement made by one of two co-accused should not be used against the other, where later on their cases are tried separately.)
- कसूरमा सावित भै अरुलाई सोही कसूरमा पोल गरेको हुनुपर्ने, (The expression as same offence”means the identical offence and not an offence of the same kind. It means offences falling within the same definition and arising out of the same transaction.)
- एउटा कसूरमा सावित हुनेले अर्को कसूरमा अरुलाई पोल गरेको नमिल्ने,
- आफूकसूरमा इन्कार भै एक अर्कालाई पोल गरेको हुन नहुने,

- पोल गर्ने सहअभियुक्तको मृत्यु भएकोमा पनि निजको भनाईलाई विचार गर्न सकिने,
- सह-अभियुक्तको पोललाई आधारभूत एवं सारभूत (Substantive) प्रमाणको रूपमा लिन नमिल्ने, मुद्दाको जग (Foundation) अर्थात यसकै आँडमा कसूर प्रमाणित भएको मान्न नमिल्ने,
- अन्य आधारभूत स्वतन्त्र प्रमाणहरूबाट वारदात वा कसूर कायम हुन सक्ने स्थितिमा मात्रै सह-अभियुक्तको पोललाई थप निश्चयका लागि प्रमाणमा लिन सकिने हुन्छ ।
- एउटा सह-अभियुक्तको पोलले अर्को सह-अभियुक्तको पोललाई समर्थन (Corroborate) गरेको मान्न नमिल्ने,
- कसूर वा वारदात कायम गर्दा सह-अभियुक्तको पोललाई अन्य प्रमाणले समर्थन गरेको भन्ने आधारमा हैन कि अन्य निश्चयात्मक प्रमाणको आधारमा वारदात वा कसूर कायम हुन सक्ने अवस्था भए मात्र सहअभियुक्तको पोललाई विचार गरिने ।
- सह-अभियुक्तको पोललाई समर्थनको (Supportive) रूपमा मात्र लिनु पर्ने,
- अर्कालाई पोल गर्ने सह-अभियुक्तको गैर न्यायिक (प्रहरीमा भएको) सावितीलाई निजका विरुद्ध प्रमाणमा लिए नलिएको आधारमा मात्रै निजको पोललाई विचार गर्नु पर्ने ।
- गैरन्यायिक साविती र न्यायिक निकाय समक्ष भएको सावितीको पोललाई सोही अनुपातमा प्रामाणिक मूल्यलाई फरक राखी हेर्नु पर्ने ।

५. मधुसुदन भट्टराई वि. नरेन्द्र ब. चन्द

ने. का.प. २०६४, अंक १, निर्णय नं. ७०८२

- जिल्ला सरकारी न्यायाधिवक्तालाई महान्यायाधिवक्ताको काम, कर्तव्य मात्रै प्रत्यायोजन हुने, सो काम कर्तव्य निर्वाह गरे वापत श्रृजित दायित्वमा महान्यायाधिवक्ता सरह संरक्षण एवं कार्यगत स्वतन्त्रता प्राप्त नहुने भनि अर्थ गर्न कानून र न्याय सम्मत समेत नहुने ।
- सरकारी वकिलले सो बमोजिम बहस पैरवी गरेको कारणलाई मात्र आधार लिई निज उपर कुनै कारवाही गरिने वा गाली वेइज्जती मुद्दा चलाइने छैन भनि सरकारी वकिल सम्बन्धी नियमावली, २०५५ को नियम ३५ मा भएको व्यवस्थाबाट सरकारी वकिलको अभियोजन र प्रतिरक्षा लगायतका सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९

प्रदत्त काम कर्तव्य र अधिकारहरू विशुद्ध ब्यवसायिक प्रकृतिका हुन भन्नेमा विवाद नरहने ।

- ब्यवसायिक आचरणको परिधि भित्र रहि असल नियतबाट गरिएका त्यस्ता कार्यहरूमा सरकारी वकिललाई ब्यवसायिक उन्मुक्ति प्राप्त नहुने भन्न र अर्थ गर्न न्याय तथा कानून सम्मत नहुने ।
- संविधानको धारा ९८ बमोजिम भ्रष्टाचार गरी अख्तियार दुरुपयोग गरेको भन्ने कसूरको छानविन गर्ने अधिकार क्षेत्र भएको भनि सो संविधानको धारा ११० को उपधारा (२) तथा उपधारा (५) अन्तर्गत महान्यायाधिवक्ता लगायतका सरकारी वकिलहरूले आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्र रही सम्पादन गरेको अभियोजन प्रतिरक्षा तथा कानूनी परामर्श सम्बन्धी कुनै निर्णय तथा कारवाही नै कानूनी वा गैर कानूनी सही वा गलत भएको भनि पुनरावेदन हेरे सरह वा पुनरावलोकन गरे सरह जाँचवुझ गर्न र सोही कुरालाई आधार मानी अनुचित कार्य गरी वा भ्रष्टाचार गरी अख्तियार दुरुपयोग गरेको भनि कसूर ठहर गर्ने अधिकार उक्त आयोगलाई प्राप्त हुने भनि मान्न नदेखिने ।
- सुम्पिएको अधिकार रद्द वा प्रतिधारण नगरी सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूचि भित्रको भ्रष्टाचार मुद्दामा आँफै अधिकृत खटाई अनुसन्धान तहकिकात गरी आयोगका तर्फबाट भनि सोही अधिकृतद्वारा दायर भएको प्रस्तुत मुद्दा कानून बमोजिम दायर भएको भन्न सकिने अवस्था समेत नदेखिने ।
- जिल्ला न्यायाधिवक्ताको पदीय हैसियतमा संविधानको धारा ११०(२) र (५) बमोजिम महान्यायाधिवक्ताद्वारा प्रत्यायोजित अभियोजन र प्रतिरक्षा सम्बन्धी काम, कर्तव्य र अधिकार अनुरूप सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा १७(२) र १८ बमोजिम ब्यवसायिक उन्मुक्तिको अधिकार अन्तर्गत गरेको निर्णय उपर अदालतबाट न्यायिक पुनरावलोकन हुने जस्तो गरी त्यस्तो सरकार वादी मुद्दा चल्ने वा नचल्ने तथा कुन ऐनको कुन दफा लगाउनु पर्ने भन्ने संविधानको धारा ११०(२)को महान्यायाधिवक्ताले अन्तिम निर्णय गर्न पाउने अधिकारको विषयमा प्रवेश गरि हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने ।

६.दुर्गा उप्रेती वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६७, अंक २, नि. नं. ८३२१

- संगठित अपराधको प्रकृति सामान्य अपराध भन्दा पृथक हुन्छ । अपराधका यी दुवै प्रकृतिलाई एउटै दृष्टिले हेर्न सकिन्न । वृहत्त योजना र विस्तारित तैयारीका साथ

सम्पन्न हुन सँगठित अपराधमा धेरै व्यक्तिको वेगला वेगलै भूमिका हुन्छ। पृथक-पृथक व्यक्तिको फरक-फरक कार्यले एउटा सँगठित अपराध सम्पन्न हुन्छ। तसर्थ, प्रत्येक प्रतिवादीको सम्पन्न अपराधमा संलग्नतालाई प्रमाणको आधारमा पुष्टि हुने वा नहुने कुरा निर्धारण गर्नु पर्ने।

- बिगो बमोजिम जरिवाना भन्नाले प्रत्येक व्यक्तिलाई बिगोबमोजिम नै जरिवाना गर्नुपर्छ भन्ने कानूनको अर्थ गर्न नमिल्ने।
- कृत्रिम लेटरप्याडमा नक्कली सरकारी छाप दस्तखत बनाउने कार्य, स्वीकृति नै प्राप्त नगरी विदेशी विनिमयको कारोवार गर्ने कार्य र बैंकलाई भुक्त्यानमा पारी ठान्ने- तीन पृथक कानूनद्वारा व्यवस्थित तीन स्वतन्त्र कसूर भएकाले समान प्रतिवादी भए भन्दैमा दोहोरो खतराको सिद्धान्त आकर्षित नहुने।

७.नेपाल सरकार वि. दल बहादुर चौखाल

ने.का.प. २०६८, अंक २, नि.नं. ८५५३

- लामो समयान्तर पछिको अभिव्यक्ति पुनः व्यक्त गर्दा सामान्य विविधता हुँदा निजको वास्तविक उल्लेखन विरोधाभाषपूर्ण रहेको भनी तर्क गरी अपभ्रंस व्याख्या गर्नु न्यायोचित नहुने।
- आमाको पक्षमा लागी बाबुलाई सजाय गराउनु पर्दछ, भन्ने कलुषित भावनाको प्रार्द्धभाव भै कुनै एक पक्षप्रति दुराषययुक्त भावना राखी वास्तविक तथ्य अपभ्रंस पारी उजागर गर्नु पर्ने कुनै कारण र आधार नदेखिएको स्थितिमा उसको बकपत्र वास्तविक खुल्ला किताव जस्तो हो। जसलाई सत्यता र यथार्थताको ऐना भै स्पष्टदर्शी मान्नु पर्ने।
- पहिला कूटपीट गरी त्यस पछि आमाको शरीरमा मट्टितेल खन्याई आगो लगाई दिएको भनी अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष लेखाई अदालतमा आई सो कुरा पुष्टि हुने गरी बकपत्र गरि दिएको कथन अन्यथा प्रभावित नभएसम्म काल्पनिक र मिथ्या भनी अनुमान गर्न मिल्ने नदेखिँदा प्रस्तुत वारदात भवितव्य हो भन्न नसकिने।
- अत्यन्त सहज र स्वभाविक रूपले बाबु आमा बीच वाद विवाद भएको र बाबुले आमालाई मट्टितेल खन्याई आगो लगाएको कुरा आफूले खाटमुनि बसेर देखेको भनी अदालतमा आई बकपत्र गरेको र अदालतको बकपत्रमा प्रतिवादीको कानून व्यवसायीबाट भएको जिरहमा समेत आफूले देखेको कुरालाई सहज र सरल ढंगले प्रस्तुत गरेको देखिएको हुँदा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३८ अनुसार अदालतबाट

सोधिएको प्रश्न बुझ्न सक्ने र युक्तियुक्त जवाफ दिन सक्ने व्यक्तिले अदालत समक्ष व्यक्त गरेको सो कुरा पहिला मौकामा व्यक्त गरेको मूलभूत कुरासँग मेल खाएको देखिँदा उक्त वकपत्र अदालतले प्रमाणमा ग्रहण गर्न नमिल्ने भन्न नमिल्ने ।

- कुनै पनि प्रकारको ज्यान सम्बन्धी अपराध सिद्ध गर्नु पूर्व रिसइवी, मनसाय नै स्पष्ट देखिनु पर्ने भन्ने अकाट्य मान्यता रहे पनि सदासर्वदा सोही मापदण्ड नै हरेक घटना वारदातमा अकाट्य मापदण्ड भित्र पर्दछ भनी आश्वस्त र विश्वस्त भै सधै एउटै निष्कर्ष विन्दुमा पुग्न कदाचित् सर्वमान्य नहुने ।
- घटनाको अवस्था तथा तत्काल विद्यमान परिस्थितिलाई पुनर्मूल्याङ्कन गरी परिस्थितिजन्य प्रमाणको अस्तित्वलाई नकार्न उचित हुन आउदैन । तसर्थ परिस्थितिजन्य प्रमाणको भूमिका तथा अस्तित्वलाई विश्लेषण र विवेचना गर्नु पनि त्यतिकै सान्दभिक देखिने ।
- होस नर्पुयाई वा हेलचेक्रयाईपूर्वक कुनै काम गरेको अवस्थामा वारदात घटित हुन गएको अवस्था न भै रक्सीको विषयमा विवाद उठी रक्सीको नसामा रहेका प्रतिवादीले कुटपीट गरी शरीरमा मट्टिलेख खन्याई आगो लगाई दिएको अवस्था देखिएको र सोही आगोबाट शरीरको विभिन्न भाग जली मृत्यु भएको भन्ने शंकारहीत रूपमा पुष्ट्याई भएको अवस्थामा ज्यान सम्बन्धी महलको ६ नं. को देहाय २ अनुसारको सजाय गर्नुलाई न्यायोचित मान्न नमिल्ने ।

८. महेश चापागाई वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६८, अंक ८, नि.नं. ८६६५

- साधारण क्षेत्राधिकार र असाधारण क्षेत्राधिकार समानान्तर क्षेत्राधिकार पनि होइनन । असाधारण क्षेत्राधिकारले साधारण क्षेत्राधिकारलाई अनादर गर्ने, सीमित तुल्याउने, नियन्त्रण गर्ने, प्रतिस्थापन गर्ने वा कुनै किसिमबाट निस्तेज तुल्याउने समेत असाधारण क्षेत्राधिकारको मकसद हुन नसक्ने ।
- नियमित वा सामान्य क्षेत्राधिकारको विकल्प असाधारण क्षेत्राधिकार होइन । असाधारण क्षेत्राधिकार सामान्य क्षेत्राधिकारको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार पनि होइन । यसरी असाधारण क्षेत्राधिकारलाई साधारण क्षेत्राधिकारको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारको रूपमा लिने हो भने साधारण क्षेत्राधिकार र असाधारण क्षेत्राधिकार बीचको अन्तर नै मेटिन पुग्दछ । साधारण क्षेत्राधिकारको औचित्य नै समाप्त हुन जाने । बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिटबाट विवादको तथ्यभित्र प्रवेश गरी थुनाको औचित्यको खोजी गर्ने कार्य गरिँदैन । बन्दीलाई थुनामा राखिएको कार्यको वैधतासम्म परीक्षण गरी

गैरकानूनी तवरबाट थुनामा राखिएको देखिएमा बन्दीलाई त्यस्तो थुनाबाट मुक्त गर्न बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने ।

- आफू उपर लगाइएको अभियोग र आफूसँग धरौट माग गरिएको अ.वं. ११८ नं. को कानूनी व्यवस्था असंवैधानिक छ भनी चुनौती दिन नसकेको अवस्थामा उक्त कानून बमोजिम धरौट माग गरेको र माग गरेको धरौटी दिन नसकेको कारणबाट थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने गरी मातहत अदालतबाट भएको आदेश असंवैधानिक तथा गैरकानूनी रहेको भन्ने देखिन नआउने ।
- मातहत दुई तह अदालतबाट सामान्य कानूनी व्यवस्था अन्तर्गत निरोपण भई टुंगो लागि सकेको विषय वस्तुमा यस अदालतले रिट क्षेत्राधिकारबाट पुनरावेदन सुने सरह गरी हस्तक्षेप गर्दै जाने हो भने विवादको कहिल्यै पनि अन्त्य हुन नसक्ने र अदालतको साधारण क्षेत्राधिकार सम्बन्धी संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था समेत अर्थहीन हुन जाने हुन्छ । तसर्थ क्षेत्राधिकार सम्पन्न अदालतबाट सामान्य कानूनी व्यवस्था अन्तर्गत निवेदकसँग माग भएको धरौटीको रकम कानूनसम्मत रहेको भनी पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर भई धरौटीको अङ्क सम्बन्धी विवाद निरोपण भईसकेको देखिएको अवस्थामा यस अदालतले विवादको तथ्य भित्र प्रवेश गरी धरौटीको अङ्क पुनरावलोकन गर्न नमिल्ने ।

९.ओमप्रकाश अर्याल वि. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उत्प्रेषण)

ने.का.प. २०६९, अंक ५, नि.नं. ८८३६

- पीडितको पहिलेदेखि कै विभिन्न कार्य वा अभिव्यक्तिले प्रतिवादीलाई आवेश वा उत्तेजनामा ल्याउने पृष्ठभूमि तयार गरेको हुन सक्ने भए पनि पीडितले तत्काल उत्तेजना सिर्जना गर्ने हदसम्मको कुनै कार्य गरेको हुनु पर्दछ, जसको प्रतिक्रिया स्वरूप प्रतिवादीले आफूलाई नियन्त्रण गर्न नसकेको होस । यसबाट पीडितको कार्य (Provocative action) विगतदेखि हुँदै आएको (Cumulative) भए पनि सोको अन्तिम कडी तत्काल भएको हुनु पर्ने ।
- प्रतिवादीलाई उत्तेजनामा ल्याउने कार्य पीडित बाहेकका अन्य व्यक्तिको आचरण, कार्य वा अभिव्यक्तिको आधारमा भएको हुन नहुने ।
- सामान्यतया पीडितको उत्तेजक कार्य प्रतिवादीप्रति नै लक्षित भएको हुनु पर्दछ, अर्थात प्रतिवादी त्यस्तो आवेशमा आउने गरी निजलाई नै लक्षित गरी पीडितले कुनै कार्य गरेको हुनु पर्ने ।

- विशेष परिस्थितिमा स्वीकार गर्न सकिने अपवादको आधारमा पीडितको उत्तेजक कार्य प्रतिवादी प्रति नै लक्षित भएको हुनु पर्ने भन्ने सामान्य नियमको अनुचित विस्तार गर्नु मनासिब नहुने ।
- उत्तेजनामा ल्याउने गरी भएको पीडितको कार्य प्रतिवादीले आफ्नो मानसिक नियन्त्रण गुमाउने स्थिति उत्पन्न गर्न सक्ने गरी उत्तेजक हुनु पर्दछ । पीडितको सामान्य कार्य वा भनाईको प्रतिक्रिया स्वरूप प्रतिवादी आफैँ अत्याधिक उत्तेजनामा आएमा उसलाई प्रतिरक्षा प्राप्त हुन नसक्ने ।
- प्रतिवादीकै परिवेश वा समान अवस्था र हैसियतको अन्य सामान्य समझ भएको व्यक्ति उक्त अवस्थामा प्रतिवादी सरह उत्तेजित हुन्थ्यो भन्ने कुरा वस्तुगत रूपमा स्थापित गर्न सकिने हुनु पर्दछ । यसबाट पीडितको उत्तेजक कार्य र प्रतिवादीको उत्तेजनाको बीचमा अनुपातिक सम्बन्ध (Proportional relationship) स्थापित भएको देखिनु पर्ने ।
- कानून बमोजिम गरेको कार्यको प्रतिक्रिया स्वरूप प्रतिवादी आफैँ अत्याधिक उत्तेजना वा आवेशमा आई पीडितलाई हानि पुऱ्याउछ वा निजको ज्यान जाने कुनै कार्य गर्दछ भने त्यस्तो प्रतिवादीलाई अत्याधिक आवेशको प्रतिरक्षा प्राप्त हुन नसक्ने ।
- अरूको कानूनी हकको सम्मान गर्नु पर्ने कर्तव्य सबैले पूरा गर्नु पर्ने स्वाभाविक कानूनी अपेक्षा हुने भएकाले आफूलाई चित्त नबुझे कार्य गरेको भन्ने आधारमा मात्र कानूनी कार्यको प्रतिक्रिया स्वरूप भएको अत्याधिक आवेशलाई प्रतिरक्षाको आधार मान्न नसकिने ।
- उत्तेजक कार्य र यसको प्रतिक्रियात्मक कार्यको बीचमा अन्तराल भएमा सो अन्तरालले प्रतिवादीमा आएको आवेश शान्त गराउने (Cooling off) वा मनसाय तत्वको सिर्जना गर्ने (Creation of Intention) समय प्रदान गर्ने हुनाले यस्तो अन्तराल पछि पनि प्रतिवादीले पीडित माथि आक्रमण गरेमा उसको यस्तो आक्रमक कार्यलाई आवेशप्रेरित कार्यको रूपमा लिन नसकिने ।
- पीडितको उत्तेजक कार्यको तत्काल प्रतिक्रिया स्वरूप प्रतिवादीले आफैँ उपरको नियन्त्रण पूर्ण रूपमा गुमाई कुनै कार्य गर्दा पीडितको ज्यान मर्न गएको अवस्थामा प्रतिवादीले आवेशको जिकिर लिनसक्ने र आंशिक प्रतिरक्षाको सुविधा पाउनसक्ने ।
- मृतकले आफ्नो कानूनी अधिकारको प्रयोग गरी करणीको लागि सहमति नदिनु नै यी प्रतिवादीले आफू उपरको नियन्त्रण पूर्णतः गुमाउने गरी आवेशमा आउन सक्ने अवस्थाको सिर्जना गर्ने आधार बन्न नसक्ने ।

- कर्तव्य ज्यानको अपराध कायम हुनको लागि सबै अवस्थामा पूर्व रिसइवी, पूर्व मनसाय वा पूर्व योजना आवश्यक पर्दछ भन्ने हुँदैन । आपराधिक कार्य विभिन्न कडीहरू (Segments) को रूपमा रहेको अवस्थामा कुनै कडीमा आपराधिक मनसायको उपस्थिति भएमा अपराध कायम हुनको लागि सो आपराधिक मनसाय पर्याप्त हुने ।
- मार्ने मनसाय कति समयभित्र बन्नु पर्दछ भनेर कुनै पनि सीमामा बाँध्न सकिने कुरा होइन । यो मानसिक अवस्था धेरै पहिलेदेखि रहेको होस वा तत्काल उत्पन्न भएको होस् यसले आपराधिक कार्यलाई मनसाय पूर्वक गरिएको स्थापित गराई सम्पन्न अपराधको प्रकृतिलाई कुनै प्रभाव पार्न नसक्ने ।

१०. महेश चापागाई वि. नेपाल सरकार

ने.का.प. २०६९, अंक ८, नि. नं. ८८७४

- दोहोरो खतराको सिद्धान्तले मूलतः उही व्यक्तिका विरुद्धमा उही कसूरमा पहिले नै कारवाही भई सजाय पाई सकेको वा सफाई पाई सकेको अवस्थालाई ईङ्गित गर्दछ । यस आधारमा यो सिद्धान्त पूर्व निर्णयसँग सम्बन्धित देखिन्छ । यो सिद्धान्त आकर्षित हुनका लागि मुख्य रूपमा सक्षम निकायबाट निर्णय भएको हुनु पर्ने, निर्णय अन्तिम भएको हुनु पर्ने र त्यस्तो निर्णय स्वच्छ समेत हुनु पर्ने ।
- अमुक कानूनी सिद्धान्तलाई आड बनाएर आपराधिक क्रिया गर्ने वा त्यस्तो क्रियामा संलग्न व्यक्तिलाई उन्मुक्ति दिने सोच आफैमा कपटपूर्ण हुने ।
- आफू संलग्न आपराधिक क्रियाको यथार्थ बोध नगरी केवल अमुक कानूनी सिद्धान्तको आड लिएर आफ्नो दूषित मनसाय अनुसारको क्रिया गर्ने प्रवृत्ति फौजदारी न्याय व्यवस्थाका लागि चुनौतीका रूपमा रहेको हुन्छ । त्यसैले त्यस्तो प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्नु पनि फौजदारी कानूनको उद्देश्य रहने ।
- दुबै मुद्दामा पीडित पक्ष फरक फरक रहेका छन् भने भ्रष्टाचार र ठगी मुद्दामा अपराधको प्रकृति र गम्भीरता, त्यसमा हुने सजाय र विगो, पीडित पक्षलाई प्रदान गरिने उपचारमा पनि फरक फरक अवस्थाको विद्यमानता रहेको छ । दुबै मुद्दा सरकारवादी भै चल्ने भए पनि भ्रष्टाचार मुद्दामा भ्रष्टाचार निवारण सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुन्छ भने ठगी मुद्दा, मुलुकी ऐन, ठगीको महल अन्तर्गत पर्ने ।

- दुई छुट्टाछुट्टै कानूनद्वारा परिभाषित अपराध अन्तर्गत पर्ने कसूरका हकमा ती छुट्टाछुट्टै कानूनद्वारा तोकिए बमोजिम मुद्दा परिचालित हुने अवस्था भएमा दोहोरो खतराको सिद्धान्त लागू नहुने ।
- एउटै तथ्यबाट एक भन्दा बढी कसूर हुन सक्दछन् । यसरी समग्र तथ्य र सम्बद्ध कानूनी व्यवस्था र त्यसले प्रदान गर्ने उपचारको व्यवस्था समेतका आधारमा फरक फरक अवस्थालाई प्रतिनिधित्व गरेबाट भ्रष्टाचार मुद्दा र ठगी मुद्दालाई एउटै विषय मान्न नमिल्ने ।
- कसैले कानूनद्वारा निषिद्ध अपराधिक कार्य गरेको अवस्थामा त्यस्तो कार्यलाई अलग-अलग कानूनले अलग-अलग अपराध मान्दछ भने त्यसलाई एउटै कसूर मानेर एउटा मात्र कानून अन्तर्गत कारवाही गर्नु पर्ने भनी सीमित तुल्याउन नमिल्ने ।
- भ्रष्टाचार मुद्दा र ठगी मुद्दामा उनै व्यक्तिहरू संलग्न रहेको र प्रतिवादी कायम गरिएको भए पनि उनीहरूले फरक फरक हैसियतबाट अपराधिक कार्य गरेको देखिएको अवस्थामा विगोको हकमा भने ठगीको घटनाबाट पीडित भएका व्यक्तिलाई पुगेको हानि र भ्रष्टाचार मुद्दामा भ्रष्टाचारजन्य क्रिया गरिएको भनिएको अङ्ग एउटै भएकाले त्यसलाई दुवै मुद्दामा विगोको रूपमा कायम गर्न मनासिव नहुने ।
- भ्रष्टाचारको कसूरमा विगो समेतको दावी लिई अभियोग दायर भएको अवस्थामा जरिवानाको सजायसम्म हुने ठहराई विगोको हकमा ठगी मुद्दाको फैसला बमोजिम हुने भनी भएको फैसलालाई अन्यथा भन्न नमिल्ने ।
- मौकामा र अदालतमा समेत उपस्थित भै एउटा व्यहोराको वयान दिने, सो वयान व्यहोरालाई कानूनी प्रक्रियाबाटै अन्यथा हो भनी पुष्टि नगरी सामान्य निवेदन प्रेषित गरेर आफ्नो पूर्व वयान व्यहोरालाई अन्यथा भनी उल्लेख गर्दैमा त्यस्तो पछिल्लो अभिव्यक्तिले प्रामाणिक महत्व ग्रहण गर्न नसकिने ।

११.सिर्जना लिम्बु वि. पिताम्बर लिम्बु समेत

ने.का.प. २०७०, अंक ७, नि.नं. ९०२९

- नेपाल सरकारको तर्फबाट मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भन्ने विषयमा निणय गर्ने अन्तिम अधिकार महान्यायाधिवक्ताको हुने हो । तर मानव अधिकारको उल्लङ्घन वा दुरुत्साहन गर्ने व्यक्ति उपर मुद्दा चलाउन आवश्यक भएमा मुद्दा दायर गर्न मानव अधिकार आयोगले सिफारिस गरी पठाए पछि महान्यायाधिवक्ताले सो विषयमा मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भनी निर्णय गर्न पाउने भन्ने होइन । संविधानको धारा १३२

को उपधारा (२) को खण्ड(ग) को मुद्दा दायर गर्न सिफारिस गर्ने आयोगको अधिकारलाई निष्प्रभावी हुने गरी धारा १३५ को उपधारा (२) द्वारा महान्यायाधिवक्तालाई प्राप्त मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भनी निर्णय गर्ने अधिकारको प्रयोग हुन सक्छ भनी व्याख्या गर्ने हो भने धारा १३२ को उपधारा (२) को खण्ड(ग) अन्तर्गत मानव अधिकार आयोगलाई प्राप्त अधिकारको औचित्य नै नरहने ।

- प्रधानमन्त्रीले महान्यायाधिवक्ताको काम कारवाही वा निर्णयबाट असजिलो महसुस गरेमा निजलाई जुनसुकै बखत पनि पद मुक्त गर्न सक्ने भएकोले आफ्नो पदलाई खतरामा राखी महान्यायाधिवक्ताले मानव अधिकार आयोगको सिफारिसलाई स्वतः कार्यान्वयन गर्न सक्तछन् भनी अनुमान गर्न पनि नमिल्ने ।
- मानव अधिकारको उल्लङ्घन वा दुरुत्साहनको घटनामा दोषी व्यक्ति उपर आयोगले प्रचलित कानून बमोजिम मुद्दा चलाउन आवश्यक देखी मुद्दा दायर गर्न सिफारिस गरे पछि सो विषयमा महान्यायाधिवक्ता वा निज मातहतको कुनै सरकारी वकील कार्यालयले अन्य अपराधमा जस्तो मुद्दा चलाउन आवश्यक छ, वा छैन भनी आयोगको सिफारिसको औचित्य माथि अन्यथा प्रश्न गर्न मिल्ने अवस्था संविधानतः नदेखिने ।
- आयोगले बिना आधार र कारण हचुवाको भरमा कसैका विरुद्ध मुद्दा चलाउन सिफारिस गर्ने पनि होइन । त्यसैले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको सिफारिसलाई कार्यान्वयन गर्ने वा नगर्ने भन्ने स्वविवेक त्यस्तो सिफारिस प्राप्त गर्ने निकाय वा पदाधिकारीलाई रहन्छ भनी सम्भन मिल्दैन । त्यस्तो स्वविवेक प्रदान गर्ने खालका कानूनी व्यवस्थाहरू संविधानको प्रावधान र त्यसको मनसायअनुकूल हुन्छन् भनी अर्थ गर्न पनि नमिल्ने ।
- राज्यको प्रतीक चिन्हको रूपमा रहेको निशाना छापले सार्वभौम राज्यको पहिचान गराउने हुँदा सो निशाना छापलाई कुनै अङ्ग विशेषको वा नेपाल सरकारको मात्र प्रतीक चिन्हको रूपमा अर्थ गर्न मिल्दैन । राज्यको पहिचानका लागि निर्धारण भएको निशाना छापलाई राज्यका सबै निकाय वा अङ्गले प्रयोग गर्नु पर्ने नै हुन्छ । सो निशाना छाप प्रयोग गरेको कारणले मात्र संविधान र कानून बमोजिम स्थापित भएका राज्यका अङ्गले आफूलाई प्राप्त काम, कर्तव्य र अधिकारको प्रयोगमा प्रतिकूल असर पर्ने पनि होइन । बरू सो निशाना छापबाट सो अङ्ग राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा नेपाल राज्यको अङ्गको रूपमा परिचित हुन मद्दत पुग्ने ।

१२. नेपाल सरकार वि. दिपक बास्कोटा

ने.का.प. २०७०, अंक १०, नि.नं. ९०६४

- घटनाबाट पीडित व्यक्तिले घटनाको तत्काल पछि व्यक्त गरेको कुरा अदालतले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(ख) बमोजिम प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा लिनु पर्ने ।
- आफूलाई विक्री गरेको ठाउँबाट भागी काठमाण्डौ आई प्रहरी समक्ष व्यक्त गरेको कुरा अदालतमा सनाखत गरी दिएको र पछि साक्षी सरह अदालतमा उपस्थित भई सोही बमोजिम बकपत्र गरी दिएको समेत अवस्थामा निजको सो कथन प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(ख) बमोजिम प्रमाणमा ग्रहण गर्नु पर्ने हुन्छ । यस्तो प्रत्यक्ष प्रमाणको विद्यमानतामा प्रतिवादीको इन्कारी बयानमात्र निजको निर्दोषिता प्रमाणित हुन नसक्ने ।
- प्रतिवादीले पीडितलाई काठमाण्डौबाट कलकत्ता लगी सो बापत रकम समेत प्राप्त गरेको देखिएबाट निजले विक्री गरेको मान्नु पर्ने र सो कुरा अदालतमा समेत स्वीकार गरेको देखिएको र अदालतमा स्वइच्छापूर्वक व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ बमोजिम अभियुक्तको विरुद्ध प्रमाणमा लिनु पर्ने ।

१३. नेपाल सरकार वि. राम बहादुर कार्की

ने.का.प. २०७०, अंक ११, नि.नं. ९०७६

- मुलुकी ऐन, अ.बं. १९३ नं. ले प्रदान गरेको पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी हकलाई अनुचित बन्देज लगाउने गरी साधिकार निकाय अदालतले कागज गराएको त्यस्तो कार्यलाई कानून बमोजिमको कार्य भन्न नमिल्ने ।
- फैसला भएको मितिमा कुनै पक्षले फैसला सुनी पाएको कागज गरेको छ भने त्यो मितिबाट पुनरावेदन गर्ने म्याद शुरू हुन्छ । त्यसमा सम्बन्धित पक्षले पुनरावेदन गर्दछ वा गर्दैन भन्ने कुनै कुराले अर्थ बोध राख्दैन । तर फैसला सुनि पाएको कागज गर्दा गराउँदा सम्बन्धित अदालतले कानूनको म्याद भित्र पुनरावेदन गर्नेछु भनी कागज गराउनु पर्नेमा सो विपरीत पुनरावेदन गर्ने छैन भनी शर्त उल्लेख गरी कागज गराउनु पुनरावेदन गर्न पाउने हकलाई अनुचित बन्देज लगाउनु हो ।
- कानूनले दिएको पुनरावेदन गर्ने हकलाई कानून बमोजिम पुनरावेदन गर्नेछु भनी कागज गराउनु पर्नेमा सो विपरीत पुनरावेदन गर्ने छैन भनी अदालतले कागज गराउँदैमा कुनै पनि व्यक्तिको पुनरावेदन गर्ने हक त्यसरी गराइएको कागजले हन गर्न नसक्ने ।

१४.नेपाल सरकार वि. दिपक बास्कोटा

ने.का.प. २०७१, अंक ४, नि.नं ९१४४

- अन्यत्र स्थलमा रहेको (Alibi) को जिकिर स्वतन्त्र र तथ्यपूर्ण प्रमाणबाट समर्थित भएमा मात्र प्रमाणको लागि ग्राह्य हुन सक्ने ।
- वारदातको दिन र समयमा आफू घटनास्थलमा उपस्थित नरही अन्य स्थलमा रहेको भनी अन्यत्र स्थल (Alibi) को जिकिर लिने व्यक्तिले घटना हुँदाका बखत आफू उपस्थित रहेको भनिएको स्थानबाट घटना भएको स्थानको दूरी (Distance)यति धेरै छ कि घटना भएको समयमा घटना स्थलमा उपस्थित हुन असम्भव छ भनी अकाट्य र विवाद रहित प्रमाणबाट प्रमाणित गर्नु पर्ने । एकै समयमा एक व्यक्ति दुई ठाउँमा उपस्थित हुन असम्भव छ भनी अभियुक्तले प्रमाणबाट स्थापित गर्न सक्नु पर्ने ।
- अन्यत्र स्थल(Alibi) को जिकिर अकाट्य र निर्विवाद प्रमाणबाट स्थापित र प्रमाणित हुन नसकेमा सो जिकिर निजैका विरुद्ध प्रमाण लाग्ने हुन्छ । प्रचलित नेपाल कानून बमोजिम सजायमा कमी वा छुट हुने वा सजायबाट रिहाई पाउने कुनै कुराको जिकिर प्रतिवादीले लिएमा सो कुराको प्रमाण पुऱ्याउने भार प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७(१) बमोजिम निज प्रतिवादीको हुने ।

१५.नेपाल सरकार वि. राम बहादुर कार्की

ने.का.प. २०७२, अंक ७, नि.नं. ९२०९

- कुनै कसूरका सम्बन्धमा पछि जारी भएको ऐनले चाहे त्यो Condified नयाँ कानून होस वा Consolidated कानून होस वा संशोधित दफा होस, सजाय घटाएको वा अभियुक्तलाई सुविधा दिएको छ भने कानूनमा स्पष्ट रूपमा अन्यथा व्यवस्था गरेकोमा बाहेक अन्य अवस्थामा सिद्धान्ततः त्यस्तो पछिल्लो कानून वा दफाको प्रयोग गर्न मिल्ने नै हुन्छ । त्यसरी निर्मित वा परिमार्जित कानून ex-post facto law भित्र नपर्ने भएको हुँदा र पुनरावेदन अदालतबाट फैसला हुँदाका बखत मिति २०६३।७।१७ को संशोधनले मुलुकी ऐन, जवर्जस्ती करणीको महलको ३ नं. को देहाय ३ बमोजिम १४ वर्ष वा सो भन्दा बढी १६ वर्ष भन्दा कम उमेरकी बालिका भए ६ वर्षदेखि १० वर्षसम्म सजाय हुन सक्ने कानूनी व्यवस्था निर्धारण गरेको देखिएकोले प्रतिवादीलाई ६ वर्ष कैद सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला परिवर्तन गर्नु पर्ने अवस्थाको नदेखिने ।

१६. पुकारनरसिंह राणा समेत वि. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय समेत

ने.का.प. २०७२, अंक ६, नि.नं. ९४१४

- निवेदकहरू उपर परेको पहिलो उजुरीमा अनुसन्धानको क्रममा रिट निवेदकहरूलाई कानून बमोजिम बयान गराई प्रमाण सङ्कलन गर्ने समेतका काम सम्पन्न भएको अवस्थामा कसुरदार नदेखिएको आधारमा एक पटक निवेदकहरूलाई मुद्दा नै नचलाउने भनी निर्णय गरि सकेपछि पुनः सोही अभियोगमा मुद्दा चलाउने भनी गरेको निर्णय कानूनतः मिले नदेखिने ।
- सुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार भित्र अभियोग पत्र पेश गर्ने गरी आदेश गर्न पाउने अधिकार समावेश भएको मान्न नमिल्ने ।
- अमुक व्यक्तिलाई कुनै अमुक मुद्दामा सजायको मागदाबी लिई अभियोजन गर्नु भनी मुद्दाको रोहमा आदेश गर्नु संवैधानिक र कानूनी व्यवस्थाको विपरीत हुनुको साथै स्वतन्त्र न्यायपालिका सम्बन्धी अवधारणा र मूल्य मान्यता को विपरीत हुने देखिने ।
- यी रिट निवेदकहरू कसुरदार नदेखिएको भन्ने आधारमा मुद्दा नचल्ने गरी सरकारी वकिल कार्यालयबाट निर्णय भई सोही निर्णयको आधारमा निजहरूको हकमा अभियोगपत्र पेस नभए पछि निजहरूलाई सोही कसुरमा पुनः अनुसन्धान तहकिकात गरी पूरक अभियोजन गर्ने गरेको विपक्षी निकायहरूको कार्यलाई प्रचलित संविधान एवम् कानून र न्यायिक मूल्य मान्यता अनुरूपको मान्न मिले नदेखिने ।

१७. राजमान शाक्य वि. काठमाडौं जिल्ला अदालत समेत

ने.का.प. २०७२, अंक ७, नि.नं. ९४४४

- मुलुकी ऐन अ.बं. ११० नं. ले म्यादमा उल्लिखित व्यक्ति भेट भएन वा चिन्न सकिएन वा निजको घरद्वार पनि फेला परेन भने त्यस्तो म्याद तामेल गर्न हुँदैन भनी निषेधात्मक व्यवस्था गरेको देखिँदैन । घरद्वार उल्लेख भएको तर तामेलदारले त्यस्तो पत्ता पाउन नसकेकामा त्यस्तो म्याद तामेल नगरी त्यसै फर्काएर ल्याउने कुरा नहुने ।
- ऐनले बेरीतपूर्वक म्याद तामेल भएको सम्बन्धमा हद म्यादको व्यवस्था गरि दिएको अवस्थामा उक्त २०८ नं. को बेवास्ता गरी रिट जारी गर्नु उपयुक्त हुँदैन । अ.बं. २०८ नं. एक बाध्यात्मक व्यवस्था हो । निवेदकका नाममा अदालतले आफ्नो क्षमताले भ्याएसम्म म्याद तामेल गर्न खोजेको तर निवेदकको घरद्वार पत्ता

नलागेकाले निवेदक बसेको वडा कार्यालयमा म्याद बुझाएर आफ्नो दायित्वलाई कानून बमोजिम पूरा गरेको कार्यबाट निवेदक सुनवाइको मौकाबाट वञ्चित भएको भनी मान्न र प्रस्तुत विवादमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको उल्लङ्घन भएको भन्ने नमिल्ने ।

१८.नेपाल सरकार वि. दुर्गा कार्की

ने.का.प. २०७२, अंक ८, नि.नं. ९४५२

- व्यक्तिबै बैङ्किङ्ग प्रणालीलाई नै नोक्सान पार्ने गरी गर्ने अपराधिक कार्य र व्यक्ति व्यक्ति बीच भएको विनिमय कारोबारबाट सिर्जित हुने दुस्कृतिलाई अलग अलग कानूनले भिन्न भिन्न कसुरको रूपमा परिभाषित गरेको साथै त्यसको लागि कानूनी उपचारको मार्ग र प्राप्त हुने उपचार समेत फरक ढङ्गबाट निर्धारण गरे पछि त्यसको पालना र प्रयोग पनि सोही अनुरूप गरिनु वाञ्छनीय हुन्छ । गलत प्रक्रियाबाट सही निष्कर्षमा पुग्न नसकिने ।
- वस्तुतः राज्यको एउटा निकायले कानून बनाउँछ भने त्यसको प्रचलन र व्याख्या अरू नै निकायहरूबाट गरिन्छ । राज्यको शक्ति पृथकीकरणको लागि यो अपरिहार्य पनि हुन्छ । तर कतिपय अवस्थामा कानून निर्माण गर्ने निकायको भावना बुझाईमा हुन जाने कमी कमजोरीका कारण कानून कार्यान्वयनमा केही द्विविधा पर्न सक्दछ । कानूनको व्यवस्थालाई सहि ढङ्गबाट बुझ्न नसक्दा यदाकदा यसको प्रयोग र पालनमा अन्यौल उत्पन्न हुन सक्दछ । परिणामतः मर्का पर्ने पक्ष अर्थात पीडितको न्यायमा पहुँचको अधिकार नै कुण्ठित हुन पुग्दछ । यस्तोमा कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूले सदैव पीडितको हितमा आफूलाई केन्द्रित गर्नु श्रेयस्कर हुन्छ । मर्का पर्ने पक्ष उपचारबाट वञ्चित भै रहने तर अभियोजन भने गरि रहनुको कुनै औचित्य नहुने । अदालतको सरोकार प्रचलित कानूनले निर्दिष्ट गरे अनुरूप दावी आएको छ छैन भनी हेर्नेसम्ममा सीमित हुन्छ । गलत ढङ्गबाट आएको दावीबाट अदालतले इन्साफ दिन सक्दैन, केवल औल्याउनसम्म सक्दछ । प्रस्तुत मुद्दा र लगाउमा रहेका तथाअन्य मुद्दाहरूमा समेत वादी नेपाल सरकारको गलत अभियोजनका कारण सम्बन्धित मर्का पर्ने पक्षको न्यायमा पहुँचलाई सघाउ पुगेको देखिएन । पहिले नै यस्तो मुद्दा लाग्दैन भन्ने जानकारी पाएको भए आफूले कुनै उपचार नै पाउन नसक्ने प्रस्तुत मुद्दाको परिणामलाई वर्षौंसम्म पट्यार लाग्दो गरी निरुद्देश्य प्रतिक्षा गर्नु पर्ने अवस्था आउने थिएन । त्यसैले अनुसन्धान कर्ता प्रहरी, अभियोजन कर्ता सरकारी वकिल समेत यस विषयमा गम्भीर हुनु पर्ने ।
- कानूनी स्थितिको सही समझ भएको भए गलत कानूनी उपाय खोजी गरेर समय बर्बाद गर्न नपर्ने र समयमा नै कानूनको सही उपचार प्रशस्त गर्न सक्ने अवस्था

रहन्थ्यो, जसले कार्यान्वयनमा सहजता र न्यायको अनुभूति वृद्धि गराउँथ्यो । कतिपय यस्तो अनपेक्षित परिणामहरू समयको अन्तरालमा अपूरणीय हुन जान्छ । यसको जवाफदेहिता कसले व्यहोर्ने भन्ने पनि प्रश्न उठ्छ । तसर्थ नयाँ नयाँ कानूनहरू र एकै विषयमा रहेका विभिन्न कानूनहरूको बारेमा कानून कार्यान्वयन निकायका अधिकृतहरूलाई कानूनी अनुशिक्षण दिने दिलाउने नेपाल सरकार र वित्तीय संस्थाहरूले समेत गर्नु पर्ने देखिन्छ । त्यसको लागि ध्यानाकर्षण गर्नु गराउनु पर्ने देखिन आउने ।

१९. आरती पौडेल वि.जि.स.व.का. सुर्खेत

स.अ.बु २०७२, जेष्ठ २

- कैदको सजाय ठहर भएको व्यक्तिले नाम ढाँटी अर्कै नाम, थर र वतन देखाई नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएकै आधारमा सजायबाट उन्मुक्ति नपाउने तथा निर्दोष व्यक्तिले सजाय भोग्नु नपर्ने अवस्थाको सुनिश्चितताको लागि व्यक्तिको एकिकन गर्न फैसला कार्यान्वयनका सन्दर्भमा सनाखत लगायतका आवश्यक कागज तयार पार्ने कार्य अन्यथा नभई अति आवश्यक हो भने दोहोरो अंश भाग लाग्न जाने ।

२०. गोविन्द सेढाई वि. नेपाल सरकार

स.अ.बु. २०७२, असार १, पूर्णाङ्क ५५१

जबरजस्ती करणीको महलको ५ नम्बरको व्यवस्था अनुसार जबरजस्ती करणीको उद्योग गरेकामा जबरजस्ती करणी गर्नेलाई हुने पूर्ण सजायको आधा सजाय हुने भन्ने कुरामा विवाद छैन । तर महिला उपर हुने जबरजस्ती करणीको उद्योग पनि सामूहिक रूपमा वा गर्भवती वा अशक्त एवम अपाङ्गता भएका महिला उपर भएको अवस्थामा उक्त महलको ३(क) नं. बमोजिम थप सजाय नहुने हो भने विशेष अवस्था र परिस्थितिमा रहेका महिलालाई संरक्षण प्रदान गर्ने उद्देश्यले विधायिकाले कानूनमा गरेको विशेष व्यवस्थाको सङ्घर्ष अर्थ लाग्न पुग्छ । अदालतले विधायिकी मनसाय पराजित हुने किसिमबाट कानूनी व्यवस्थाको सङ्घर्ष अर्थ लाग्ने गरी व्याख्या गर्न मिल्दैन । जुन सन्दर्भ र अवस्थालाई विधायिकाले सम्बोधन गर्न खोजेको छ सोही अर्थमा व्याख्या गरिनु पर्ने ।